

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri

Tefsir Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**EBÜ'L-FEREC BNÜ'L-CEVZÎ VE NÜZHETÜ'L-AYÜN 'N-
NEVÂZ R FÎ LM 'L-VÜCÛH VE'N-NEZÂ R ADLI
ESER NDEK METODU**

Cüneyt MARAL

Diyarbakır 2013

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

... Tefsir Ana Bilim Dalı

... Tefsir Programı

Yüksek Lisans Tezi

**EBÜ'L-FEREC BNÜ'L-CEVZÎ VE NÜZHETÜ'L-AYÜN 'N-
NEVÂZ R FÎ LM 'L-VÜCÛH VE'N-NEZÂ R ADLI
ESER NDEK METODU**

Cüneyt MARAL

Danışman

Prof Dr. Nurettin TURGAY

Diyarbakır 2013

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırladığım “Ebü'l-Ferec bnü'l-Cevzî ve Nüzhetü'l-Ayüni'n-Nevâzir fî İlmî'l-Vücûhi ve'n-Nezâir adlı eserindeki metodu.” adlı tezin/ tamami kendi çalışmam oldu um ve her alıntıya kaynak gösterdim i taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde a a ıda belirttiğim ko ullarda saklanmasına izin verdi mi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Dicle Üniversitesi yerle kelerinden erişime açılabilir.

Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadı m takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../.....

Cüneyt MARAL

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Ebü'l-Ferec bnü'l-Cevzî ve Nüzhetü'l-Ayüni'n-Nevâzir fî İmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir adlı eserindeki metodu adlı Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Cüneyt MARAL

Danışman
Prof Dr. Nurettin TURGAY

KABUL VE ONAY

Cüneyt MARAL tarafından hazırlanan “Ebü’l-Ferec bnü’l-Cevzî ve Nüzhetü’l-Ayüni’n-Nevâzir fî İmî’l-Vücûhi ve’n-Nezâir adlı eserindeki metodu” adındaki çalışması, 22.08.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, **Tefsir** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZ** / olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Enstitü Müdürü

.../.../20..

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

Ç NDEK LER.....	I
KISALTMALAR.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
G R	1
1. BNÜ'L-CEVZÎ HAKKINDA.....	2
1.1. Hayatı	2
1.2. İmi Ki İli İ	8
1.3. Eserleri	15
B R NC BÖLÜM VÜCÛH VE NEZÂ R LM	18
1.KAVRAMSAL ÇÖZÜMLEME	19
1.1. VÜCÛH VE NEZÂ R.....	19
1.1.1. Sözlük Anlamı	19
1.1.2. Terim Anlamı	20
1.2. VÜCÛH VE NEZÂ R N TAR H SERÜVEN	21
1.2.1. Ortaya Çıkı ı	21
1.2.2. Kavramla ma Süreci	23
1.3. ÂL MLER N VÜCÛH VE NEZÂ R'E YAKLA IMLARI	24
1.4. VÜCÛH VE NEZÂ R N TEFS R LE L K S	33
1.5.VÜCÛH VE NEZÂ RLE LG L TE'L F ED LEN ESERLER	35
K NC BÖLÜM.....	39
BNÜ'L-CEVZÎ'N N VÜCÛH VE NEZÂ RDEK METODU.....	39
2..1 NÜZHETÜ'L-A'YUN HAKKINDA	39
2.1.1. ESER N VÜCÛH VE NEZÂ R AÇISINDAN DE ERLEND R LMES 47	

2.1.2. Eserin Tefsir Açısından De eri.....	47
2.1.3. Eserin Önceki Vücûh ve Nezâir Kitapları ile Mukayesesi	48
2.2. ESERİN KAYNAKLARI	54
2.3. BNÜ'L-CEVZÎ'NİN ESERDE ZİLDE YÖNTEM	84
2.3.1. Kelimelerin Sözlük ve Ba lamsal Anlamlarına De inmesi.....	84
2.3.2. Kelimelerin Sözlük Anlamlarına De inmesi	84
2.3.3. Kelimelerin Ba lamsal Anlamlarına De inmesi	85
2.4. KELİME ANLAMLARINI ÂYETLERLE DESTEKLEMES	86
2.5. ARAP DİLİ VE BELÂGATINE DAYANMASI.....	92
2.5.1. Sarf ve İtikâka Açısından Metodu	92
2.5.2. Nahiv Kurallarına De inmesi	95
2.5.3. İir ile İsti hâd Etmesi	97
2.5.4. Kelimelerin Belâgat Yönlerini Ele Alması.....	100
2.6. HADİSLERDEN YARARLANMASI.....	102
2.7. SAHABE VE TABİİN GÖRÜŞÜNE BA VURMASI.....	104
2.8. KUR'ÂN LİMLERİNİN REFERANS ALMASI.....	106
2.8.1. Sebeb-i Nüzûllere Yer Vermesi.....	107
2.8.2. Kur'ân'ın Mükkellerini İlemesi.....	107
2.8.3. Muhkem ve Müte âbihe De inmesi.....	108
2.8.4. Kıraatlerden Yararlanması.....	109
2.9. FİKHÎ VE KELAMÎ KONULARA DE İNİMES	111
SONUÇ	115
KAYNAKÇA.....	127

KISALTMALAR

<i>a. e</i>	Aynı eser
<i>a.g.e</i>	Adı geçen eser
<i>a. s</i>	Aleyhisselâm
<i>a. y</i>	Aynı yer
<i>Bknz</i>	Bakınız
<i>b.</i>	Bin
<i>Bsk.</i>	Baskı
<i>c.</i>	Cilt
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>Der.</i>	Derleyen
<i>D A</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>Hız.</i>	Hazreti
<i>Haz.</i>	Hazırlayan
<i>FAV</i>	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
<i>m.</i>	Miladî
<i>n r</i>	Ne reden
<i>nr</i>	Numara
<i>r. a</i>	Radiyallahu anh
<i>s.</i>	Sayfa
<i>s. a. v</i>	Sallallâhu Aleyhi ve Selem
<i>sy.</i>	Sayı
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk</i>	Tahkik
<i>tsz</i>	Tarihsiz/Tarih yok
<i>vb</i>	ve benzeri
<i>vs</i>	ve saire
<i>Yay</i>	Yayın evi

ÖZET

İslam tarihi boyunca bütün müslümanların en önemli kaynağı olan, Kur'ân'ın maksad ve merâmının net bir şekilde anlaşılması için çok çaba sarf edilmiştir. bnü'l-Cevzî de bu doğrultuda çalışarak, kendine özgü bir üslupla Kur'ân terimleri ve diğer alanlarda önemli eserler kaleme alan, günümüze kadar ulaşmaya başaran, önemli şahsiyetlerdendir. Elimizdeki eser bnü'l-Cevzî'nin Ulûmü'l-Kur'ân alanında te'lif ettiği önemli eserlerdendir. *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, adlı bu eserin önemi mukaddime bölümünde gözümüze çarpmaktadır. Müellif, burada "Vücûh ve Nezâir" kavramlarını tanımlayarak önemli bir sorun olan kavram kargaşasını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bunun yanında kendine özgü bir yöntemle Kur'ân'da geçen 324 sözcüğü, anlaşılır ve akıcı bir dille açıklamıştır. Bu alanda yazılan diğer eserlere bakıldığında eserimizin her ne kadar, bunlara benzer yönler içerdiğine şahit olsak dahi eserin bütüncül olarak değerlendirilmesi özgünlüğü ve kıymetini ortaya koyacaktır. Buradan hareketle Kur'ân terimlerini ve Kur'ân'ın doğasını iyi bir şekilde anlamak için bu tür eserlerin varlığı çok önemlidir. bnü'l-Cevzî'nin bu eseri bu alanda çalışmaya yapacak olanlara kaynaklık edecek değerli eserlerdendir.

Anahtar Sözcükler

Kur'ân terimleri, vücûh, nezâir, bnü'l-Cevzî.

ABSTRACT

Throughout the history of Islam, which is the major source of all muslims the Qur'an The purpose and effort has been made to a clear understanding of what I meant. Ibn al-Jawzi scholars working in this direction, and at a time when many valuable, unique manner with calamine important works in other areas of science and received the Qur'an, managed to reach up to the present day, it is important railed. The present work has been written by Ibn al-Jawzi important works in the field of Ulûmü'l-Qur'an. Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve-Nezâir, hit our eyes from the introduction part of this work, the importance of. The author here, "al-Vücûh (Homonymous) ve'n-Nezâiri (Synonymous)" great implications for defining the concept of a concept confusion has endeavored to eliminate the problem. In addition, a method unique style of the Quran last 324 word dictionary, and negotiate the language fluently explained. From the paper was written, although the works in this area, even if we saw them contain similar aspects in a holistic evaluation of the authenticity and value of the work will occur. Terms in the Qur'an, and the Qur'an Motion here, a good way to understand the nature of the presence of such works is very important. Those who work in this field will make the work of Ibn al-Jawzi will be the source of valuable works.

Key words

The sciences of Qur'an, Homonymous, Synonymous, Ibn al-Jawzi.

ÖNSÖZ

Dünyayı kaplayan zulüm ve zulmet perdesini yırtan Kur'ân'ı, insanlı a gönderen Allah'a hamd ve senâ olsun, salât ve selâm, Kur'ân'ın mübeyyini ve müfessiri olan Hz. Muhammed'in (s.a.v) üzerine olsun. Müslümanların en büyük hedefi ve amacı, Kur'ân'ı okumak, onunla amel etmek olmu tur. Sosyal, siyasi ve iktisadi ya amın merkezinde yer alan, Kur'ân'ın insanlar tarafından anla ılması büyük önem arz etmi tir. nsanların bilgi ve kavaryı larının farklı seviyelerde olması, bazı ayetlerin kapalı ve izâha açık olması, daha Hz. Peygamber döneminde sahabeyi Kur'ân'ın anla ılması için çaba sarf etmeye yönlendirmi tir. Di er dönemlerde de slam ulemâsı bu çabayı sürdürmü , bu çabalar sonucunda Ulûmü'l-Kur'ân alanı ortaya çıkmı tır. Kur'ân'da geçen kelime ve kavramalarla ilgilenen *el-Vücûh ve'n-Nezair* ilmi de bu amaca hizmet etmek için Kur'ân ilimleri çerçevesinde yer alan önemli alanlar arasında bulunmaktadır. Bu yüksek lisans tezini, vücûh ve nezair alanında yazılmış olan önemli eserlerden biri olan, Ebü'l-Ferec bnü'l-Cevzî'nin *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir* adlı kitabının yöntem ve metodunu belirlemek için kaleme aldık. Giri bölümünde, bnü'l-Cevzî'nin hayatını, ilmi ki ili ini ve eserlerini kısaca aktardık. Birinci bölümde, *vücûh* ve *nezâir* kavramlarını irdeleyip, bu iki kavramın tarihi serüvenini aktardık ve bu kavramların tefsir ile ili kilerini ortaya koyduk. kinci bölümde ise bnü'l-Cevzî'nin *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, adlı eserindeki metodunu örneklerle belirttik. Bunun yanında eserin tefsir, Arap dili ve bela atı, Kur'ân ilimleri, fıkıh, bir de kelâm açısından de erlendirmesini yaptık, örnekler e li inde bu alanlara katkısını irdeledik. Bu bölümde eserin yazılı sürecinde takip edilen yönteme uyulmayan durumları belirtmeye çalı ıp, eserin mukâyesesini yapmaya çalı tık. Çalı mamın bu seviyeye gelmesinde çok sayıda insanın katkısı oldu unu belirtemeliyim, özellikle bana rehberlik ve danı manlık eden tez danı manım Prof. Dr. Nurettin TURGAY hocama bir de beni sabır ve destekleriyle yalnız bırakmayan aileme te ekürü bir borç bilirim.

Diyarbakır 2013

G R

limlerin erefi ve de eri, ilgili oldukları konu ve amaç çerçevesindedir. *Vücûh* ve *nezâir*, iliminin konusu bütün hikmet ve faziletin kaynağı olan Kur'ân'dır. Amacı da Allah kelamının doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Bilindiği gibi Peygamber Efendimiz hayatta iken müslümanlar Kur'ân'ı anlama konusunda karışıklıkları sorunları Hz. Peygamber'e iletir ve kolayca çözerlerdi. Hz. Peygamber'in vefatı, İslamın geniş coğrafyalara yayılması, Arap olmayanların İslamı benimsemesi ve Kur'ân'ın yapısı gereği bazı ayetlerin kapalı anlamlar içermesi, her dönemde tefsir çalışmalarının önemini artırmıştır.¹

Kur'ân'ın kişisel ve toplumlar üzerindeki etkisi herkes tarafından bilinmektedir. İslam tarihinde yaşanan siyasi ve itikâdi çalkantılara baktığımızda kimi zaman bazı kişilerin bu etkiyi kullanarak toplumlara hükmetmeye çalıştığını görmekteyiz. İşte burada, bu ilim ve diğer Kur'ân ilimleri devreye girerek Kur'ân'ın gelişmiş güzel yorumlanamayacağı, Kur'ân'ın bağımlıdan koparılamayacağı vurgulanmaktadır. Bu husus hiçbir zaman Müslümanlar tarafından göz ardı edilmemiştir ve önemini kaybetmemiştir. Hangi dilde olursa olsun, söz dizimi, siyak, sibak, sözün söylendiği yer, zaman ve mekân kısaca o sözün arka planının iyi bilinmesi, söylenmek istenenin ve verilmek istenen mesajın tam olarak kavranmasında büyük etkiye sahiptir. Bu söz Allah sözü olunca saydığımız hususların önemi katlanmaktadır. Bunun farkında olan âlimler bu alanlarda çalışmalar yapıp Kur'ân'ın kendine has terminolojilerini oluşturmuşlardır. Bu terminolojilerden olan *vücûh* ve *nezâir* alanına baktığımızda aynı kelimenin aynı formda, farklı yerlerde geçmesi durumunda deyim anlamlar kazanacağı belirtilerek Kur'ân'a muhatap olanların bu incelikten haberdar edilerek, bu şekilde Kur'ân'ın gelişmiş güzel tefsir edilemeyeceği anlatılmaktadır.² Bunun yanında bu alanda yazılan eserler, tefsir çalışmalarına kaynaklık etmektedirler.

¹ Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 100-122.

² Mehmet Okuyan, *Kur'ân-ı Kerim'de Çok Anlamlılık*, Dünden Yayınları İstanbul (2013, Birinci Baskı), s. 39, 40.

slam dininin en önemli kayna ı Kur'ân'dır, çıkarılan hükümlerin Kur'ân'a uygunluk arz etmesi gerekir. Bunun yapılabilmesi için lafızların muhtevalarında, bulunan anlamların ortaya çıkarılması gerekir. Vücûh ve nezâire konu olan lafızlara, muhtevalarında bulunan anlamlar açısından bir netlik kazandırmazsa, söz konusu lafızların yer aldığı âyetlerin delâletleri tam olarak anal ılmaz i te bu nedenledir ki, slam âlimleri daha ilk dönemlerde bu alanlarda müstakil eserler kaleme almı lardır.³

Sonuç olarak slâm dininin temeli olan Kur'ân'ın do ru anla ılması çok önemlidir. Bu öneme binaen tüm slam âlimleri bu konuda çok titiz davranmı ve çe itli eserler kaleme almı lardır. bnü'l-Cevzî de eserini bu amaçla kaleme almı ve tefsir çalı malarına katkısını sa lamı tır.

1. BNÜ'L-CEVZÎ HAKKINDA

1.1. Hayatı

Asıl adı Abdurrahman olan müellifimiz, slam'ın siyasi, toplumsal hareketinin kayna tı ı, slam'ın ilim ve fikir hayatının en yüksek noktada bulundu u bir dönemde, âlimlerin kayna ı olan Ba dat'ta do mu tur. Ebü'l-Ferec lakabını ta ıyan, müellifimizin künyesi Cemaleddin'dir ve Kurey kabilesinin Teym koluna mensuptur. Dedesi Cafer el-Cevzî'ye nisbetle bnü'l-Cevzî diye anılmı tır. Dokuzuncu babadan dedesi olan Cafer'in Ba dat'taki Cevz adındaki bir soka a veya evinin bahçesindeki ceviz a acına nisbetle '*el-Cevzî*' lakabını aldığı rivâyet edilmektedir. Hz. Ebû Bekr'e kadar dayanan soyu u ekildedir: Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah b. Abdillâh b. Hammad b. Ahmed b. Muhammed b. Cafer (*el-Cevzî*) b. Abdillâh b. Kâsım b. Nadr b. Kâsım b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdurrahman b. Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddık.⁴

Do um tarihiyle ilgili kesin bir bilgi olmamasına ra men a ırlık kazanan görü e göre do um tarihi (508/1114) ile (510/1116) yılları arasındadır.⁵ Üç ya ndayken babası vefat etti inden amcası ve dayısının himayesinde büyü mü , zengin bir aileden geldi inden dolayı hiç kimseye muhtaç olmadan e itim ve ö renimini rahat bir ekilde

³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, FAV, stanbul (1430/2009, Dokuzuncu Baskı), s. 161.

⁴ Ebü'l-Fîdâ smail bn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin, Dâru'l-Hicre (1418/1998), XVI/707.

⁵ Ebü'l-Muzaffer Kızıo lî Sıbt bnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yan*, thk. Cenân Celil, Muhammed Hemundî, Dâru'l-Vatâniye, Ba dat, (1411/1990), I/28.

devam ettirmi tir. Dayısı bn Nasr es-Selam'ın (ö. 530/1135) yanında Kur'ân ve hadis derslerini alarak ilim halkasına katılmı ve ilim alanına ilk adımını atmı tir. Burada tarih ve ahlâk ilimlerini de okumu , on veya on bir ya ında iken afir camisinde ilk vaazını vermi tir. On üç ya ında fıkıh dersleri almaya ba lamı tir. Bunun yanında Mübarek b. Cafer'den (ö. 525/1130) kırâat ilmini, Ebü'l-Kâsım Ali b. Ya'lâ'dan (ö. 527/1132) vaaz ve hitabet derslerini almı tir. Ayrıca Ebü's-Saâdet el-Mütevekilî (ö. 521/1127), Ali b. Abdilvâhîd ed-Dineverî (ö. 521/1127), Hüseyin b. Muhammed Ebû Abdullah en-Nahvî (ö. 520/1126), Hibbetullah b. Muhammed Ebü'l-Kâsım e - eybânî (ö. 525/1130), Ahmet b. Muhammed Ebû Nâsır et-Tûsî (ö. 525/1130), Ali b. Ubeydullah ez-Zâ unî (ö. 527/1132), Muhammed b. Hasan el-Mâverdü (ö. 525/1130), Ahmet b. Abdullah el-Ukkârî (ö. 526/1131), smail b. Ahmed es-Semerkândî (ö. 536/1141), Abdulvehhâb b. Mubârek (ö. 538/1143), Ebû Nâsır el-Cevâlikî (ö. 540/1145) gibi sayıları seksene varan, devrinin me hur âlimlerinden ilim tahsilinde bulunmu tur.⁶

Hayatını ilme adayan müellifimizin (537/1132) ile (544/1149) yılları arasındaki dönemiyle ilgili tarihçilerin elinde fazla bilgi bulunmamakla beraber, bu dönemi vaaz ve ir âd faaliyetleriyle geçirebilece i dü üncesi ihtimal dâhilindedir. Dünya i lerine fazla ilgi göstermeyen müellifimiz ilme çok ilgi göstermi tir. Ilme olan ilgisini öyle dile getirmi tir: “Ben çocuklu umdan beri ilmi çok sever, ilme ilgi duyardım. İmin sadece bir dalıyla de il, bütün dalarıyla ilgilenmeye çalı tım. Ama buna zamanım yetmedi, evkim çok, zamanım yetersizdi. Bundan dolayı hedefime tam anlamıyla ula amadım.” bnü'l-Cevzî nuranî yüzlü, iyi giyinmeyi sever, temizli e dikkat ederdi. Etkileyici sedasıyla çevresindekileri etkiler, zühd ve takvâsıyla onlara örnek olurdu. Daima ne eli olmaya gayret eder, sa lı ma özen gösterirdi. Aklî melekelerinin en iyi ekilde çalı ması için gerekeni yapar yiyeceklerde et yemeklerini, içeceklerde ise meyve sularını tercih ederdi. bnü'l-Cevzî, giyim ve ku amına dikkat eder, güzel kokular sürünür ve beyaz giysiler giymeyi tercih ederdi.⁷

⁶ Ebü'l-Abbâs emseddin b. Ahmed bn Halikân, *Vefiyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. hsan Abbâs, Dârü's-Sadır, Beyrut, tsz. III/140.

⁷ Ebü'l-Ferec Abdurrahman bnü'l-Cevzî, *Seydü'l-Hâtur*, thk. Usâme Muhammed Seyid, Müesesetü'l-Kutübü'l-Sikâfiyeti, Beyrut (1417/1997), s. 62.

Ömrü boyunca ba ka yerlere seyahat etmeyen, sadece hac maksadıyla (541/1146) yılında Mekke'yi ve Medine'yi ziyaret eden müellif, Haremeyn'de iki er hutbe îrâd etmi tir. Bu tarihten on iki yıl sonra bir kez daha Hârmeyn'i ziyaret etme imkânı bulmu tur. Fazla seyahat etmemesine ra men slam âlemindeki ilmî ve fikrî geli melerden uzak durmamı tır. Ba dat'ta (554/1159) yılında meydana gelen ve ço u evin tahrip olmasına sebep olan, sele maruz kalmı , ço u kitabını bu tufana kaptırmı tır.⁸

Vaaz ve nâsihat alanında önemli yeri olan müellifimiz, düz yazıyı çok iyi kullanmı , iir ve edbiyat alanına hâkim oldu unu vaazlarında göstermi tir. Tane tane konu ur, konu malarıyla insanları etkiler, insanları dü ündürmesinin yanı sıra, onları hüzünlendirmi tir. Tefsir ilminde deniz gibi, siyer ve tarih ilminde allâme, âlimler arasındaki görü birlikteliklerini ve farklılıklarını bilen bir fâkih, tıbbî bilgiye sahip olmakla birlikte, bilgi, kavrayı ve anlayı ı yüksek derecedeydi.⁹ Kimseyle münaka a etmez oyun ve e lenceden uzak durur, yiyecek ve içece inin helal olmasına özen gösterir, ömrünü ilim ve takvaya adamı tır. Bir münâcâtında u ekilde dua ediyordu: “ lahi seni anlatmaya çalı an lisana, sana delalet eden ilme bakan göze, sana hizmet etmek için atılan adıma, senin Resûl'ünün hadislerini yazan ele, elem ve azap etme ve beni cehennemle cezalandırma.”¹⁰

Hocası Zâ unî'nin vefatından sonra onun yerine geçerek Ba dat'taki Mansur camisinde vaaz vermeye ba lamı tır. Bu vaazlara halk büyük ilgi göstermi ve bu ilginin günden güne artmasıyla izdihamlar ya anmı tır. Vaazların tesiriyle ço u ki i kendinden geçmi tir. Bu vaazlara sadece halk de il, halife ve devlet erkânı da katılmı tır. Vaaz ve sohbetiyle onları do ru yola ça ırmı tır. Bir vaazında devlet erkânına yönelik u dikkat çekici sözleri kullanmı tır: “Ey mü'minlerin emiri senden korktu um için konu maktan çekiniyorum, sustu um da ise senin sonunun kötü olaca ından korkarım. Bunun için u ö ütlerime kulak ver: Sana Allah'tan kork demem, sen Allah'ın affetti i kullarındansın dememden daha iyidir. Firavun gibi birisi

⁸ Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kutübi'l- İmiye, Beyrut-Lübnan (tsz.), I/276.

⁹ emseddin b. Muhmmmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmin-Nübellâ*, thk. Bi âr Avâd Mâruf ve Muhyî Hilâl er-Ruhâni, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut (1986/1406), XXI/372.

¹⁰ ehâbeddin Ebü'l-Fellâh bnü'l-Îmâd, *ezârâtu'z-Zeheb fi Ehbâri mine'z-Zeheb*, thk. Abdulkadir el-Arnâût ve Mahmut el-Arnâût, Dâru bn Kesir, Beyrut (tsz.), VI/538, 539.

Mısır'ın mülkü ve Mısır'dan akan sularla övündü, onun sonu o sularla bozulup gitmek oldu.”¹¹ Bundan da anlaşılacağı gibi, müellifimiz sadece avâm tarafından değil, toplumun her kademesinden takip edilmiş ve beğenilmiştir. İbnü'l-Cevzî, halifenin de hazır bulunduğu bir cemaate vaaz ederken, halifeye hitaben şu sözleri sarf etmiştir: “Allah Teâlâ seni insanların başına âmir olarak vazifelendirdi. Birinin sana teşekkür eden olmasını istemez misin?” deyip, hapistekilerin durumunu ima edince, halife bütün tutukluları serbest bıraktırmıştır. Ebü'l-Ferec, daha sonra Darb-i Dinâr'da bir medrese yaptırdı. Orada ilk dersi (570/1174), senesinde verip medresenin açıldığı ilk gün, çeşitli ilimlerden on dört ders verildiğini bildirildi. Binefâ'da bulunan medreseyi Ebû Câfer b. Sabbâ'dan teslim aldı. Vâkıf defterine şöyle yazdı: “Burası mâm-ı Ahmed b. Hanbel'in talebeleri için vakfedilmiş olmakla beraber, şimdi bana teslim edildi.” Medresede ders verdiği zaman, Kâdî'l-Kudât, Hacîbü'l-Bâb ve Bağdatî fukahâsı hazır bulunmuştu. Kendisine hil'at giydirilmiş, bunun yanında Abdülkadir ve İbnü'l-Amhel medreselerinde de ders vermiştir. Ebü'l-Ferec'in derslerini dinlemeye gelen halkın, medresenin kapısında biriktiğini rivâyet edilmiştir. Sohbetindeki güzellik, ikna etme ve senedleri ortaya koymadaki üstünlüğü, bid'at ehli ve îtikâdı bozuk olanların kalplerine büyük bir korku salmıştır.¹²

Her sohbet olmasının yanı sıra, pratik zekâsı da çok kuvvetli olan İbnü'l-Cevzî, hazır cevap bir kişiliğe sahipti. Müslümanlar ve Sünnilerin çektiği melerinin yarandığı bir dönemde zarar göreceği açıklamaları yapmaktan çekinmemiştir. Bir seferinde Hz. Ali mi, Hz. Ebûbekir mi? Daha faziletli diye sorulan soruya, parlak zekâsı ve Arapçanın inceliğiyle şu cevabı vermiştir: *Men Kânet bintehu Tahtehu Fehûve Efdalu* (من كانت بنته تحته فهو افضل), Bu ibareden Hz. Peygamber'in kızı kimin nikâhı altındaysa anlamı çıktı gibi, kimin kızı Hz. Peygamberin nikâhı altındaysa anlamı da çıkmaktadır. Birinci ihtimal ile Hz. Ali kast edilirken, ikinci ihtimal ile Hz. Ebûbekir kast edilmiştir. Müellifimiz bu cevabıyla hem tartışmayı kesmiş hem de kendisini itham ettirecek açıklamalardan kaçınmıştır. Kanaat edenin hayatı güzelleşir, tamahkârlık edenin ise hayatı çekilmez hale gelir diyerek, insanın hayatta bahtiyar olabilmesi için pratik çözümler sunmuştur. Dünyada zâhidane bir yaşayışı benimseyen İbnü'l-Cevzî

¹¹ İbnü'l-Cevzî, *Seydü'l-Hâtır*, s. 5.

¹² Dâvûdî, *Tabâkatü'l-Müfessirîn*, I/279.

yiyece inin ve içece inin helal olmasına dikkat eder, kimseyle münaka a etmez ve zamanın ço unu Ba dat'taki camilerde vaaz etmekle geçirmi tir.¹³

Kendisi ve bütün ailesi ilim ile ilgilenmi , çocuklarından Ebûbekir Abdurrahman (ö. 554/1159), Ebû'l-Kâsım Ali (ö. 630/1232), Ebû Muhammed Yûsuf (ö. 656/1258), ilim ile me gul olmu tur. Ebû Muhammed Yûsuf, Ba dat'ta muhtesip olmasının yanı sıra Mustansiriye medresesinde Hanbelî mezhebinin ö retileri çerçevesinde ders vermi tir.¹⁴ Müellifimizin erefü'n-Nisâ, Zeyneb, Cevhere, Sitü Ülemâ-î Sa îre adı altında, âlime, mümine ve Salihâ dört kızı oldu u rivâyet edilmis tir. Torunlarından emseddin b. Yûsuf b. Kızıo lî (ö. 654/1256) '*Mirâtüz-Zaman*' adlı eseri yazmış tir ve Sıbt bnü'l-Cevzî diye me hur olmu tur. O lu Ebû'l-Kâsım Ali'yi Abbâsi halifesi Müstencid Billah'ın (ö. 571/1170) veziri, Hanbelî mezhebine mensup olup takvası ve selef ba lılı ı ile tanınan, Yahya b. Mahmud bn Hübeyre'nin (ö. 566/1165) kızıyla evlendirmi tir. Müstencid Billahın Halifeli i döneminde devlet ricaliyle iyi ili kiler kurmaya özen göstermi tir. Bu iyi ili kiler halife Mustâdî (ö. 575/1175), döneminde de devam etmi tir. Bu halife kendi sarayındaki Bâbu Bedir bölümünde vaaz etmesi için bnü'l-Cevzî'ye izin vermi tir. Yapılan vaazlara halife ve aile efrâdı da katılmış tir. Bu halife, vefat edene kadar bnü'ül-Cevzî ya amını sarayda sürdürmü tür. Müellifimiz, bu iyi ili kilerin bir göstergesi olarak, Halife Mustâdî'ye, *el-Misbâhu'l-Mûdi fi Hilâfeti'l-Mustadi* adlı eseri yazmış ve ona ithaf etmi tir.¹⁵ Halife Nâsır Lidinillah'ın (ö. 622/1225), ii olan ve Hanbelîlere kar ı iyi niyetler beslemeyen bnü'l-Kassâb'ı (ö. 634/1237), vezir tayin etmesi üzerine, bnü'ül-Cevzî'nin ya lılık döneminde devlet ricaliyle ili kileri bozulmu tur. Zimmetine medreseden mal geçirdi i iddiasıyla suçlanarak görevinden âzledilmiş ve (590/1194), yılında bir gemiye bindirilip, Vâsıt ehrine sürgün edilerek be yıl oradaki bir evde tek ba ına ikamete mecbur bırakılmış tir. Bu dönemde çok sıkıntı çeken müellif, yiyece ini kendisi hazırlamış , elbiselerini kendi eleriyle yıkamış tir. Bazı kitapları da yakılmış tir. O lu Ebû Muhammed Yûsuf'un, yaptığı ı vaazların halife Nâsır L dinillah'ın annesini etkilemesi üzerine, halifenin annesinin baskısıyla sürgün cezası kaldırılmış ve bnü'l-Cevzî

¹³ Zehebî, *Siyerü Alâmin-Nübellâ*, XXI/372.

¹⁴ bn Halikân, *Vefiyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, III/140.

¹⁵ bnü'l-Cevzî, *et-Tâbsire*, thk. Abdülmün'im, Dârü'l-Kutûbi'l- İmiye, Beyrut (1406/1986), I/6.

Ba dat'a geri dönmü tür. Ba dat'ın giri inde halkın sevgi gösterileriyle kar ılanmı tür.¹⁶

Hayatının, geri kalan kısmını Ba dat'ta ilim ve ir âd faaliyetleriyle sürdürmü tür. Müellifimiz, fikhî yönden Hanbelî olmasına ra men, akide yönünden sert ve katı tutum içerisine girmemi tir. O, selef ve sonraki ehlisünnet mezheplerinin görü lerini ba da tırmaya çalı mı tür. Bundan dolayı bazı Hanbelî'lerce tenkide u ramı tür. Her insanın ele tiriye u radı ı gibi bnü'l-Cevzî'de ele tirilerden nasibini almı tür: Kitaplarını bitirir bitirmez kontrol etmeden yeni kitaplar yazmaya kalkı ması kitaplarının hatalar içermesine sebep olmu tur. Bunun yanında evhâm sahibi oldu u yani çok hata yaptı ı, özellikle hadisleri rivâyet ederken sened zincirlerinde bazı hatalar yaptı ı bunun için bilgilerinin güvenilmez oldu unu iddia edenler olmu tur. Ayrıca ömrü boyunca cemaatle namaz kılmadı ı gibi insafa sı mayan ele tiriler de yapılmı tür. Hadis alanında çalı malar yaparken Ba dat'taki hocalarla yetinip hadis tahsili için seyahatlere çıkmaması da ele tirilen konulardan olmu tur.¹⁷

Hemen hemen her ilimle u ra mı , sayıları 300'ü bulan eser kaleme almı tür. Ömrünü Kur'ân hizmetine adayan müellif, vefat etmeden be gün önce hastalanmı tür. 597 yılında Ramazan ayının 12. gününde (16 Haziran 1201'de), yatsı vaktinde seksen sekiz ya ında hakkın rahmetine kavu mu tur. Peygamber efendimizin hadîs-i erîflerini yazdı ı kâlemleri açarken çıkan küçük yonga parçacıklarını toplamı ve kendisi: “Ben ölünce, beni yıkayaca ınız suyu bunlarla ısıtınız.” diye vasiyet etmi tir. bnü'l-Cevzî'nin vasiyeti yerine getirildi inde yonga parçacıklarının suyun ısınmasına yetmi hatta bir miktâr artmı tür. Cenazesi, bn Sükeyne tarafından yıkanmı , namazını da Mansur camisinde o lu Ebü'l-Kâsım Ali kıldırımı tür. Vefatından sonra cenazesine katılmak için gelen insanlarla Ba dat sokakları dolup ta mı tür, izdiham ve sıcaktan dolayı ço u ki i orucunu bozmak zorunda kalmı tür. Cenazesi Bâbı Harb kabristanında bulunan Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) mezarının yanına defnedilmi tir.¹⁸

¹⁶ Dâvûdî, *Tabâkatü'l-Müfessirîn*, I/279.

¹⁷ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, XXI/281, 282; Dâvûdî, *Tabâkatü'l-Müfessirîn*, I/280.

¹⁸ bn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, XVI/707.

Ömrünü ilme adayan bnü'l-Cevzi, çok sayıda ö renci yeti tirmi tir. Onlardan me hur olanları u ekilde sıralayabiliriz: “Ebü'l-Hasan Ahmed b. Ömer el-Kât'î (ö. 634/1236), Ebü'l-Kâsım Ali b. Ebü'l-Ferec bnü'l-Cevzî (ö. 630/1252), Ebü'l-Müzaffer Sıbt bnü'l-Cevzî (ö. 654/1256), Abdül âni el-Makdisî (ö. 600/1203), Muhammed b. Mahmud el-Ba dadî, (ö.643/1245), Yûsuf b. Halil (ö.648/1250), Muhammed b.Said (ö. 637/1239).”¹⁹

1.2. İmi Ki İli İ

Müellifimiz, hadis, tefsir, akâid, tarih, tıp, biyografi vb. alanlarda çalı malar yapmı , çok sayıda kitap kaleme almı tır. bnü'l-Cevzî'ye göre kıyas hiçbir zaman sahih hadisin önüne geçirilemez. Fakih olabilmek için slamî ilimleri bilmek ve slam ahlâkına sahip olmak gerekir. Fıkıhta Ahmed b. Hanbel'in mezhebini benimsemekle beraber taklitçilikten uzak duran bnü'l-Cevzî, fikhî hükümlerin delilerini ara tırıp, ona göre hareket etmeyi benimsemi tir.²⁰ Bundan dolayı müellifimizin mutaasıp bir Hanbelî oldu u yolundaki iddialar, pek isabetli görünmemektedir.

Muhaddisler arasında anılan bnü'l-Cevzî'nin, yazdı ı kitaplardan anla ıldı ı kadarıyla, hadislerde görülen i kâllerin erh ve beyan edilmesi üzerinde durmu tur. Ona göre hadislerin ço unun anlamı açıktır ve erhe ihtiyacı yoktur. kâllerin açıklanması, gelebilecek itirazların önüne geçebilmek açısından önemlidir. Hadislerdeki isnâd sorunları üzerinde de durmu , bunları açıklama çabasında bulunmu tur. Hafifü'l- rak ve Nâsırü's-Sünne diye anılan müellifimiz, hocalarından aldı ı hadislerin tarihini belirtmi tir. Bu hadislerin âli, nâzil olu u, Sahiheynde yer alıp almadı ı üzerinde durmu tur. Selef'in yolunu takip eden ki ilerden olmu tur. Hadis ehlinin ıybetten uzak durması ve yaptı ı rivâyetler için para almaması gerekti ini vurgulamı tır, buna uymayanları ele tirmekten geri durmamı tır. Hadis metinleri ile ilgili bilgisi takdir edilmekle beraber, sahih hadislerin belirlenmesinde aynı ba arıyı sa lamadı ı dile getirilmi tir. Zehebî, bnü'l-Cevzî'nin hadis ehlinin ıstılahıyla “hâfız” sayılamayaca ını, hadislerin sahihini, sahih olmayanda ayırma hususunda yeterli bilgiye sahip olmadı ını dile getirmi tir.²¹ Torunu Sıbt bnü'l-Cevzî ise onun hadis

¹⁹ Abdurrahman bn Receb, *Zeyl ala Tebakâti'l-Henâbeliyeti*, thk. Süleyman b. Muhammed el- Useymin, Mektebetü'l-Aybikân, Riyad (1425/2004), II/571.

²⁰ bnü'l-Cevzî, *et-Tâbsire*, I/8.

²¹ Zehebî, *Siyerü Alâmi'n-Nübelâ*, XXI/283.

alanında zamanının imamı oldu unu, hadislerin sahihini, sahih olmayandan ayırma konusunda zirvede bulundu unu dile getirmi tir.²²

Kendine a ırı derecede güvenen bnü'l-Cevzî, bu güveni yazdı ı eserlerine yansıtmı tır. Kıssa anlatımı ve vaazlarda hadislerin kullanılmasında bir sorun bulunmadı ını, asıl sorunun sırf vaaz edeyim diye mevzu hadislerin kullanılması oldu unu dile getirmi tir. Bunun yanında, bu söyleminin aksine yaptı ı vaazlarda zayıf hadisleri kullanması, ele tiri konusu olmu tur. Ya adı ı dönemdeki siyasi ve itikâdi çeki melerden ötürü meydana çıkan hadis uydurmacılı ı, müellifimizi a ırı hassasiyete götürmü tür. Bu hassasiyet sebebiyle bazı hadisleri zayıf olmadı ı halde, zayıf diye nitelendirdi i öne sürülmü ve ele tiriye maruz kalmı tır. İlim tahsiline ba layan ö rencilerin sadece okuyucu de il, yapılan ilmi sohbetlerde dinleyici olarak bulunması gerekti ini dile getirmi tir. İmin çok geni , ömürün kısa olması, bize tefferuatlar yerine slam ilimlerinin ana kaynakları ile ilgilenmemiz gerekti ini gösterir, diyen bnü'l-Cevzî bu yüzden okunan eserlerin detaylardan uzak ve özlü eserler olması gerekti ini ifade etmi tir.²³

Usûlü'd-Din ve akâid ile ilgili görü lerini özetlemek gerekirse; kendi dönemine kadar te ekkül eden slami telâkki ve disiplinlere ele tirel gözle bakmı tır. Kur'ân, sünnet ve be eri ilimlere yakla ımı, slam'a genel çerçeveden bakı lar yaptı ını göstermektedir. Kelamcıları ele tiren bnü'l-Cevzî, onların haberi, sıfatlara tabi tutmasını halk için zararlı ve peygamber'lerin yöntemlerine aykırı bulmu tur. Zira ulûhiyete dair bilgiler duyulara konu olmadı ından, halkın zihninde, te'vilin getirdi i nefîy yoluyla de il, ancak ispat yöntemiyle anlam kazanabilir. Peygamberler de ulûhiyet konularını ispat yöntemine dayanarak insanlara telkin etmi lerdir. Kelamcılar ise ço unlu u olu turan avâmın zihninde sa lam bir ulûhiyet akidesi olu turmak yerine onların akidelerini sarsmı lardır. Her ne kadar tenzihe ula mak için te'vil gerekirse de bu sadece âlimler için söz konusudur.²⁴

²² Sibt bnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yan*, I/28.

²³ Dâvûdî, *Tabâkatü'l-Müfessirîn*, I/279.

²⁴ bnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 101-109; bnü'l-Cevzî, *Talbisu blîs*, thk. Ahmed Osman el-Mezîd, *Dârü'l-Vatani'n-Ne irye*, Riyad (1423/2002, Birinci Bsk.), s. I/75.

Selefi anlayı a sahip olan müellifimiz, akılı sınırlı bilgi kayna ı olarak görmü . ilhâmın nasların önüne geçirilmeyece ini belirterek tasavuf ehlinin fikirlerini ele tirmi tir. Allah'ın varlı nı, gâye ve nizâm deliline uygun ekilde kanıtlamaya çalı mı tır. lahi sıfatlar konusunda kısmen kelamcılarının görü lerine meyledip te bihi benimseyen, bazı Hanbelîleri ele tirmi tir. Kaderin nihai noktada akıl ile çözülemeyece ini kabul edip, cebre yakalanmı , nûbuvetin ise aklen, temellendirilebilece ini savunmu tur. Allah'ın, insanlar içinden birini seçip üstün niteliklere sahip kılması ve vahiy almaya elveri li hale getirmesi mümkündür. Cenâbi hak varlıkları de i ik özelliklerle yaratmı , fani bedenlerin hastalıklarını iyile tire bilecek ilaçlar yarattı ı gibi, âhiret yurdunda devam edecek olan hayata hazırlık yapmak için yeryüzünde bozgunculuk yapanların ıslâh edilmesi için bazı insanları görevlendirmesi, imkân dâhilindedir.²⁵

Müellifimiz, Hz. Peygamberin mucizeleri hakkında unları dü ünmektedir: Kur'ân dı ında Resûl'ü Ekrem'in mütevatir olan ba ka mucizesi yoktur. Ancak hissi mucizeler konusunda nakledilen, Ahâd rivâyetlerden onun Kur'ân dı ında da mucizeler gösterdi i anla ılır. Kur'ân konusunda da bilinmesi gereken ey onun benzerinin olu turmaktan insanların aciz bırakan Allah kelamı, Hz. Peygamberin mucizesi ve insanları hidâyete erdiren bir kitap oldu udur. Bunun dı ıda kuranın mahlûk olup olmadı nın tartı ma konusu edilmesi fayda içermeyen bir konudur.²⁶

nsanın fiilerini yaratan Allah'tır, bunlarda insanların rolü yoktur. Bununla birlikte insanların sorumlu olmasının zülüm diye nitelendirmek yanlı olur. Kazâ ve kaderin sırrını ve hikmetini insanlar bilemez. Bunların hikmeti Allah'ın ilmindedir. Bunlara kar ı teslimiyet içinde olmak gerekir.²⁷ Kelam konusundaki görü leri bunlarla sınırlı de ildir, ölüm ve ölümden sonrası, ruhun ölmezli ini dile getirerek, insanın nimet veya azap içinde ya ayaca nı savunmu tur. Kıyamet koştuktan sonra ruhlar bedenlere girmektedir, bedenlerin diriltilece ine dair çe itli deliller vardır. Cansız olan asânın Hz. Musa'nın elinde canlı bir yılanı dönü mesi, Hz. Salih'in mucizesi olan devenin cansız bir kaya parçasından çıkması, cansız bedenlerin diriltilece ine dair delillerdendir. Beden ruhun acı veya haz duyma aracıdır. Bu araç olmadan ruh nimeti

²⁵ bnü'l-Cevzî, *Talbisu blîs*, I/79.

²⁶ Yusuf evki Yavuz ve Casim Avcı, “ bnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec”, *D A*, Ankara, (1416/1996), XX/545.

²⁷ bnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, s. 364.

veya azabı tadamaz. Müminler cennette kâfirler ise cehennemde ebedi kalacaklardır. Allah'ın emrettiği şeyler fazilet, yasakladığı ise zillettir. Ahlâklı insan ilahi emirlere uyan ahlâksız insan ise bunları terk edendir. Dinin bulunmadığı yer ve durumlarda ahlâk ilkelerini belirleyen akıldır.²⁸

Şerîhî konularda Ebü'l-Vefâ'nın (ö. 501/1107) etkisinde kalmı , kendinden sonra gelen İbnü'l-Cevzî'yi (ö. 728/1327) etkilemiştir. Akıl vahyin desteğine muhtaç olduğunu dile getirerek, vahyin, akıl tarafından kabul edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Allah'ın varlığını inkâr edenler, onun duyularla idrak edilemeyeceğini delil olarak göstermelerinde Allah maddi bir varlık olmadığı için bu görüşleri isabetsizdir. Kendine ve çevresine bakan insan yaratıldığının farkına varır. Akıl yürütmek sûretiyle, Allah'ın varlığını idrak etmek mümkün olduğu halde zat-sıfat münasebetini ve ilahi fiillerin mahiyetini bilmek mümkün değildir. Akâid, alanında yapılan çözümlerin hatanın sebebi bu hususun göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Vech, yed, istivâ, ruh vb. müteabihatların, mecâz anlamı taşıyacaklarını kabul etmek gerekir. Müteabihatların kimisinin te'vil edilmesi, kimsinin de bulunduğuna göre te'vil edilmemesi gerekir.²⁹

Tasavvufla ilgili görüşleri: Hanbelî mezhebinin takipçilerinden olmasından dolayı mutasavvıfların ve fakihlerin çekimlerine katılmıştır. Altıncı yüzyıl cüz'î bir şekilde de olsa fakihler ve tasavvufçular arasındaki çekimlerin dindışı bir dönemdir. Bu dönemde çekimlerle dinmekle beraber, tartışmalar yazılan kitaplarda ve düzenlenen ilim meclislerinde kendini göstermiştir. Bu dönemde fakihler, tasavvufçulara daha baskın durumdaydı. Halep'teki fakihler, mutasavvıfların önde gelen isimlerinden olan es-Sühreverdi'yi (ö. 588/1191), katletmesi bunun göstergesiydi. Bu tartışmalar ve çekimlerden Bağdat etkilenmiştir. İbnü'l-Cevzî de bu tartışmalara katılarak, sadece kendi dönemindeki tasavvufçuları ele tirmekle kalmamı , kendi döneminden önce yaşamış olan Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/986), Abdulkerim el-Kûeyrî (ö. 465/1085) ve Ebû Hâmid el-Azzâlî (ö. 505/1111) gibi önemli tasavvufçuları da ele tirmiştir. Bu eleştirilerini vaaz ve kitaplarında dile getirmiştir. Özetle bunları söylemiştir: “Tasavvufçuların tevekül ve dünya işlerinde

²⁸ İbnü'l-Cevzî, *Talbisu blis*, I/80.

²⁹ Yusuf İvki Yavuz ve Casim Avcı, *D A*, XX/545.

çalı ma arasında bir zıtlık oldu unu zannederek, tevekülü dünyadan sırt çevirmek diye nitelemi lerdir. Bu büyük bir hatadır ve bilgi eksikli inden meydana gelmektedir.³⁰

Mutasvuvflardan gelen rivâyetlerde insanın sıhhatine zarar verecek derecede nafîle ibadetlerle me gul olduklarına dair rivâyetleri ele tirerek, ibadetlerde ifrat ve tefrite gidilmemesinin esas oldu unu dile getirmi tir. Bu tür a ırlıkların asıl farz olan ibadetlerin yerine getirilmesine engel oldu unu söylemi tir. Sırf nefesine eziyet edip nefsanî arzulara kapılmamak için Allah'ın helal kıldı ı nimetlerin terk edilmesinin bir anlam ta ımadı ını dile getirmi tir. Tasavvufçuların akıl ve nakli bir yana bırakıp ilhâm ve bâtinî fikirleri daha muteber kabul etmesine kar ı çıkmı tır. Çünkü akli ve nakli bir yana bırakmak insani bir olgu de ildir, Her insan akıllı olması cihetiyle di er varlıklardan ayrılmı ve de er kazanmı tır. Tasvufçuların dünyadan el etek çekip bir kö eye çekilerek sadece nafîle ibadet ve zikirle u ra masının insanın do asına aykırı oldu unu vurgulamı tır. Tasavvufçular hakkında söylenen bir abdestle kırk gün namaz kılardı, bir sahurla günlerce oruç tutardı, gibi abartıların hem insan tabiatına aykırı oldu u hem de akıl ve mantık ilkeleriyle ba da madı ını vurgulamı tır.³¹

Tasavvufi bilgi ve ö retilerin Kur'ân, sünnet ve akıl süzgecinden geçirilmesi gerekti ini dile getirmi tir. Yapılan davranı ların sadece bâtini bilgi ve te'vile dayalı, insanın ruhî ve fiziksel yaratılı ına aykırı ö retilere dayanmasının yanlı oldu unu dile getirmi tir.³²

Tefsir ile ilgili görü lerini u ekilde özetleyebiliriz: Tefsirin ilimlerin en de erlisi oldu unu, çünkü ilimlerin, de erlerini ilgilendikleri konulardan aldıklarını, tefsirin de konusunun Kur'ân olması nedeniyle yüce ve yüksek de ere sahip oldu unu vurgulamaktadır. Tefsir alanında yazılmı olan bazı eserlerin okuyucuyu bıktırarak kadar uzun ve bu uzunluktan dolayı asıl mesajın okuyucu tarafından tam anla ılmadı ını dile getirmi tir. Bazı eserlerin ise insana yarar sa lamayacak kadar kısa oldu unu, orta hacimli olanların da tertip ve düzenden yoksun oldu unu ifade etmi tir. Tefsir yazımında detaylara fazla kapılmanın ve herkes tarafından anla ılan âyetlerin

³⁰ Mü'mine Be ir el-Afuûv, *Ebül-Ferec bnü'l-Cevzî ve't-Tasvufu's-Sünnî*, Dâru'l-Ma rık, Lübnan (1428/2007, Birinci bsk.), s. 21.

³¹ bnü'l-Cevzî, *Talbisu blîs*, s. 197-220; Mü'mine Be ir el-Afuûv, *Ebül-Ferec bnü'l-Cevzî ve't-Tasvufu's-Sünnî*, s. 21-24.

³² Mü'mine Be ir el-Afuûv, *Ebül-Ferec bnü'l-Cevzî ve't-Tasvufu's-Sünnî*, s. 21-24.

tekrar edilerek, uzun uzadıya tefsir edilmesinin, gereksiz oldu unu açıkladı tır. Ama mü kil ve ârib kelimelerin açıklığı kavu turulmasının önemli oldu unu vurgulamı tır. Yazılan tefsirlerde nâsihât, mensûhât, mekiyât, medeniyyât, sebebi nüzûlû ve âyetin hükmünü açıklamanın gerekli oldu unu belirtmi tir. Tefsir alanında yaptı ı çalı malardan anladı ı gibi müellifimiz, âyetleri anlamlandırma evresinde sahâbe ve tâbiinin görüşlerine önem vermi tir. Selef ve halefin görüşlerini tefsir çalı malarında birle tirmeye çalı mı tır. Tefsir yazımı a masında da lü ât ve kırâat konularına önem vermi , kalamî konulara ise de inmemeye çalı mı tır. Sûrelerin faziletlerini anlatan hadislere özel bölümler ayırmı tır. Dil ve anlatımı çok iyi olan müellif, yazdı ı tefsirde iirlerle isti hâd etmekten geri durmamı tır. Fikhî konulara da önem veren müellifimiz fıkıhla bağlantılı olan âyetleri açıklarken sahâbe ve tabinden yararlanarak mezhep imamlarının da görüşlerini hiçbir taasuba kapılmadan açıklamaya çalı mı tır. srailiyat'a gelince, bnü'l-Cevzî her ne kadar hadis alanında mehur ise de; tefsir çalı malarını israiliyat ve zayıf hadislerden koruyamamı tır.³³ Tefsir alanındaki çalı maları sadece tefsir yazmakla sınırlı de ildir. Tefsirin bir yan dalı sayılabilecek Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri) alanında da hatırı sayılır çalı malara imza atmı tır.

Tarih ile ilgili görüşleri: Müellifimiz, diğer alanlarda gösterdiği başarıyı tarih alanında da sürdürmü tür. Tarihin, birçok fayda taşıdığını belirtip, bu faydalardan iki tanesinin öne çıktığını belirtmi tir. Bunlardan birincisi tarihi olayalardan ibret alınarak geçmiş toplumların dü tükü hatalara dü memektir. kincisi ise tarih ilminin ki iye sâladığı psikolojik rahattır. Bu rahattık ki inin geçmişinden haberdar olup, gelece ine güvenle bakmasından meydana gelen rahattıktır. Tarih yazıcılı ında dikkat edilmesi gereken husus, tarihi olayaları naklederken toplumun yararına olabilecek sahih ve gerçek olayaların aktarılmasıdır. Tarih alanında hacimli eserler yazan müellifimiz tarihi olayaları ve biyografileri bir arada verip, yıllara göre düzenleyerek tarih yazıcılı ında bir çı ır açmı tır. Bunun yanında kendi devrinin de tarihini yazmaya çalı mı , tarihi belegelerden ve kendi gözlemlerinden yararlanmı tır.³⁴ Onun, rivâyetleri, olayaları ve ahıs biyografilerini birle tiren metodu, kendinden sonraki birçok tarihçiyi etkilemi tir. Torunu Sibte bnü'l-Cevzî, Yafî (ö. 768/1367), Ebü'l-Fidâ

³³ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessrun*, Dârü'l-Hadîs, Kâhire (1425/2005), III/102-112.

³⁴ bnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Müluki ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ ve Mustafa Abdulkadir Atâ, Dârü'l-Kutûbi'l- İmiye, Beyrut (1412/1992), I/116-118.

(ö. 731/1331), bn Kesîr (ö. 774/1372), bn Ta riberdî (ö. 874/1469) ve bnü'l- mad (ö. 1089/1679) gibi önemli tarihçiler ondan etkilenmişlerdir. Tabakat alanında da eserler yazarak sahâbe, tâbiin, di er me hur râvi ve ahısları muhtelif başlıklar altında gruplandırmıştır. Siyer alanında da önemli çalışmalar yaparak önemli bilgiler içeren eserler kaleme almıştır.³⁵

Vaaz ve Hitabet açısından başlıca eserleri: Hitabeti, çok kuvvetli olan bnü'l-Cevzî vaazlarıyla geniş halk kitlesini etkilemeyi başarabilmiştir. Bunun yanında, vaazlarını sadece sözlü olarak sürdürmeyip çeşitli konular içeren birçok vaaz kitabı telif etmiştir. Yazdığı bu eserlere baktığımızda, müellifimizin sistematik bir yol takip etmeye çalıştığını görmekteyiz. Konu başlıklarını verdikten sonra, konuyla ilgili kısa bir açıklama yapar ardından bu konuya dair âyetleri ve bu âyetlerin yorumunu yapar. Bu amaçla sonra konuyla ilgili hadisleri ve rivâyetleri sıralar, kimi zamanda örnekleriyle konuya renk katarak dinleyicilerin ve okuyucuların dikkatini çekmeyi başarır. Vaaz alanında yaptığı çalışmalar sadece erkeklere yönelik değildir iyi bir neslin yetiştirilmesinde annelerin büyük pay sahibi olduğunu göz ardı etmeyerek bu konuya da ağırlık vermiştir. Bir kitabında şu vecîz dizeleri dile getirmiştir.

“ Sa lıklı olsa da kim ölmeyece inden emin olabilir

Her ahsın kapısını ölüm birden gelip çalabilir

Kabre yakla a yakla a kabir onun oldu

Dünn hiç usanmadan topladı ı bugün heba oldu

Zengin de olsa bırakmaz ölüm onu

htiyaç kadarı da olsa alamaz dünyadan malını.”³⁶

³⁵ Yusuf evki Yavuz ve Casim Avcı. “Ebü'l-Ferec bnü'l-Cevzî”, *D A*, XX/546.

³⁶ bnü'l-Cevzî, *Büstânü'l-Vâi'zin ve Riyâzü's-Sâmiin*, thk. Muhammed Adülkadir el-Fâdilî, Mektebetü'l-Asriye, Beyrut (1425/2005), s. 171.

Bunlardan da anlaşıldığı gibi insanları etkileyecek şekilde vaaz verecek hitabete sahip olan müellifimiz halkın her tabakasına yönelik vaaz etmeye çalışmıştır.³⁷

Arap dili ve belâ âtindeki yeri: Arap dilinin inceliklerine sahip olan müellifimiz dil alanında önemli bir yeri olan devrinin önemli âlimlerinden, el-Cevâlikî'den Arap dili ve belâ atı alanında ders almıştır. Yazdığı eserlerinde, mehur şairlerin şiirlerinin yanında kendi şiirlerini de kullanmaya çalışmıştır. Bunun yanında kendine has bir divanı bulunmamaktadır. Öldükten sonra mezar taşına yazılması için şu dizeleri yazmıştır:

“Ey günahı çok olana karışık merhameti bol olan Allah'ım

Günahkâr i led i suçlardan baskılanmak için sana geldi

Ben misafirim, misafire ikramınla ceza ver ya Rabbi.”³⁸

Arap dili ve belâ atında ki yetkinliği tüm eserlerine yansımıştır. Müellifimizin ilmi kimliğinden anlaşıldığı gibi, ilim erbâbının çok mütahassısı olduğu bir devirde, ilim ve fikir alanında yüksek derecelere ulaşarak, sadece kendi asrıyla sınırlı kalmayıp günümüze kadar ulaşmıştır.

1.3. Eserleri

Te'lif hayatına erken başlayan bnu'l-Cevzî'nin, üç yüze yakın eser kaleme aldığı tahmin edilmektedir.³⁹ İlim alanında bu kadar başarılı olanmasının yanı sıra sadece bir alanla ilgilenmemi çe farklı alanlarda eserler kaleme almıştır, günümüze kadar ulaşan eserleri bunlardır:

Yazma Eserleri

Etbâku'z-Zeheb.

Tenkihû Kitabu't-Tahkik fi ehâdisê tâlik.

Hadisi vefatı Resûlullah Sallallahu Âleyhi ve Selem.

³⁷ bn Receb, *Zeyl ala Tebakâti'l-Henâbeliyeti*, II/571.

³⁸ İsmail Cerrahoğlu, “Abdurrahmân bnu'l-Cevzi ve “Zâdu'l-Mesîr fi İlmî't-Tefsîr” Adlı Eseri,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, cilt: XXIX, s. 127-134.

³⁹ bn Kesîr, *a.g.e.*, XVI/708.

Re'yü'z-Zemâ fimen kâle e - er'u mine'l-Lemâ,
el-Letâif fil-Mevâiz,
Müntehibü'l-Elbab fil-Mevâizî ve'l-Âdâb,
Mevâizun muhteseretun,
el-U'rcu fi'l-Vaaz,
r âdü'l-Müridin fi hikâyeti's-Sâlihîn,
el-Bâziyi'l-E hebi'l-Munkizi âlâ Muhâlîfi'l-Mezheb,
Ta'zimü'l-Fetâyâ,
Tefsirü'l-Lü ati'l-Kur'ân,

Muhtasaru Kitâbi'l-Muk'ad ve'l-Mukim,
Câmiu'l-Mesânîd ve'l-Elkâb (Câmiu'l-Mesânîd bi A ri'l-Esânîd),
Takvimi'l-Lisan,
Enisü'l-Celis,
Cevâhiri'l-Mevâiz,
Risâletün fi'l-Hissî âlâ Talebi'l- lim ve'l-Herakati âlâ suluki tarkihî,
Selvetü'l-Ezhan mimâ Rûviye ân Zevi'l- rfan,
el-Ketru'n-Nâfi'i fi't-Tıb⁴⁰

Matbu Eserleri
Tefsir alında basılmı eserleri
Zâdü'l-Mesir fi lmi't-Tefsir,
Tezkiretü'l-Arib fi tefsiri'l- arib,
Fününü'l-Efnân fi Uyûni ulûmi'l-Kur'ân,
el-Musâffâ bâ ekuûfi ehli rusûhi min ilmi nâsihi ve'l-Mensûhi

Hadis alanındaki eserleri:
el-Mevzûât,
Tahkik fi Ehâdîsi't-Talik (fi ehâdîsi'l-Hilâf, fi'h- tilafi'l-Hadîs),

⁴⁰ Abdulhamid el-Alûcî, “*el-Müstedreku âlâ Müellfâti bnü'l-Cevzî*”, *Mecelletü'l-Mevridi'l- rakiye*, Vizâret'ül-Âlâm, Ba dat, (1390/1971), sayı I-II, s. 183-184.

Ahbâru ehli'-Rüsûh fi'l-Fıkh ve't-Tahdîs Bi mikdari'l-Mensûh mine'l-Hadis
(*en-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Hadîs, er-Rusûh fî ilmi'n-Nâsih ve'l-Mensûh*),

lâmu ehli'l- lim bi Tahkiki Nâsihi'l-Hadis ve Mesûhih,

el- lelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Ehbari'l-Vâhiye

*Esmâü'd-Düafâ ve'l-Vuazâ (Vâzî ve Zikrî men Cerehehu mine'l-Eimmeti'l-
Kibâri'l-Hâfizî),*

*el-Ke f li mü kili sahihayn (Ke fü mü kilil Hadisi's- Sahihayn, el-Ke f an
Meâni's-Sahihayn, el-Ke fi Mestûri Mafi Sahihayn, Mü kilü's-Sihâh),*

el-Kusâs ve'l-Müzekirûn,

Âfetü ashâbi'l-Hadis ve'r-Red âlâ Abdilmü is (Âfetü'l-Muhadisin),

*el-Ha 'alâ hıfzi'l- lim ve zikru kitâbi'l-Huffâz (el-Ha 'alâ talebi'l- lim,
Kitâbü'l-Huffâz),*

el-Hedâ'ik fi ilmi'il-Hadis ve'z-Zühdiyât,

Ke fü'n-Nikâb ani'l-esmâi ve'l-Elkâb,

âibu'l-Hadis,

Akâid alaında kaleme aldı ı eserler

Def'û übheti't-Te bih,

es-Sebât i'nde'l-Memât,

Seydü'l-Hatır,

Telbisü blis (Nâkzü'l- lmi ve'l-Ulemâ),

el-Karâmita,

Fıkıh alanındaki eserleri:

Ahkâmü'n-Nisâ,

Minhâcü'l-Kâsidin,

Der'ü'l-Levm ve'd-Daym fi savmi yevmi'l- aym,

Mü riü'l- ami's-Sâkin ilâ e refi'l-Emâkin.

Tarih alanında te'lif etti i eserler

el-Muntâzam fi târihi'l-Mulûk ve'l-Ümem,

Sıfâtü' - âfve,

Telkihu Fühûmi ehli'l-Eser fi uyüni'l-Tarihi ve's-Siyer,
el-Misbâhu'l-Mudi fi Hilâfeti'l-Mustazî bi Fezailî (fi devleti'l-Mustadî, el-
Misbâhu'l-Mudî fi devleti'l- mami'l-Mustadî),
el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafa (el-Vefâ fi'l-Fâzileti'l-Mustafa, el-Vefâ bi tarifil'l-
Mustafa),
Menâkibu Ömer b. el-Hattab (Tarihu siretü'l-Ömer b. el-Hattab),
Fezâilu Menâkibü'l-Hasan el-Basrî,
Menâkibu Ma'ruf el-Kerhî ve ahbâruh: (faziletu Ma'ruf el-Kerhî),
Menâkibu'l- mam Ahmed b. Hanbel,
Mevlidi'n-Nebî,
A'mâru'l-A'yân,
Fedâ'ilü'l-Kûdüs,
Menâkibu Ba dad,
Tenvirü'l- abe fi fazli's-Sûdân ve'l-Hâbe .
Muhtelif alanlarda yaptı ı di er çalı malar
Biru'l-Vâlideyn,
Zemmü'l-Hevâ,
et-Tıbbu'r-Rûhanî
el-Müdhî ,
el-Muklik,
Bahru'd-Dümu,
el-Mevâiz ve'l-Mecâlis,
et-Tebsirâ.⁴¹

⁴¹ Yusuf evki Yavuz ve Casim Avcı, *D A*, XX/547, 548.

B R NC BÖLÜM VÜCÛH VE NEZÂ R LM

1.KAVRAMSAL ÇÖZÜMLEME

1.1. VÜCÛH VE NEZÂ R

1.1.1. Sözlük Anlamı

Vücûh, vech kelimesinin ço uludur. Bir nesnenin kar ısında bulunan ey için kullanılır. nsanın yüzüne *el-Vech*, evin ön kapısının bulundu u cephesine *vechü'l-Beyt*, denir.⁴² Aynı ekilde bir kavmin önde gelenine *vechü'l-Kavm*,⁴³ bir insanı kar ılamaya *el-Müvâcehetü*, denmesi kelimenin temel anlamı diye bilece imiz bir eyin kar ısında olmayı yansıtır. Gündüzün ba langıcına *vechü'n-Nehâr*, sözden kast edilen manaya *vechü'l-Kelâm*, denmesi ise anlamın sözün kar ılı ı olması yönüyledir. Ki inin görü ünü ifade etmesine *vechû re'yi hâzâ*, denmi tir.⁴⁴ Çok anlamlı olan bu kelime, Kur'ân-ı Kerim'de, insan yüzü, din, Zat-i Bârfi evvel, ilim, hakikât olmak üzere altı vecih üzere gelmi tir.⁴⁵

Cihetün, kelimesi, *el-Vech*, kelimesiyle aynı kökten olup somut veya soyut olarak yön anlamında kullanılır.⁴⁶ *Vichetün*, Kelimesi, kible ve maksat anlamında kullanılır u ifade de oldu u gibi *Delle'r-Recülü vichete emrihi* aynı kökten gelen *vücâh* ve *tücâh*, kelimeleri kast edilen yön ve hiza anlamında kullanılmaktadır⁴⁷.

Nezâir kavramının sözlükte ki anlamı ise *nezâr*, kelimesinden türetilmesi hasebiyle; bir eyin benzeri, dengi, aynısı, e i olarak bilinir. Bu kelimedenden denklik kast edildi i gibi bire bir benzerlikte kast edilmi tir. Sözlüklerde *nezâir'in* kar ılı ı *misl* ve *sevâ*, kelimeleri ile ifade edilmi tir. Ayrıca ekil, tabiat fiil ve sözlerdeki benzerlik anlamına da gelir.⁴⁸ Bunun yanında *nezâir* kavramı ve türevleri teemül etme ve gözlemeleme anlamına racidir. Bu ekilde *Hâzâ nezâiru hâzâ*, sözü denklik veya benzerlik bakımından iki ey arasında yapılan gözlemi ifade eder. Bu ba lamda

⁴² bn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah ve Hâ im Muhammed e - âzelî, Dârü'l-Meârif, Kahire, tsz. VI/4775.

⁴³ bn Dureyd, *Cemheretü'l-Lu a*, thk. Remzi Münir Balebekkî, Dârü'l- lim li'l-Melâyin, Beyrut,(1407/1987), I/498.

⁴⁴ bn Manzur, *a.g.e*, VI /4776.

⁴⁵ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vûcuhi ve'n-Nezâir*, s. 617, 618.

⁴⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e*, IV/66.

⁴⁷ bn Manzur, *a.g.e*, VI /4778.

⁴⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Mühît*, II/143.

uzunlukları bakımından birbirine benzemelerinden ötürü mufassal sûrelere nezâirü'l-Kur'ân denmi tir.⁴⁹

1.1.2. Terim Anlamı

Kur'ân limlerinin bir alt dalı olan, *vücûh ve nezâir* günümüzde Kur'ân'da farklı anlamlarda kullanılan kelimeler ile aynı anlamlarda kullanılan farklı kelimeleri konu edinen bir ilim dalıdır diye tarif edilmi tir. Kur'ân'da türevleri ile beraber yetmi ten fazla yerde geçen *vücûh* kavramı, bir usûl terimi olarak “Bir kelimenin Kur'ân'da faklı anlamlarda kullanılmasını” ifade etmektedir. Arapçada ve Kur'ân'da, *hûdâ, salât, ruh, emr, zahr, iman ve ayn* gibi bazı kelimeler birden fazla anlam içermektedirler.⁵⁰ Dilin sınırlı, ifade edilmek istenen manâların sınırsız olması, Arpçada ve di er dillerde bu tür kelimelerin ortaya çıkmasına neden olmu tur. Kur'ân'ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılan kelimeler için terimle tirilen *vücûhun*, sözlüklerde zikredilen iki temel anlamıyla irtibatını kurmak mümkündür. Terimle mi haliyle *vech/vücûh* kelimesinin sözlüklerdeki “bir nesnenin kar ısında bulunan ey anlamını yansıtması *vücûhun* yani anlamların, lafızların kar ılı ı olması açınsındandır. Yine *vücûhun* sözlüklerde zikredilen yön anlamını yansıttı ı da söylenebilir. Bu durumda kelimenin yön anlamından hareketle, farklı yerlerde, farklı anlamlarda kullanılan kelimelerin, geçti i bir ba lamda bir yöne/anlama, di er bir ba lalmda ba ka yöne/anlama yönelttilmesini ifade etmesi göz önünde bulundularak, *vücûh* denilmi olabilir.⁵¹

Vücûh kavramı için yapılan tanımlamalara ve kullanımlara baktı ımızda, bu kavram ile çok anlamlılı ın kast edildi ini görmekteyiz, bu kavramın, kar ılık buldu u bu tanım, geçmi ten günümüze kadar aynı ekilde kullanılagelmi tir.⁵²

Nezâir kavramı ise günümüzde, ço u usûl âlimi tarafından “Kur'ân'daki farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesidir” ekinde tanımlanmaktadır. Sözelimi, *cehennem, nâr, sekar, hutâme ve cehim* gibi kelimeler, gerçekte aynı eye, yani âhiretteki can yakıcı azaba delalet etmektedir. *Vücûh ve nezâir* terimlerinin konuyla ilgili eserlerde kullanıldı ı manadan daha farklı ekillerde tanımlandı ı, özellikle *nezâirin e* anlamlı kelimeler olarak tarif edildi i görülmektedir.⁵³ Halbu ki bu alanda

⁴⁹ smail Aydın, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu Tarihsel geli im ve sorunlar*, Tibyan Yay. zmir (2012), s. 167.

⁵⁰ Mehmet Okuyan, *a.g.e*, s. 36.

⁵¹ Mustafa Karagöz, *a.g.e*, s. 200.

⁵² Muhsin Demirci, *a.g.e*, s. 158, 159; smail Cerraho lu, *Tefsir Usûlü*, s. 182.

⁵³ Mustafa Karagöz, *a.g.e*, s. 200; Mehmet Okuyan, *a.g.e*, s. 37; smail Aydın, *a.g.e*, s. 167.

yazılan eserler ve yapılan tanımlara bakıldığında tarihi süreç içerisinde gerek tanımlarda, gerek örneklerde farklılıklar ortaya çıkmaktadır, kavramsal çerçevede ortaya çıkan bu değişikliklerin belirlenmesi bu iki kavramın terim anlamını ortaya koyacaktır. Bu hususu göz önünde bulundurarak bizde kavramlaşma süreci ve âlimleri vücûh ve nezâire yaklaşımları başlı başına altında bu durumu izah etmeye çalışacağız.

1.2. VÜCÛH VE NEZÂİR NİTARİHİ SERÜVENİ

1.2.1. Ortaya Çıkışı

Kur'ân-ı Kerim anlamı konusunda önemli bir yer tutan “*vücûh ve nezâir*” alanı ile ilgili çalışmaların ne zaman ve ne amaçla yapıldığı sorusuna verilecek cevap bize büyük ölçüde konunun anlaşılması açısından fayda sağlayacaktır. Yapılan araştırmalara göre konuyla ilgili çalışmalar sahâbe dönemine kadar ulaşmaktadır. Bu dönemin siyasi-etikadi olarak çalkantılı bir dönem olması ve gelen rivâyetlerden de anlaşılacağı kadarıyla bazı kesimlerin Kur'ân-ı Kerim'in başlangıçsal anlamını göz ardı ederek, âyetleri kendi amaçları doğrultusunda yorumlamaları bu konuda, erken devirlerde çalışmaları gereği uyandırmıştır.⁵⁴ Bunun yanında unutulmamaması gereken husus Kur'ân her zaman müslümanların yegâne kitabı olmuştur ve müslümanlar Kur'ân'ın her alanıyla ilgilenmeyi kendilerine görev olarak görmüşlerdir. *Vücûh ve nezâir* ilmi İslam'ın erken dönemlerinde ortaya çıkan ilimlerden biridir. Erken dönem müfessirlerinden Hicri 150 yılında vefât eden, Mukâtil b. Süleyman'ın eserinin günümüze ulaşması, bu gerçeği ortaya çıkarmaktadır.

Bazı rivâyetlerin Kur'ân'ın çok boyutlu bir anlam örgüsüne sahip olduğunu belirtmesi bu ilmin temelini Hz. Peygamber dönemine kadar gittiğini göstermektedir. “Bir kimse Kur'ân'ın pek çok vecih içerdiğini (ve dolayısıyla bu vecihleri) bilmedikçe tam anlamıyla fâkih olamaz”⁵⁵ şeklindeki rivâyet ve İbn Asâkir'in rivâyet ettiği hadis “Kur'ân'daki bütün vecihleri bilmedikçe Kur'ân'ı gerçek manâda anlayamazsınız”⁵⁶ bu ve benzer rivâyetlerin varlığı vücûh ve nezâir ilminin İslam'ın erken döneminden itibaren, müslümanların gündeminde olduğunu ortaya

⁵⁴ Celâleddin es-Suyûtî, *el- tkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali, Dârü'l-Hadis, Kahire (1430/2009), II/441.

⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-azim*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin, Matbûatu Merkezi Cumuati'l-Mâcid, Bağdat (1427/2006), s. 20.

⁵⁶ Suyûtî, *el- tkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, II/442.

çıkartmaktadır. Kur'ân'a muhatab olan toplumun dilinin Arapça olması ve tenzil dönemine yakın olması, Kur'ân'ın anlaşılması noktasında ya anan sorunları minimize etmiştir. Bunun yanında dil bilgisinin yeterli olmadığı yerlerde yani itikâd, ahlak, ibadet ve uygulamaya yönelik durumlarda Hz. Peygamber'in açıklamalarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu tür sorunların ortadan kaldırılması için Hz. Peygamber tarafından yapılan açıklamalar *vücûh ve nezâir* ilminin ilk örneklerini oluşturmaktadır.⁵⁷

Hız. Peygamber'in bu alan ile ilgili kendisi tarafından verilen örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür: En'âm sûresinin “man edip imanlarına zulüm karı mayanlar” mealindeki 82. âyeti nazil oldu unda ashab Hız. Peygamber'e inkisar içinde gelerek “hangimiz nefesine zulmetmez ki! Dediler.” Bunun üzerine Hız. Peygamber; “Bu kelime sizin dü ündü ünüz anlamda de ildir. Lokmân sûresinde geçen “Muhakka ki irk büyük bir zulümdür”⁵⁸ âyetini duymadınız mı?”⁵⁹ diyerek En'am 82. âyetteki zulüm kelimesini Lokmân 13. âyetteki irk kelimesi ile tefsir etmiştir.⁶⁰ Bu tür durumlarda Hız. Peygamber bazen kendisi bir âyet okuyarak açıklamalar yapıyor, bazen de sahabeye soru sorarak bu soru baş lamında ya da sahabenin sorumu oldu u bir soru üzerine âyetleri açıklıyordu. Örne in Bakara sûresi 57. âyette *menn* (kudret helvası) kelimesi ile ilgili olarak Hız. Peygamber “mantar *menn* kapsamındadır” diyerek *menn* lafzıyla sadece kudret helvası kast edilmeyip, insanların çaba sarf etmeksizin elde ettikleri bütün rızıklazrın kelimesinin kapsamında oldu una i aret etmesi bir tür dilsel izahdır.⁶¹ Bu örneklerden de anlaş ıldı ı gibi bu ilmin temeli Hız. Peygamber devrinde atılmış ve bn Abbâs ile Hız. Ali arasında geçen şu konu madan da sahabenin bu konudan haberdar oldu u ortaya çıkmaktadır. Konu ma şu ekildedir: “bn Abbâs, Hız. Ali'ye “ey mü'minlerin emiri ben Allah'ın kitabını haricilerden daha iyi bilirim. Çünkü biz Kur'ân'ın ini ine bizzat tanık olduk” demiştir. Bu söz üzerine Hız. Ali'nin şöyle dedi i rivayet edilmiştir: “Haklısın ancak Kur'ân'da çe itli anlam yönleri (vecihler) vardır. Bu yüzden sen (bir anlamı öne

⁵⁷ Mustafa Karagöz, *a.g.e.*, s. 13; Mehmet Okuyan, *a.g.e.*, s. 39.

⁵⁸ Lokmân /13.

⁵⁹ Ebû Abdullah emseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali, *el-Kevâkibü'd-Derâri fî erhi Sahihi'l-Buhârî*, Dâru hyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut (1981), I/146.

⁶⁰ İsmail Aydın, *a.g.e.*, s. 169-170.

⁶¹ Mustafa Karagöz, *a.g.e.*, s. 13

sürerken) onlarda di erini öne sürerler. Ancak sen Haricilerle sünnet eksenli tartı . Çünkü onlar sünnetten kendilerine çıkı yolu bulamayacaklardır.⁶²

Sahabenin de haberdar oldu u bu alan erken dönem müffesirler tarafından fark edilmi tir. Konun önemini kavrayan ilk dönem müffesirler, konu ile ilgili eserler kaleme alıp bu alanın sistemle ip günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır.

1.2.2. Kavramlaşma Süreci

Hz. Peygamber ve onun eshâbı Arapça inen Kur'ân-ı Kerim'i anlamakta zorlanmıyorlardı. Sahâbe anlamadığı bir âyeti veya kelimeyi Hz. Peygamber'e (a.s) danıarak öğreniyordu. Bunun yanında, sahâbe ara tırmadan çok, ibadete önem veriyordu. Ayrıca inen âyetleri hayatlarına geçirmekle ilgilendikleri için Resûlullah ve sahâbe döneminde Kur'ân ilimlerine ve Kur'ân'ı açıklama çabalarına pek ihtiyaç duyulmuyordu.

Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra İslam âlemi günden güne büyüyor, İslamiyet hızla co rafyaların sınırlarını zorluyor ve geniş alanlara yayılıyordu. Bununla birlikte Kur'ân'ın muhatapları de i meye ba lıyordu. Sahâbenin ebedi âleme göçmesi ile birlikte Kur'ân'ı anlama problemleri ortaya çıkmaya ba ladı. Bu anlama problemlerinin ortadan kaldırılması için ilkin Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerim'i açıklarken kullandığı sözlerden yararlanmaya ba landı. Bu amaçla bu ilim hadisin bir parçasıydı. Bundan sonra sahâbede ve tabiinden gelen rivâyetlerden yararlanılarak Kur'ân'ı daha iyi anlamak için müstakil tefsir eserleri yazılmaya ba landı. Bu amaçla vüçûh ve nezâir ilmi ya tefsirlerin giri bölümlerinde, ya da tefsirlerde de imlik bir şekilde bulunuyordu. Bir müddet sonra Kur'ân'ı anlama çabaları do rultusunda *el-Vüçûh ve'n-Nezâir* ve *el-E bâh ve'n-Nezâir* adı altında müstakil eserler kaleme alınmıştır.⁶³

Vüçûh ve nezâirin, kavramlaşma süreci ile terim anlamına bakacak olursak önümüze öyle bir tablo çıkacaktır. Bu konuda elimize ulaşan ilk kaynaklardan günümüze bu iki kavramın terim anlamında de i iklikler meydana geldi i görülmektedir. Kaleme alınan bazı eserlerde bu kavramlar için tanımlama yapılmamı

⁶² Suyûtî, *el- İkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, II/442.

⁶³ İbnü'l-Cevzi, *Fünûnü'l-Efnân fi Uyuni Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin Dayâeddin İtır, Dârü'l-Be âiri'l-İslâmiye, Beyrut (1408/1987, Birinci Bsk.), s. 71.

olması, tanımlama yapılanlarda ise tanımların de i iklikler arz etemi olması *vücûh* ve *nezâirin* terim anlamında tam bir netlik bulunmamasına neden olmu tur. Bu duruma i aret eden Mustafa Karagöz Bu alanda yazılan eserlerde *vücûh* ve *nezâirin* günümüzdeki kullanımdan farklı olarak; “*vücûh*; aynı kelimenin Kur’ân’ın farklı yerlerinde farklı anlamalara gelemesi, *nezâir* ise farklı anlamalarda kullanılan bu kelimelerin farklı anlamlarından herhangi birinin Kur’ân’da tekerür etmesi demektir”⁶⁴ ekinde tanımlamı tır. Bu hususu göz önüne alarak *vücûh* ve *nezâir* alanında yazılan eserlerin içeriklerine ve bu eserlerde yapılan tanımlara bakarak âlimlerin görü lerinden hareketle bu kavramların kavramla ma sürecini ortaya koymaya çalı aca ız.

1.3. ÂL MLER N VÜCÛH VE NEZÂ R’E YAKLA IMLARI

Bu alanda yapılan çalı malara bakıldı nda tarihi süreç içerisinde ilk dönem tefsir ehlinde tutun günümüz müffesirlerine kadar *vücûh* ve *nezâir* alanı ile ilgili çok sayıda eser kaleme alındı ı görülecektir. Bu eserlerden elimize ula an ilk eserler: ‘Mukatil b. Süleyman’ın (ö. 150/767), “*Kitabü’l-Vücûhi ve’n Nezâir’i*,” Yahya b. Selam’ın (ö. 280/893), “*Kitabu’t-Tesârif’i*,” Muhammed el-Hanefi ed-Dâme anî’nin(ö. 478/1085), “*el-Vücûhi ve’n-Nezâir li Elfazi’l-Kitabillahi’l-Aziz*” adlı eserleridir. Bu kitaplara baktı ımızda bu âlimlerin “*vücûh* ve *nezâir*” için ba lı ba ına bir tanım yapmadıklarına ahit olmaktadır, Bunun yerine bu âlimler tarafından Kur’ân’ı Kerim’deki ilgili kelime ve âyetler i lenmi tir. u var ki bu çalı malara baktı ımızda, bu âlimlerin dikkat ettikleri noktalardan ve metotlarından hareketle bu kavramlardan ne anladıklarını ortaya koymak mümkündür. Bu görü ler u ekinde özetlenebilir: *Vücûh* aynı kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlara gelmesine, *nezâir* ise bu kelimenin kullanıldı ı anlamlardan herhangi birisi ile ba ka bir âyete geçmesine denir. Yani *vücûh* ve *nezâir* Kur’ân’da çok anlamlı olan herhangi bir kelimenin bu vecihlerdeki anlamlarından birisiyle ba ka âyetlerde tekerrür etmesidir. Bunu örneklerle açıklamaya çalı alım; Dâme anî, *emr* kelimesinin Kur’ân-ı Kerim’de on altı vecih (de i ik anlam) ekinde geçti ini, bu vecihlerden ilkinde *emr* sözcü ünün “slam dini” anlamında kullanıldı ını belirtmi tir. Bu anlamıyla Tevbe sûresinin 48. âyetinde⁶⁵ geçen *emr* kavarmının aynı anlamında ki *nazirinin* (benzer anlamda kullanımı), Enbiyâ sûresinin

⁶⁴ Mustafa Karagöz, *a.g.e*, s. 201.

⁶⁵ Âyetin Arapça metni u ekildedir: (حتى جاء الحق وظهر امرالله).

93. âyetinde⁶⁶ geçt ini belirten Dâme ânî, *emr* kavarmının burada da slam dini için kullanıldı mı ifade etmi tir.⁶⁷ Konuyu daha iyi anlayabilmek için di er örne e bakmakta fayda olacaktır, bn Selam *Kitabu't-Tesârif*'inde *et-Tâ ût* kelimesinin, tefsirinin üç vecih/ ekilde geldi ini, aktararak kelimenin ikinci vechini öyle ifade etmi tir: *et-Tâ ût*, kelimesiyle Allah dı nda ibadet edilen putlar kast edilmekte olup, bu anlamıyla Nahl sûresinin 36. âyetinde u ekilde kullanılmı tır: (

), buradaki “*Tâ ût*” ifadesiyle putlar kast edilmi tir. Bunun *naziri* (aynı anlamda kullanımı) Zümer sûresinin 17. âyetidir: (*والذ ين اجتنبوا الطاغوت ان) يعبد ها*), bu âyette de “*Tâ ût*” ile putlar kast edilmi tir.⁶⁸ Örneklerden de anla ıldı ı gibi bu konuyla ilgilenen ilk ku ak âlimler, bir kelimenin Kur’ân’da kazandı ı farklı anlamlara *vücûh*, bu anlamlardan herhangi birisinin tekrar edildi i âyette ise *nezâir* demi lerdir. Burada Kur’ân’da kazandı ı kelimeler ifadesini kullandık çünkü kanaatimizce *vücûh*, ileride de de inece imiz gibi elfâz-ı Mü tereke (çok anlamlı sözcükler) dedi imiz alandan ayrılmaktadır. Çünkü mü terek sözcüklerin lü at anlamları ön plandadır. *Vücûhta* ise Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in (a.s.) açıklamaları, sebebi nüzûl, sahâbe ve tâbiin görü leri öne çıkmaktadır. Hatırlatmamız gereken husus yapılan bu çalı maların geneli Kur’ân’ın tefsir faaliyetleri çerçevesinde yapılmı tır, bunu bn Selam’ın kitabının konu ba lıklarında geçen “bu kelimenin tefsiri u vecih eklindedir” ifadesinden anlamaktayız. Ayrıca ilk dönem eserler incelendi inde konu ba lıklarının sadece “*vücûh*”, için ayrıldı ını, “*nezâir*” için herhangi bir konu ba lı ı ayırılmadı ını görürüz, bu da *nezâir’in* bu günkü kullanımıyla “e anlamlı” kelimeleri ifade etti i görü ünün sorunlu oldu unu gösterir.⁶⁹ Bunun yanı sıra adı geçen eserlerin ço unda “*nezâir*” yerine “*mislü ve nahvü*” tabirlerinin kullanılması *nezâir’in* bu gün yaygın olan terim anlamından çok, sözlük anlamı olan “benzerlik” anlamı kast edilerek kullanıldı ını gösterir. İlk dönem eserler bize hemen her dönem yapıldı ı gibi Kur’ân’ın bazı görü leri desteklemek için, istenildi i gibi cımbızlanamayca mı, Kur’ân’ı tefsir etme faaliyetlerinin o kadar kolay olmadı ını göstermektedir. İlk Dönem

⁶⁶ Âyetin Arapça metni u ekildedir: (*وتقطعوا امرهم بينهم*).

⁶⁷ Hüseyin b. Muhammed ed-Dâme ânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbillahi'l-Aziz*, thk. Abdulhamid Ali, Dârül Kütûbi'l- İmiye, Lübnan (1431/2010), s. 40.

⁶⁸ Yahya b. Sellam, *et-Tesârif*, thk. Hind Çelebî, e - irketü't-Tunüsiye, Tunus (1979), s. 143.

⁶⁹ Mustafa Karagöz, “*Vücûh ve Nezâirin Terimleme Süreci –Nezâirin E anlamlılık Olarak Tanımlanması Sorunu-*“, *Tarihte ve Günümüzde Kur’ân limleri ve Tefsir Üsûlü*, İlim Yayma Vâkfi Kur’ân ve Tefsir Ara tırmaları Yaz Akademisi, İstanbul (2008), Özkan Matbaacılık, s. 445-447.

tefsir âlimlerinin bu iki kavram için herhangi bir tanımlamada bulunmaması sonraki dönemlerde yapılan tanımlarda bir de i im olmasını ola an hale getirmi tir.

bnü'l-Cevzî'nin *vücûh* ve *nezâir'e* yakal ımı u ekilde özetlenebilir: bnü'l-Cevzî *vücûh* kavramını bir kelimenin Kur'ân'ın farklı yerlerinde aynı ekilde kullanılmasına ra men, aynı kelimenin farklı anlamlar kazanmasıdır, diye tanımlarken; *nezâiri* de Kur'ân'nın farklı yerlerinde geçen bu kelimenin, lafızlarının birbirine benzemesidir, diye tanımlamı tır. Yani Kur'ân'ın farklı yerlerinde geçen kelimenin lafız boyutuyla birbirine benzemesine *nezâir*; bu kelimenin mana yönüyle de birbirinden farklı olmasına *vücûh* dendi ini ifade etmektedir.⁷⁰ Müellifimiz *nezâirin* lafızların ismi oldu unu, *vücûhun* da manalara verilen isim oldu unu dile getirmi tir. Birbirinin naziri olan kelimelerin Kur'ân'ın muhattabı olan ki i tarafından aynı anlama gelecek ekilde anla ılmasının do uraca ı sorunları bertaraf etmek için bu kelimelerin farklı vecihlerini ortaya çıkarıp anlatmanın âlimlerin en önemli amacı oldu unu ve bu alanda yazılan kitapların bu amaca hizmet etmesi gerekti ini vurgulamı tır. Ayrıca *el-Beled*, *el-Karye*, *el-Medine*, *er-Recül*, örneklerinde oldu u gibi, her ne kadar Vâd'i (ismi bırakan), bunları belirli bir anlamı ifade edecek ekilde koymu sa da bunların farklı âyetlerde bulunması Vâd'i'n koydu u anlamları de i tirmez ama bu lafızlarla kast edilenlerin de i mesi ile bunlara yeni vecihler kazandırmaktadır. Yani âyetlerin ba lamının de i mesi ile bazı kelimeler yeni anlamlar kazanabilmektedir.

Yapılan tanıma bakıldı ında tanımın biraz mu lâk oldu u hissine kapılmaktayız; çünkü tanım açık ve net de ildir. Kitabı incelemeye devam etti imizde ilkin yapılan tanım ile sonradan getirilen örnekler arasında herhangi bir benzerlik bulunmadı ı, aksine *vücûh* ve *nezâirin* bu kitaptaki kullanımı ile ilk ku ak eserlerdeki kullanımı arasında pek bir fark olmadı ı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kitapta yukarıda yapılan tanımın dı ında *nezâire* de inilmedi i görülmektedir.

Sonuç olarak bu anlayı ın *vücûh* ve *nezâir* kavramlarının terim anlamını ifade etmekte tam bir doyum sa lamadı ina ahit oluyoruz. Bunun yanında kelimeleri anlamlandırma sürecinde Arap iiri ve lü at bilgisine müracaat edildi ini de görüyoruz. İlk dönem eserlerde *vücûh* ve *nezâir* için terimsel tanımlamanın yapılmaması, ikinci

⁷⁰ bnü'l-Cevzî, *a. e.*, s. 82.

dönem eserlerde tanımların tam net olmaması, bundan sonra yapılan tanımları da etkilemiş ve bu kavramların terimsel anlamında değişimler devam etmiştir.

Ulûmu'l-Kur'ân alanında meşhur olan Zerke î (ö. 794/1392) ve Suyûtî (ö. 911/1505) ise *vücûh* ve *nezâir* terimlerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Kendi dönemlerinden önce yapılan tanımların zayıf olduğunu ifade edip, şu şekilde bir tanımlama yapmışlardır: “*Vücûh*, bir kelimenin farklı anlamlara geldiği, müterek kelimelerdendir. *Nezâir* ise mütevâtî lafızlardandır”. Bazıları *nezâirin*, lafızlarda *Vücûhun* ise, manalarda meydana geldiğini söylerler, bu zayıf bir görüdür. Çünkü zayıf olan tanımlamaya göre *vücûh* ve *nezâirin* ikisi de müterek kısma girmektedir.⁷¹ Bu tanımda iki husus dikkatimizi çekmektedir. Birincisi *vücûhun* müterek lafızlardan sayılması, ikinci husus ise *nezâirin* mütevâtî lafızlar gibi olduğunu vurgulanmasıdır. Bu da bize *vücûh* ve *nezâirin* anlamasının, müterek lafızların ve mütevâtî lafızların iyi kavranmasına bağlı olduğunu göstermektedir.

Arap dilinde müterek lafızları tanımlayan ilk şahıs Sibeveyhi'dir (ö. 194/809). Sibeveyhi'ye göre; lafızları aynı ama anlamları farklı olan kelimelere müterek denir. Diğer taraftan ilk dönem dilcilerinden İbn Faris (ö. 395/1005), ise şiraki, “Bir lafzın iki ya da daha fazla anlama gelme ihtimalinin olmasıdır” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlardan anlamaya üzere, ilk dönem âlimlerine göre müterek genel anlamda herhangi bir artış ve kayda bulunmamıştır. İlk dönem dilcilerinden kimileri müterek kelimeleri anlatan eserlerini (ما اتفق لفظه واختلف معناه), ismiyle telif etmişlerdir. Müterek kelime ile ilgili ifade edilen; lafzın birden fazla anlama gelme ihtimalinin olması ya da diğer bir tanımla “lafzın ortak anlamların farklı olması” şeklinde ki tanım genel anlamda kabul görmüştür. Müterek kelimesinin “çok anlamlı kelime” şeklinde Türkçeye çevrilmesi de bu tanıma uygunluk arz etmektedir. Öte yandan dil bilginleri, Arap dilinde müterek lafızların varlığı konusunda görüş ayrılığı içerisindeydiler. İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958), gibi dilin açıklığını ortadan kaldırdığı gerekçesiyle şirakin varlığını kabul etmeyenler olsa bile, genel görüş müterek kelimelerin mevcut olduğunu yönündedir.⁷² Râşî el-şfahânî bu konuda şöyle bir tanımlama yapmıştır: Lafızlarda asıl olan manaların değişmesiyle lafızların değişmesidir, ama bu pek mümkün değildir,

⁷¹ Zerke î, a.g.e, 1/102; es-Suyûtî, *el-îkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, II/440.

⁷² Abdullah Temizkan, *Râşî el-şfahânî'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, (Doktora tezi), Ankara, (2008). s. 50, 51.

çünkü manalar sınırsız lafızlar ise ekollerinin farklı olmasına rağmen sınırlıdır. Doğal olarak sınırlı bir şeyin sınırsızı kapsamaması mümkündür, bu da kelimelerin bazı hususlarda ortak payda da bulunmasına sebep olur. Bunu bilmek gerekiyor ki lafızın manayla beraber bulunduğu durumu vardır.

1- Kelimelerin lafızlarının aynı olmasına rağmen, manaların farklı olması durumuna *mü terek* denir. Örneğin *ayn*, kelimesi hem yara hem de pınar anlamına gelir.

2-Kelimelerin hem lafızlarında hem de manalarında ortak paydalarının olmasına da *mütevati* denir. Örneğin *Zeyd* ve *Amr* lafızlarının insaniyet ortak paydasında bulunması yani delalet yönüyle aynı olmalarıdır.

3-Kelimelerin lafız ve mana yönünden mühtelif olmasına ise *mütebeyin* denir. Örneğin *Recül* ve *Feres*, lafızlarında olduğu gibi, bu kelimeler hem lafız hem delaletleri yönünden farklıdır.

4-Manalarının aynı lafızlarının ise farklı olduğu kelimelere *müteradif* denir. Örneğin *elhassam* ve *es-Semsam*, kelimeleri farklı olmakla beraber ikisi de kılıç anlamına gelmektedir.

5-Kelimelerin lafız ve manalarının bir kısmının ortak olmasına ise *mü tak* denir. Örneğin *derebe* ve *daribün* lafız ve mananın bir kısmında ortaklardır.⁷³

Konun daha iyi anlaşılması için ilk dönem dilcilerine baktığımızda, Dil bilginlerinin lafızları müsemmalarına göre *müteradife*, *mütebayine*, *mü tereke* ve *mütevati* olarak dörde ayırdıklarını görmekteyiz. Bunun yanında bu kavramları şu şekilde tanımlamışlardır: “Müteradif (e anlamlı) kelimeler: Farklı lafızların aynı manaya delalet etmesine denir. Mütebayin (uyumsuz) kelimeler: Hem lafızlarının hem de anlamlarının farklı olduğu kelimelere denir. Mü terek (çok anlamlı) kelimeler: Aynı lafızların hem tanım hem de hakikat yönünden farklı olan nesnelere için kullanılmasıdır. Mütevati (uyumlu yani lafız ve anlam birlikteliği olan kelimeler) ise:

⁷³ Râşid el-Sfahânî, *Mükkedimetu Câmiu't-Tefâsîr*, thk. Ahmed Hüseyin Ferhat, Dârü'd-Dâve, Kuveyt (1405/1974, Birinci Baskı), s. 29, 30.

Bir lafzın hakikatleri farklı olmakla birlikte tanımları aynı olan ya da ortak bir anlama delalet etme noktasında birle en birçok nesne için kullanılmalıdır”.⁷⁴

Suyûtî ve Zerke î'nin tanımlarını netle tirmek için yukarıda geçen kavramlardan üç tanesi üzerinde duraca ız. Kanaatimizce bu üç kavramın yanlı anla ılması *vücûh* ve *nezâirin* yanlı tanımlanmasına ve bu günde kullanılan tanımlamaların yapılmasına neden olmu tur. Bu üç kelime elfâzü'l-Mü tereke, elfâzü'l-Müterâdife ve elfâzü'l-Mütevâtîe'dir. Vücûh, elfâzü'l-Mü terekenin içinde yer alır ama tam anlamıyla elfâzü'l-Mü tereke de ildir. Suyûtî'nin ve Zelke î'nin de söyledi i gibi elfâzü'l-Mü terekedendir.⁷⁵ Çünkü bu kavram Râ ıb el- sfahânî'nin dedi i gibi lafızların harf ve hareke düzenlerinin aynı olmasını da kapsamaktadır. Bir di er husus ise mü terek lafızların genel vücûhun ise Kur'ân ilimlerine mahsus bir kavram olmasıdır. Mü terek Kur'ân dı ndaki lafızlarda da kullanılmı tır, Vücûh ise Kur'ân-ı Kerim'deki lafızların nüzûl ortamı, zamanı, siyâk ve sibâk göz önüne alınarak kazandıkları anlamları ifade etmektedir. Bundan da anla ılan vücûhun bire bir mü terek de il aksine mü tere in bir alt dalı olabilecek bir kavramıdır.

Elfâz-ı Müterâdife ve elfâz-ı Mütevâtîeye bakacak olursak ikisinin de bir birine benzedi ini görece iz; ama ikisinde mahiyetleri farklıdır. Birincisi yani müterâdif lafızlar, farklı kelimelerin bire bir aynı anlama delalet etmesidir. Günümüzdeki kullanımıyla e anlamlı denen kelimelerdir. Gerçi terâdüfün Arap dilinde olup olmayaca ı konusunda ihtilaf vardır. Râfi'î (ö. 623/1226) bu konuda unu dile getirmi tir: “Âlimlerin bir kısmı Arap dilinde mutlak bir ekilde terdadüften bahsedilemeyece ini, kelimelerin de i mesiyle anlamların da de i ece ini, anlamların tümü de i mez ise de anlatılan eyin özelliklerinde de i iklikler oldu u için farklı lafızlarla ifade edildi ini dile getirirler. E er bu gerçeikle mez ise, bu dilin hikmetine halel gelee ini ifade etmi lerdir. Bu görü ü destekleyen âlimler arasında bn Faris, es-Su'leb ve bn Arabî'yi gösterebiliriz. bn Arabî ise öyle der: “Her kelimeyi Araplar farklı anlamlar için kullanmaktadırlar, biz bunu bilmesek bile Araplar bu bilgiden yoksun de illerdir. Bazı Âlimler ise Kur'ân-ı Kerim'de müterâdif lafızlar olmayaca ını

⁷⁴ Mustafa Karagöz, “*Vücûh ve Nezâirin Terimle me Süreci –Nezâirin E anlamlılık Olarak Tanımlanması Sorunu-*“, *Tarihte ve Günümüzde Kur'ân ilimleri ve Tefsir Üsûlü*, İlim Yayma Vâkfi Kur'ân ve Tefsir Ara tırmaları Yaz Akademisi, s. 446.

⁷⁵ Zerke î, *a.g.e.*, 1/102; es-Suyûtî, *el- tkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, II/440.

iddia etmektedir.”⁷⁶ Elfâz-ı Mütevatî ise farklı kelimelerin aynı cinse/türe delalet etmesidir. Ahmet, Mehmet, Hüseyin, tür/cins olarak erkektirler. Bu onların bire bir aynı olması anlamına gelmez. Bu kelimeler sadece tür/cins ortak paydasında birle mi ler, bunun dı ında delâlet olarak birbirlerinden farklıdır. Buradan da anla ılıyor ki mütevâtî lafızlar ve müterâdif lafızlar birbirinden farklıdır.

Bir di er nokta ise Suyûtî ve Zerke î'nin *nezâir* için, elâfz-ı Mütevâtî gibidir, tabirini kullanmalarıdır. Yaptıkları tanıma ve kullandıkları örneklere baktı ımızda tanım ve önkelerin birbirne uymadıkları görülmektedir. Suyûtî ve Zerke î'nin dile getirdikleri örneklerde *nezâir* için ayrı bir bölüm öyle dursun, *nezâir* sözcü ü bile geçmemektedir. Bu tanımla *nezâirin* tanımında yeni bir sapma meydana gelmi ve meydana gelen bu sapmanın kendilerinden sonrakiler tarafından iyi anla ılmaması *nezâirin* tanımına yeni bir boyut kazandırmı tır. O da günümüzde yapılan tanımlardır. Suyûtî ve Zerke î'nin tanımlarının yanlı anla ılmasıyla *vücûh* mü terek ile aynı anlamda, *nezâir* de müteradif ile aynı anlamda kullanılmaya ba lanmı tır.⁷⁷

Günümüzde kaleme alınan eserlerde ufak tefek farklılıklar olsa da yukarıda ifade etti imiz durum devam etmi tir. Ülkemizde tefsir Usûlü alanında yazılıp kabul gören bazı eserlerden hareketle konuya açıklık getirece iz. Muhsin Demirci *vücûhu* Bir kelimenin Kur'ân da farklı anlamlarda kullanılması ekinde tanımlamı tır. Bu tanımına ek olarak konun daha iyi anla ılması için u örne i aktarmı tır: “el-Hüdâ lafzı Kur'ân'da türevleriyle birlikte 17 anlamda kullanılmaktadır. Bunları öyle sıralayabiliriz:

1- Beyan (el-Bakara 2/5)

2- Din (Alu mran 3/73)

3- mân (Meryem 19/76)

⁷⁶ Halid Abdurrahman el-Ak, *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâiduhu*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut (1428/2002, Be inci Bsk), s. 271.

⁷⁷ Mustafa Karagöz, “*Vücûh ve Nezâirin Terimle me Süreci –Nezâirin E anlamlılık Olarak Tanımlanması Sorunu-*“, *Tarihte ve Günümüzde Kur'ân limleri ve Tefsir Üsûlü*, lim Yayma Vâkfi Kur'ân ve Tefsir Ara tırmaları Yaz Akademisi, s. 448.

- 4- Dâvetçi (er-Ra'd 13/7; el-Enbiya 21/73)
- 5- Peygamber ve kitap (el-Bakara 2/38)
- 6- Yol Bulmak (en-Nahl 16/16)
- 7- r ad Etmek (Fatiha 1/6)
- 8- Hz.Muhammed(el-Bakara 2/159; Muhammed 47/32)
- 9- Kur'ân (en-Necm 53/23)
- 10- Tevrat (el- âfir; Mü'min 40/53)
- 11- Hidâyet Etmek (et-Ta âbun 64/119)
- 12- Delil (el-Bakara 2/258)
- 13- Tevhid (el-Kasas 28/57)
- 14- Sünnet (ez-Zühuf 43/22)
- 15- slah Etmek (Yûsuf 12/52)
- 16- lham Etmek (Tâhâ 20/50)
- 17- Tevbe Etmek (el-A'râf 7/15)

Görüldü ü gibi söz konusu bu farklı manalar arasında mutlak sûrette bir anlam il ikisi mevcuttur. Bundan ötürüdür ki *vücûh* mü terek lafızlar diye isimlendirilmiştir.” *Nezâir* kavramını açıklarken, Suyûtî ve Zerke î'nin tanımından etkilenerak Kur'ân'daki farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesine *nezâir* dendi ini bundan dolayı bu kavram için elfâz-ı Mütevâtie tanımlaması yapıldı nı aktararak u örne i dile getirmi tir: *Cehennem, nâr, sakar, hütâme* ve *cehîm* gibi farklı isimler aynı anlamı itibariyle azaba

deleat ederler. Yani lafız yönüyle farklılık arz etmi olsalar da anlam yönünden bir beraberlikleri bulunmaktadır.⁷⁸

smail Cerraho lu da benzer bir tanım yapmı tır o da udur: “Kur’ân-ı kerimde çe itli manalarda kullanılan mü terek lafızların mevcut oldu una mü ahede edilir. Bir kelimenin bir âyette ifade etti i mana ile yine aynı kelimenin di er âyetlerde ifade etti i anlamlar aynı olmamaktadır. te buna tefsir ilminde *vücûh* diyoruz. Bunun aksine de yani çe itli birçok kelimenin aynı manayı ifade etmesine *nezâir* denir.⁷⁹

Ahmet Paçacı ise bu konuda u açıklamaları yapmı tır: “Kur’ân’da birden çok anlam ta ıyan kelimelere *vücûh* (çok anlamlı kelimeler) denmi tir. Öte yandan birbirinden farklı birçok kelime de aynı anlama gelebilmektedir. Bunlar da *nezâir* (e anlamlı, anlamda) olarak adlandırılmı tır. Bunlar bütün dillerin payla tı ı niteliklerdendir. Kur’ân’ın kullandı ı Arapçada da aynı ekilde söylenen ve yazılan, fakat anlamları farklı kelimeler bulunmaktadır. Bu tür kelimeler Kur’ân bilimlerinde *vücûh* veya çok anlamlı kelimeler olarak nitelenir. Mesela Türkçemizde “dolu” kelimesi hem “bo olmayan”, hem de “ya an buz taneleri” anlamına gelebilmektedir. Mesela Kur’ân’da *kitap* kelimesi Kur’ân’ın yanı sıra *vahiy, Tevrat, ncil, amellerin yazıldı ı defter* gibi anlamlar da ta ır. *Âyet* kelimesi ise *i aret, mucize* ve *Kur’ân cümleleri* anlamlarını içerir. *Din, itaat* ve *kulluk, inanç, sistem, kanun, kural* ve *ceza* anlamlarına gelebilmektedir. *Ecel* ise *borcun vadesi, ömür sûresi, ahiret için biçilen zaman* gibi çe itli anlamlarda kullanılmı tır.

Öte yandan Kur’ân’da aynı anlama gelen farklı kelimelere *nezâir* veya e anlamlı, anlamda denmi tir. Bunlara dilimizdeki deprem, zelzele ve yer sarsıntısı kelimelerini örnek verebiliriz. Aynı ekilde Kur’ân-ı Kerim’de gerek *ar* gerekse *kürsi, taht* anlamında kullanılmı tır. *Nâr, hutâme* ve *hâviye* kelimeleri ise *cehennem* anlamındadır. *Cennet* ve *firdevs, eytan* ve *iblis* de Kur’ân’da kullanılan e anlamlı kelimeler arasındadır.⁸⁰

⁷⁸ Muhsin Demirci, *a.g.e.*, s. 158, 159.

⁷⁹ smail Cerraho lu, *Tefsir Usûlü*, s. 182.

⁸⁰ Ahmet Paçacı, *Kur’ân’a Giri*, sam, stanbul (2010, ikinci baskı), s. 90.

Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere *vücûh* ve *nezâir* günümüzde müterek ve bunun zıddı olan müteradif kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım ile ilk dönem âlimlerinin kullanımı arasındaki fark ortadadır.

Sonuç olarak yapılan bu tanımlardan ve örneklerden hareketle bunları ifade edebiliriz: İlk dönem eserlerde bu kavramlar için bir tanım yapılmadığı da kitaplarının içeriğinden hareketle *vücûhun* bir kelimenin Kur'ân'da farklı anlamlar içermesi; aynı kelimenin bu anlamlardan bir tanesi ile başka bir âyette tekrarlanmasına *nezâir* denebilmesi ortaya çıkmaktadır. Diğer tanımlarda ise yavaş yavaş *vücûh* ve *nezâir* kavramları anlam kaymasına uğramıştır. Müellifimizin tanımında ise *vücûh* ve *nezâir* aynı kelimenin lafız ve mana boyutunu ifade etmek için kullanılmaktadır, üçüncü kısımda ise müterek ve mütevâtî lafızlardan sayılmaktadır, Günümüzde ise müterek (çok anlamlı) ve müteradif (eş anlamlı) lafızları karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Asıl olan terimlerin ilk kullanıldığı ekil ve içerikler için kazandı anlam olduğu göz önüne alınırsa *vücûh* ve *nezâirin* nasıl bir tahrife uğradığı görülmektedir.⁸¹ Burada vurgulamak istediğimiz nokta, *vücûh'un* müterek lafızların içinde bir bölüm olduğu yani mütereğin genel vücûhun ise özel olduğuudur. *Nezâir* ise tam bir deyimdir. İlk anlayışta Kur'ân'da vücûhu bulunan kelimelerin başka âyetlerdeki tekrarını ifade ederken son anlayışta ise Kur'ân'daki müteradif kelimeler için kullanılmaya başlanmıştır. ^

1.4. VÜCÛH VE NEZÂİRİN TEFSİRİLE İLGİLİ KESİMLER

Kâtip Çelebî, bu ilmi *ilmu'l-Vücûh ve'n-Nezâir ve hüve min furûi't-Tefsir* ekindeki ifadesiyle tefsirin yan (tali) dallarından biri olarak değerlendirilmiştir.⁸² Muhsin Demirci de aynı doğrultuda bu ifadeleri kullanmıştır: “*Vücûh* ve *nezâir* konusu içerisine giren lafızlar için öngörülen anlamlar esâs itibarıyla âyetlerin tefsiri açısından son derece önemlidir. Mesela herhangi bir kimse *vücûh* kavramının çerçevesi içerisine giren bir kelimeyi her geçtiği yerde aynı manayı vermiş olsa hatalı neticelerin doğmasına yol açabilir. Aynı şey *nezâir* için de söz konusudur. Bunun yanında *Vücûh* ve *nezâire* konu olan lafızlara, muhtevalarında bulunan anlamlar açısından bir netlik

⁸¹ Mustafa Karagöz, “*Vücûh ve Nezâirin Terimleme Süreci –Nezâirin Eş Anlamlılık Olarak Tanımlanması Sorunu-*“, *Tarihte ve Günümüzde Kur'ân İlimleri ve Tefsir Üsûlü*, İlim Yayınları Vakfı Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları Yaz Akademisi, s. 446.

⁸² Kâtip, Çelebi, *Ke fû'z-Zünûn a'n Üsâmi'l-Kütubi ve'l-Fünûn*, thk. Muhammed İrfeddin Yalıtıkaya, Dâru'l-Hayâ Tûrâsî'l-'Arabî, Beyrut, tsz. II/2001

kazandırlamazsa, söz konusu lafızların yer aldığı âyetlerin delâletleri tam olarak analılmaz. Bu nedenle, İslam âlimleri daha ilk dönemlerde bu alanlarda müstakil eserler kaleme almışlardır.”⁸³ Mehmet Okuyan ise *vücûh* ve *nezâirin* kelimelerin bağlamsal anlamlarını tespit etmede ki önemini ve Kur’ân’ın doğru anlaşılmasına katkısını şu şekilde açıklamıştır: “Kur’ân’da farklı yollarla birbirine bağlanan ve böylece kendine özgü kavramlar oluşturulan terimler olduğu gibi, lâfzî açıdan aynı olmasına karşın deyimlik bağlamlarda birbirinden oldukça farklı anlamlarda kullanılan kelimeler de vardır. Kur’ân’ın sağlıklı şekilde anlaşılabilir yorumlanabilmesi için bu türden lafızların Kur’ân’ın metinsel bütünlüğü içerisindeki anlam içeriklerinin tek tek belirlenmesi son derece önemlidir. Aksi halde bünyesinde çok çeşitli anlamları barındıran bir lafza her geçtiği yerde aynı anlamı yüklemek veya tek bir kullanımda içerdiği anlamların tümüne delalet etmesini söylemek, Kur’ân’ı ihtilaf ve çelişkiler bütünü haline getirir demektir.”⁸⁴ Mustafa Karagöz ise *vücûh* ve *nezâiri* dilbilimsel tefsir çerçevesinde de erlendirip şu ifadeleri kullanmıştır: “Hicri 2. asrın ikinci yarısı ve 3. Asrın başlarında kelimelerin gerek müstakil olarak, gerekse cümle içerisindeki anlamını ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Bu bağlamda, garibü’l-Kur’ân, meâni’l-Kur’ân ve vücûh ve nezâir türü eserler kaleme alınmıştır.”⁸⁵ İsmail Aydın, aynı bağlamda bunları ifade etmiştir: “Hicri ikinci asra gelindiğinde, Arap dilindeki gelişmelere bağlı olarak, filolojik tefsir hareketlerinin zirveye çıktığı görülmektedir. Rivayetlerle aktarılan anlamlar dışında, İslam âlimleri Kur’ân’ın dil bağlamsal tefsir ve tahlilini konu edinen garibü’l-Kur’ân, meâni’l-Kur’ân ve vücûh ve nezâir olarak literatürde yerini alan filolojik disiplinleri kurmuşlardır.”⁸⁶

Kanaatimizce bu iki yakalaşımı paralel de erlendirmek *vücûh* ve *nezâirin* tefsir açısından önemini ortaya koyacaktır. Çünkü bu alanda kaleme alınan eserlere baktığımızda ikili bir yöntemin icra edildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu eserlerde hem kelimelerin filolojik tahlili yapılmakta, hem de kelimelerin bağlamsal anlamları ortaya konmaktadır. Bunun yanında bu eserlerde vecihleri verilen kelimelerin aynı anlamda tekrar ettiği, farklı âyetlerin aktarılması suretiyle Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsir edilme

⁸³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 161.

⁸⁴ Mehmet Okuyan, *Kur’ân’ı Kerim’de Çok Anlamlılık*, s. 55.

⁸⁵ Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, s. 17.

⁸⁶ İsmail Aydın, *Kur’ân’ın Filolojik Yorumu*, s. IX.

üsûlü uygulanmı tır. Bu eserlerin slam'ın erken dönemlerinde kaleme alınmasından dolayı bunları ilk dönem tefsir faaliyetleri çerçevesinde de erlendirmek mümkündür.

1.5.VÜCÛH VE NEZÂ RLE LG L TE'L F ED LEN ESERLER

Bu Alanda Yazılmı Olup, Günümüze Ula amamı Eserler unlardır:

bn Abbâs'ın mevlâsı krime'ye (ö. 105/723) nisbet edilen eserin varlı ına bu alanda yazılmı eserlerden ula maktayız.⁸⁷

Ali b. Ebî Talha el-Hâ imî'ye (ö. 143/760) dayandırılan eser. Bu eser de günümüze kadar ula amayan eserlerdendir.⁸⁸

Muhammed b. Sâib el-Kelbî'ye de (ö. 146/763) bir eser nisbet edilmektedir. Tefsir ve tarih alanıyla da ilgilendi i rivâyet edilen bu ahsın bu alanda ismi mechul bir eser yazdı ı belirtilmekle beraber bu eser günümüzde mevcut de ildir.⁸⁹

el-Abbâs b. el-Fazl el-Ensârî el-Mevsilî'nin (ö. 186/802) bu konuda bir eser yazdı ı rivayet edilmektedir. Müellifimizin mukaddimesinde zikir eti i ki iler arasındadır.⁹⁰

Ebû Bekir Muhammed b. Hasan en-Nakkâ 'ın (ö. 351/962) bu konuda kitap yazdı ı belirtilmesine ra men bu kitap günümüzde mevcut de ildir.⁹¹

Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris el-La vî'nin (ö. 395/1004) *el-Efrâd* adıyla bu konuda bir eser kaleme aldı ı rivâyet edilmi tir.⁹²

Ebü Ali Hasan b. Ahmed b. Binâ el-Ba dâdî el-Hanbelî'nin (ö. 471/1078) eserinin adı hakkında da bir bilgi bulunmamasına ra men bu alanda yazıldı ını

⁸⁷ Suyûtî, *el- tkân*, II/446; bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 82.

⁸⁸ Kâtip Çelebi, *a.g.e*, II/2001; bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, a.y.

⁸⁹ Muhammed b. shak bnü'n-Nedîm, , *el-Fihrist*, Marvı Ofset, Tahran, tsz. s. 377; Ebu Abdillâh ez-Zehebî, *Mizânü'l- 'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Mârife, Beyrut, tsz. III/556; bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, a. y. ; Ahmet Bulut, *Kur'ân'a Dair Eserler*, Uluda Üniv. 1992, c.4, s.132

⁹⁰ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, a.y.

⁹¹ Kâtip Çelebi, *a.g.e*, II/2001; smail Cerraho lu, *Tefsir Usûlü*, s. 186; bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, a.y.

⁹² Suyûtî, *el- tkân*, II/452; Zerke î, *el-Burhân*, I/100.

rivâyetlerden ö renmekteyiz. Müellifimiz mukaddimesinde bu ahsın ismini verdikten sonra bu bizim dostlarımızdandır tabirini kullanmıştır.⁹³

Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Abdussamed el-Misrî'nin (ö. ?) yazdığı kitabın varlığına rivayetler yoluyla şahit olmaktayız.⁹⁴

Ebü'l-Hasan Ali b. Abdillâh b. Nasr ez-Zâ'ûnî el-Hanbelî'nin (ö. 527/1132) yazdığı eser: Müellifimiz tarafından, Hocası Zâ'ûnî'ye dayandırılan kitabın ismi meçhul olmakla beraber, Zâ'ûnî tarafından yazıldığı dile getirilmiştir. Her yerde de incelediğimiz gibi, Ebü'l-Cevzî kitabında çok kez bu hocasının konuyla ilgili görüşlerine müracaat etmiştir. Ayrıca Ebü'l-Cevzî hocasına, eyhunâ diye hitap etmiştir.⁹⁵

bn Ebû Muâfiye'ye nisbet edilen eser: Varlığına rivâyet yoluyla şahit oldu umuz eserlerdendir.⁹⁶

Vücûh ve Nezâir Alanında Yazılmış Mahtut Eserler unlardır:

Mahmud b. Muhammed b. Akir'in (ö. 271/885) Abdullah Harun el-Hicazi'den (ö. 161/778) onunda babsından rivâyetiyle meydana gelen eserdir: “*el-Vücûh ve'n-Nezâir*” adlı eserin bir nüshası, mahtut olarak Hindistan Asafiye kütüphanesi tefsir bölümü 871 sayılı numarada bulunmaktadır. Bir diğer nüshasında Chester Beatty 3334 nr. da bulunmaktadır.⁹⁷

Abdûlmelik b. Muhammed es-Salebî'ye (ö. 429/1037) nisbet edilen eser: “*E bâh ve'n-Nezâir*” diye adlandırılmış olan bu yazama eser, Beyrut yazma eserleri tefsir bölümünde 10 sayılı numarada bulunmaktadır.⁹⁸

Ebü Abbâs Ahmed b. Ali el-Mukrî'ye (ö. 658/1259), nisbet edilen “*Vücûhu'l-Kur'ân*” adlı kitap: Bu kitap mahtut olarak Birtanya müzesinde 1229 sayılı numarada bulunmaktadır.⁹⁹

⁹³ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II /2001; Smail Cerraho lu, *Tefsir Usûlü*, s. 186.

⁹⁴ Suyûtî, *el- İtkân*, II/452; Zerke î, *el-Burhân*, I/100, Smail Cerraho lu, *Tefsir Usûlü*, a.y.

⁹⁵ Ebü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi İlmî'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, a.y.

⁹⁶ Suyûtî, *el- İtkân*, II/452.

⁹⁷ Ebü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi İlmî'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, (ne redenin giri i) s. 49.

⁹⁸ Dâmegânî, *el-Vücûh*, s. 28.

Bu Alandaki Matbu Eserler unlardır:

Mukâtil b. Süleymân el-Bulhî'ye (ö. 150/767)¹⁰⁰ nisbet edilen eser: “*el-E bah ve'n-Nezâir*” adlı kitap, bu konuda elimize ula mı olan en eski eser olma özelli ini ta ımaktadır. Kahire'de 1975 yılında basılan eser, Abdullah Mahmud ahâte tarafından tahkik edilmi tir. Bu eser Kur'ân Terimleri Sözlü ü adı altında M. Be ir ERYARSOY tarafından, Türkçe'ye tercüme edilmi tir (ıret Yayınları, stanbul, 2004).

Harun b. Musa el-A'ver'e (ö. 170/787), isnad edilen eser:¹⁰¹ “*el-Vücûh ve'n-Nezâir*” diye anılan bu kitap Mukâtil b. Süleymân'ın eserine çok benzedi inden Hatim Salih Dâmin tarafından tahkiki yapılarak Muaktil'in eseri olarak tanıtılmı tir.

Ali b. Vâfid (ö. 193/808) dayandırılan eser: “*el-Vücûh ve'n-Nezâir*” diye nitelendirilmi ve Sa'd urâb tarafından tahkiki yapılarak Tunus'ta yayınlanmı tir.¹⁰²

Yahyâ b. Sellâm b. Ebû Sa'lebe (ö. 200/815) ait olan eser: “*et-Tasrif*” adıyla me hur ola eserin tahkikini yapan Hind âlebî, eseri “*et-Tesarif li Tefsiri'l-Kur'ân mima tebehet Esmâuhu ve Tesârefet Meânih*” adıyla yayınlamı tir.

Ebü'l-Abbâs el-Mübbere'd'in (ö. 285/898) kaleme aldı ı eser: “*Mâ ttefeke Lefzuhu ve htelefe Ma'nâhu mine'l-Kur'âni'l-Mecid*” adıyla yayınlanmı tir.¹⁰³

Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî'ye (285-315/898-927. Vefat tarihinde ihtilaf edilmistir.), isnad edilen eser: “*Tahsîlu Nezâiri'l-Kur'ân*” adlı eserdir, 1970 yılında Hüsnu Nâsır Zeydân tarafından tahkiki yapılarak Mısırdan ne redilmi tir.¹⁰⁴

Ebü Hilâl el-A'skerî'nin (ö. 400/1010), eseri: Muhammed Osman tarafından tahkik edilen kitap 2007 yılında, “*Teshihi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*” adı altında Kahire'de yayınlanmı tir.

⁹⁹ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, (ne redenin giri i) s.52.

¹⁰⁰ bn Nedim, *el-Fihrist*, s. 377; bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir* s. 82.

¹⁰¹ Ebû Hilâl el-Askerî, *Teshihi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 10.

¹⁰² Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 161.

¹⁰³ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, (ne redenin giri i) s. 50.

¹⁰⁴ smail Cerraho lu, *Tefsir Usûlü*, s. 186; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 161.

Ebû Abdurrahman smail b. Ahmed ed-Derîr en-Nisâburî el-Hirî (ö. 430/1038) tarafından kaleme alınmış olan eser: “*Vücûhü'l-Kur'ân*” adlı eserdir, Bu eser Celâl el-Uşyût tarafından tahkik edilerek Lübnan’da basılmıştır.

Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Muhammed ed-Dâme ani'nin (ö. 478/1085) eseri:¹⁰⁵ “*el-Vücûh ve'n-Nezâir li elfâzi kitâbillahi'l-Azîz ve Meânîhâ*” adlı eser İkin Abdülaziz Seyyid el-Ehlî tarafından tahkiki yapılarak, 1980 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Daha sonra aynı eser Abdülhamid A'lvî tarafından tahkik edilerek, Lübnan'da:¹⁰⁶ “*el-Vücûh ve'n-Nezâir li elfâzi kitâbillahi'l-Azîz*” adıyla basılmıştır.

Semseddîn Muhammed b. Muhammed bnü'l-mâd'a (ö. 887/1487) nisbet edilen eser: “*Ke fü's-Serâir a'n Ma'ne'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*” diye anılan eserdir, 1988 yılında Fuad Abdülmün'im Ahmed tarafından tahkik edilerek skenderiye'de basılmıştır.¹⁰⁷

Ahizâde Abdülhalim b. Muhammed er-Rûmî (ö. 1013/1604) *Ta'liku ale'l-E bâh ve'n-Nezâir* adlı eseri son dönemde kaleme alınan eserlerdendir.

Mustafa b. Hayreddin er-Rûmî (ö. 1052/1616) *Tenvirü'l-Ezhân ve'z-Zemâir fi erhi'l-E bâh ve'n-Nezâir* adı altında bir eser kaleme almıştır.

Tantavî de *Muntehabu Gurreti'l-Ûyûni'z-Zevâhir ve'l-Vücûh fi'l-Kur'âni'l-Kerim* adıyla bir kitap kaleme almıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ smail Cerraho lu, *Tefsir Usûlü*, s.186; bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 83.

¹⁰⁶ smail Cerraho lu, *Tefsir Usûlü*, s. 186; bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 83.

¹⁰⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, *Teshihi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 10.

¹⁰⁸ Mehmet Okuyan, *Kur'ân'ı Kerim'de Çok Anlamlılık*, s. 44.

K NC BÖLÜM

BNÜ'L-CEVZÎ'N N VÜCÛH VE NEZÂ RDEK METODU

2. NÜZHETÜ'L-A'YUN HAKKINDA

Üzerinde çalı ma yaptı ımız kitap ilkin bir heyet tarafından tahkik edilip, Haydar Abad-Dekken de (1394/1974), yılında basılmı tır.¹⁰⁹ Ardından Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râdî tarafından tahkiki yapılarak Beyrut'ta (1405/1985), yılında basılmı tır. Bizde çalı mamız boyunca bu nüshayı esas aldık. Elimizdeki kitap, “*Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vûcuhi ve'n-Nezâir*” diye isimlendirilmesine ra men günümüze ula an bu eserin mahtut nüshaları farklı ekillerde de isimlendirilmi tır. Bu nüshlar unlardır:

a) Chester Beatty nüshası: Bu nüshanın ilk sayfasının üst kısmında *Kitâbü'l-Vûcuhi ve'n-Nezâir* diye bir ibare bulunmakla beraber aynı sayfanın ortasında öyle bir ibare geçmektedir: “Ke fü'z-Zünun adlı eserde belirtildi ine göre bnü'l-Cevzî'ye ait olan muhtasar bir eserdir ve “*Nüzhetü'l-A'yuni fi lmi'l-Vûcuhi ve'n-Nezâir*” diye isimlendirilmi tır.”¹¹⁰ Bu nüshadan anla ıldı ı kadarıyla eserimiz iki isim ile nitelendirilmi tır. Yûsuf b. Ali tarafından yazılmı olan bu mahtut nüsha (ö. 724/1324) tarihlidir. Açık ve anla ılır bir ekilde yazılmı olan nüshanın yazısı okunaklıdır. Eserin bazı bölümlerine kısa ha iyeler eklenmi tır. Her bir sayfasında 19 satır bulunmaktadır.(Chester Beatty, nr. 4955)

b) stanbul Halk Kütüphanesi Nüshası: 794/9 nr'da bulunan mahtut nüshanın ba ında herhangi bir isimlendirme bunlunmamaktadır. u var ki, kitabın sonunda bu eserin lu at tarzında yazıldı ı ve diye “*el-Vûcuhi ve'n-Nezâir*” diye isimlendirildi i vugulanmı tır. Bu nüsha yıpranmı ancak açık ve anla ılır bir yazıya sahiptir. Nüshada gramer kurallarıyla ilgili açıklamalar yapılmı , müellifimize ait olmayan bir metin esere ilhâk edilmi tır. Kitabın bazı bölümleri özetlenmekle beraber kimi bölümlerde de

¹⁰⁹ Yusuf evki Yavuz ve Casim Avcı, *D A*, XX/547-548.

¹¹⁰ *Ke füz-Zünûn*'da, eyh mam Cemaleddin Ebi'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed bnü'l-Cevzî'ye ait oldu u belirtilen bu eserde Râ ıb el- sfehânî gibi Kur'ân müfredatının anlamının muhtasar bir ekilde ele alındı ı, harf tertibine göre sıralandı ı aktarılmı ve eserin 56 Bâbdan olu tu u belirtilmi tır. Bknz. Kâtib Çelebî, *Ke fü'z-Zünûn a'n Üsâmi'l-Kütubi ve'l-Fünûn*, thk. Muhammed erfeddin Yaltakaya, Dâru hyâi Tûrâsi'l-'Arabî, Beyrut, tsz. II/1940.

müellifin sıralamasına uyulmamı tır. 109 sayfadan olu an eserin her bir sayfasındaki satırların sayısı 21 ile 22 arasında de i mektedir.

c) Ba dat Evkâf Kütüphanesi Nüshası: 9/498 numaralı yazma nüsha ise “*Nüzhetü’l-A’yun*” diye isimlendirilmi tir. Bâbü’s-Sahib, bölümünden sona kadar olan bölümü içermektedir. Her bir sayfasına 41 satır bulunmaktadır. Toplam 19 sayfadan olu maktadır. Bu nüsha da açık ve anla ılır bir ekilde yazılmı tır.

d) skenderiye kütüphanesinde 359/3 nr’da bulunan nüsha ise (), halfi ile nitelendirilmi tir. Kitabın adı ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Bu nüsha Ali b. Ahmet b. Ebübekir b. Muhammed b. Abdülâlî b. Ebübekir b. Müznin tarafından yazılmı tır. Yıpranmı olan eserin yazısı da okunaklı de ildir. 53 sayfalı olan nüshanın yapraklarındaki satıları 30-31 arasına de i mektedir.

e) Chester Beatty 4389 nr’da bulunan di er bir nüsha ise “*Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fi lmi’l-Vûcuhi ve’n-Nezâir*” diye isimlendirilmi tir. Çok açık ve anla ılır bir ekilde yazılmı olan nüsha, Dervi Muhammed b. Muhammed el-Mehini tarafından yazılmı tır. Bu nüshanın ba lıklarının bir bölümü kırmızı, di er bir bölümü de altın sarısı rengiyle belirlenmi tir. Sayfa sayısı 109 olan nüshanın her bir sayfasında 25 satır bulunmaktadır.

f) “*Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fi lmi’l-Vûcuhi ve’n-Nezâir*” diye adlandırılan nüsha en eski nüshalardan sayılmaktadır. Bu nüshanın yazarı belli olmamakla beraber, (692/1295), yılında yazılmı oldu u tahmin edilmektedir. Eser 27 sayfadan olu maktadır. (Süleymaniye Kütüphanesi, brahim Efendi, 1/16 nr.)

bn Receb’in dile getirdi i kadarıyla müellifimiz bu eserini özetleyip, ayrı bir kitap halinde kaleme almı tır. Özet niteli indeki bazı mâhtut nüshaların mevcudiyeti bunu desteklemektedir.¹¹¹ Bu nüshalar unlardır:

a) Murad Molla Kütüphanesi Nüshası: “*Muhtesaru Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fi lmi’l-Vûcuhi ve’n-Nezâir*” diye isimlendirilmi tir. Gâyet kısa ve sade olan eser yıpranmamı tır. Bu nüsha 2/1553 nr’da bulunmaktadır.

¹¹¹ bn Receb, *Zeyl ala Tabakati’l-Hanbeliyeti*, II/571.

b) Beyazıt Umum kütüphanesinde bulunan nüsha ise muhtasar nitelikte olup, “*el- Vûcuhi ve’n-Nezâir*” diye adlandırılmıştır. Bu nüsha 9499 nr’da bulunmaktadır.

c) Dâru’l-Kutûbi’l-Mısriye’de bulunan nüsha ise yukardaki nüshaya benzer ekilde “*Muhtesaru Kuretü’l-U’yûni’n-Nevâzir fi’l-Vûcuhi ve’n-Nezâir*” diye isimlendirilmiştir. Bu nüsha 471 nr’da bulunmaktadır.

d) Dâru’l-Mektebetü’l-Misriye’de bulunan bir diğer nüsha diğerlerinden farklı bir ekilde; “*Müntehabu Kuretü’l-U’yûni’n-Nevâzir fi’l-Vûcuhi ve’n-Nezâir*” diye nitlendirilmiştir. Bahsi geçen nüsha 17/365 nr’da bulunmaktadır.¹¹²

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı kadarıyla kitabın konusunun el-Vücûh ve’n-Nazâir olmasından dolayı yazılan nüshaların isimlendirilmesinde bu iki kelime yerini korunmaktadır. (üçüncü sırada zikrettiğimiz Ba dat Evkâf kütüphanesindeki 9/498 numaralı yazma nüsha hariç). Tahkik edenin, kitabı “*Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fi’l-Vûcuhi ve’n-Nezâir*” diye isimlendirmesinde en eski ve en anlaşılır yazmaların (bunlar 5 ve 6 sıradaki nüshalardır) etkisi büyüktür.

Vücûh ve nezâir alanında kaleme alınan önemli eserlerden olan, bnü’l-Cevzî’inin *Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fi’l-Vûcuhi ve’n-Nezâir*, adlı eseri bir giriş ve 29 bölümden oluşmaktadır. Müellif giriş bölümünde İslam âlimlerinin genelini yaptığı gibi, Kur’ân-ı Kerim’e ittibâen ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) hadisi şerifine istinaden besmele, Hâmdele ve salve ile başlamıştır. Bu ilim dalı için önemli bilgiler barındıran kitabın girişinde, müellif kitabı yazma amacını dile getirmiştir.

Mukaddimesinde bu kitabı kaleme alma gayesini kısaca açıklayan müellif bunları dile getirmiştir: “Ulûmu’l-Kur’ân alanında uzmanlaşmış kişilerin *vücûh ve nezâir* ile ilgili yazdıkları eserlere bakıldığında yazılanların daha önce kaleme alınmış olanların taklidi olmaktan öteye geçmediğini, bu eserlerin detaylı ve geniş çaplı araştırmaya ürünü olmadıklarını gördüm.¹¹³” Diyerek amacının özgün ve kapsamlı bir eser yazmak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu tür kitaplarda¹¹⁴ yapılan hataların kendisini

¹¹² bnü’l-Cevzî (Tahkik edenin girişi), *Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fi’l-Vûcuhi ve’n-Nezâir*, s. 73-76.

¹¹³ bnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fi’l-Vûcuhi ve’n-Nezâir*, s. 81.

¹¹⁴ Mükâtil b. Süleyman, *el- Vücûh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-A’zim*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin, Cum’ati’l-Mâcid li’s-Sekâfe ve’t- Tûrâs, Dubai (1426/2005), s. 145; ed-Dameânî, *a. g. e.*, s. 222-223.

a irtacak derecede çok oldu unu dile getirdikten sonra müellif, u örnekleri zikretmi tir: (باب الذرية), Ba lı 1 altında ele alınan, (ذرنى ومن خلقت وحدا),¹¹⁵ âyetinde geçen ‘ذرنى’ kelimesinin, (وتذروه الرياح),¹¹⁶ âyetinde geçen ‘ ’ ifadesinin ve (فمن يعمل)¹¹⁷ âyetlerinde geçen ‘ ’ lafızlarının, (باب الذرية), denen bölümün vecihleri kapsamında de erlendirilemeyece ini buna ra men aynı kelimenin vecihlerinin kategorisinde ele alınmasının yanlı oldu unu belirtmi tir. Aynı ekilde (), ba lı 1 altında kullanılan örneklerden (فاخذهم اخذة رابية),¹¹⁸ âyetindeki ‘رابية’ kelimesinin, (كمثل جنة بريوة),¹¹⁹ âyetindeki ‘ربوة’ ifadesinin ve (ربيون كثيرون),¹²⁰ âyetindeki ‘ربيون’ lafzının bu konu ba lı ıla ili kisi bulunmadı ı halde bu bölümde ele alınmasının bariz bir hata oldu unu söyleyen müellifimiz, bu ve benzeri hataların duyarlılık sahibi olanların a ız tadını bozdu unu ifade etmi tir. Bu eksikliklerin sayılarının çok olması bunları düzeltme ihtiyacını do urmu tur. Birde bu alanda yazılamamı olanların daha detaylı bir ekilde aktarıldı ı bir eserin bulunmayı mın eksikli i de önemli bir etken olarak müellifi etkilemi tir. Bütün bu etkenler müellifimizi bu kitabı yazmaya itmi tir.¹²¹

Müellifimiz mukaddimesinde kitabını yazma amacını belirttikten sonra bu alanda yapılmı olan çalı maları u ekilde özetlemi tir: krime, Ali b. Ebî Talha, el-Kelbî, Mukâtil b. Süleymân, el-Abbâs b. el-Fazl el-Ensârî, Mahmud b. Muhammed b akir, Ebûbekir Muhammed b. Hasan en-Nakkâ , Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed ed-Dâme ânî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Bennâ, Ebü'l-Hasan Ali b. Abdillâh b. Nasr ez-Za unî, bunların dı ında bu alanda telifat yapanların bilgisine sahip olmadı ını beliten müellif, mukaddimesine *vücûh ve nezâire* yaptı ı tanımla devam etmektedir.¹²²

Eserin mukaddimesi düzensiz ve kısa olmasına ra men *vücûh ve nezâirin* tanımını içermesi açısından büyük önem ta ımaktadır. Yukarıda da de indi imiz gibi

¹¹⁵ el-Müddesir/1.

¹¹⁶ el-Kehf /45.

¹¹⁷ ez-Zilzâl /7-8.

¹¹⁸ el-Hakka /10.

¹¹⁹ el-Bakara /265.

¹²⁰ Âlu mrân /146.

¹²¹ bnü'l-Cevzî *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 84.

¹²² bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 82, 83.

bu konuda müellifimizden önce kalem oynatanlar, bu kavramları tanımlamamı lardır. Bu kavramların tanımlanmaması zamanla farklı algılamalara neden olmu tur. Müellifimiz bu iki kavramı tanımlamakla, bir nevi bu farklı algılayı lara bir nokta koymayı hedeflemi tir.

Müellif, kitabının mukaddimesinde *vücûh* kavramını bir kelimenin Kur'ân'ın farklı yerlerinde aynı ekilde kullanılmasına ra men, aynı kelimenin farklı anlamlar kazanmasıdır, diye tanımlarken; *Nezâiri* de Kur'ân'nın farklı yerlerinde geçen bu kelimenin, lafızlarının birbirine benzemesidir, diye açıklamı tır. Yani Kur'ân'ın farklı yerlerinde geçen kelimenin lafız boyutuyla birbirine benzemesine *Nezâir*; bu kelimenin mana yönüyle de birbirinden farklı olmasına *vücûh* dendi ini ifade etmektedir.¹²³ Müellifimiz *nezâirin* lafızların ismi oldu unu, vücûhun da manalara verilen isim oldu unu dile getirmi tir. Birbirinin naziri olan kelimelerin Kur'ân'ın muhattabı olan ki i tarafından aynı anlama gelecek ekilde anla ılması do uraca ı sorunları bertaraf etmek için bu kelimelerin farklı vecihlerini ortaya çıkarıp anlatmanın û'lemânın en önemli gayesi oldu unu ve bu alanda yazılan kitapların bu amaca hizmet etti ini vurgulamı tır. Ayrıca (), (القرية), (المدينة), (الرجل), örneklerinde oldu u gibi, her ne kadar Vâd'i (ismi bırakan), bunları belirli bir anlamı ifade edecek ekilde koymu sa da bunların farklı âyetlerde bulunması Vâd'i'n koydu u anlamları de i tirmez ama bu lafızlarla kast edilenlerin de i mesi bunlara yeni vecihler kazandırmaktadır.

Mukaddimelerin içindeki bilgilere bakıldı nda iki çe it mukaddime tarzının mevcut oldu unu anlamaktayız. Bunlardan biri eser kaleme alınmadan yazılan mukaddimelerdir, di eri ise eser yazıldıktan sonra kaleme alınan mukaddimelerdir. Müellifimizin, mukaddimesindeki son paragrafta, bu alanda kalem oynatanların de inmediklerine de indim, yaptıkları hataları düzelttim, eserimi alfabetik sıraya göre düzenledim ve mümkün mertebe uzatmamaya çalı tım gibi ifadelerin mâzi fiil kalıbı kullanılarak ifade edilmesi biz de mukaddimenin eserin te'lifinden sonra yazıldı ı izlenimini uyandırmaktadır. Müellifimiz mukaddimesini Allahın yardımı ve rızasını isteyerek bitirmi tir.

¹²³ bnü'l-Cevzî, *a. e.*, s. 82.

Girişinde kalan bölüme baktığımızda ise bunları görmekteyiz: Eserimiz, Arap alfabesinin harf dizimine göre yazılmıştır. Harflerle başlayan her bölüm için *Kitap* tabiri kullanılmıştır. Müellifimiz, *Lamelif* için de bir bölüm açarak eserini 29 bölüme ayırmıştır. *Kitabü'l-Elif*, bölümünden *Kitabü'l-Ya*, bölümüne kadar devam eden bölümlerin altında ele alınan kelimeleri, Kur'ân'ı Kerimde'ki vecihleri göz önüne alınarak, vecihleri adedince kısımlara ayırmıştır. Bu kısımlar için *Bâb* tabirini kullanmıştır. Bölümler içinde ele alınan bu kısımların sıralanması da vecihleri az olandan, çok olana doğru olur. Aynı miktarda vecihleri olan farklı kelimeler aynı *Bâb* başlığı altında ele alınmıştır. Örnek olarak *Ebvâbü'l-Vecheyn*, başlığı altında iki vecihli olan kelimeler ele alınmıştır, *Ebvâbü's-Selase*, başlığı altına da üç vecihli kelimeler eklenmiştir. Bu başlıklar altında ele alınan kelimeleri de harf düzenine riâyet edecek şekilde sıralamaya çalışmıştır. Ele alınan kelimelerin başında da *Bâb*, lafzını kullanmaya son kelimeye kadar devam etmiştir.

Eserimiz 324 kelimeyi içermektedir. Bu kelimelerden beşi fiildir, bunlar: “*Esbaha, ehlede, hevâ, vecede, vekea,*” fiilleridir. Kalanların yirmi tanesi harftir, bunlar: “*lâ, em, ev, illâ, be, sümme, hetâ, an, alâ, fi, lealle, levlâ, lam, men, ma, min, vâv, hel, lâ,*” harfleridir. Bunların dışındakiler ise isimdir, kullanılan isimlerin geneli masdâr kalıbıyla kullanılmıştır. Bâblarda ele alınan kelimelerden dört tanesi hariç diğerleri tekil olarak kullanılmıştır. Bileşik olan bu kelimeler şunlardır: 10. Bâbdaki *kameti Sala*, 104. Bâbdaki *el-Hasenetü ve's-Seyietü*, 108. Bâbdaki *el-Habisu ve't-Tayibu* ve 273. Bâbdaki *Mâ beyne Eydîhim vemâ Halfehüm*, ifadeleridir. Bunların bu şekilde kullanılmasının muhtemel sebebi, bir kelimeyi zıddıyla beraber verip daha çabuk ve kolay anlaşılmasını sağlamaktır. Ama bunu yaparken müellifin gözden kaçırdığı bir nokta bulunmaktadır. O, da *Kitabü's-Sâd*, bölümünde bulunması gereken *es-Salat*, kelimesinin, *Kitabü'l-Elif*, bölümünde ele alındığı; *Kitabü's-Sîn*, bölümünde ele alınması gereken *s-Seyietü*, kelimesinin *Kitabü'l-Ha*, bölümünde ele alındığı; *Kitabü't-Tâ*, bölümünde olması gereken *e't-Tayibu* kelimesini *Kitabü'l-Ha*, bölümünde ele alındığıdır. Bu durum kitabın içeriğine bir zarar vermezken kitabın sıralanmasında ki kaideyi bozmaktadır.¹²⁴

¹²⁴ *bnü'l-Cevzî, Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 95-259-270-448.

Eserimiz, Kur'ân'ı Kerim için hazırlanmış olan müfredât tarzı eserlerin önde gelenlerindedir. Müellifimiz eserini sistematik bir şekilde hazırlayarak kendinden önce bu alanda yazılmış olan eserlerden farklı bir şekilde kelimelerin başındaki ilk harfi esas alarak yukarıda da belirttiğimiz gibi bu kelimeyi o, harf için açtığı *Kitab* bölümüne yerleştirmiştir. Ele aldığı kelimelerin vecihlerine geçmeden önce kelimenin sözlük anlamını vermeye çalışmıştır. Bazı kelimelerin anlamını çok detaylı açıklarken bazı kelimelerin anlamını da kısa bir şekilde ele almıştır.

Ele aldığı kelimeyi iki aşamada inceleyen müellif, ilk aşamada kelimenin lügatî ve istilahî anlamını ifade edtikten sonra ikinci aşamaya geçer, bu bölümün başında bu kelimenin Kur'ân'da sahip olduğu vecihlerin sayısını belirtir. Bunun ardından bu vecihleri tek tek sıralar, kitabın tümünde bu yöntemi takip etmeye çalışmış müellif vecih sayılarını eksiksiz aktarmaya çalışmıştır. Sadece *Kitabü'l-Mîm*, bölümünde geçen 275. bâb olan (ذكر اهل التفسير ان المثل في القران), sözcüünün ikinci bölümünün başında (ذكر اهل التفسير ان المثل في القران), tefsircilere göre “*el-Mesel*” kelimesi dört vecih üzere gelmektedir, açıklamasını yapmakla beraber, bu kelimenin bir vecihini aktarmış diğer vecihlerine de değinmiştir.¹²⁵

Bunun yanında kelimelerin başlamsal anlamlarını aktardığı ikinci bölümün başında, vecih sayılarını belirten müellif, biraz önce aktardığımız istisna hariç tüm kitapta eksiksiz bir şekilde vecihleri aktarmıştır. Birde bazı kelimelerin vecihlerine yeni vecihler ekleme ihtiyacı hisseden müellif, kimi zaman isim vererek, kimi zaman da isim vermeden bazı âlimlerin farklı açıklamalarını naklederek vecih sayısını artırmıştır.

Örnek: وذكر اهل التفسير ان الصلاح في القران على عشرة اوجوه وقد الحق بعضهم وجها : والصلاح اداء الزكاة ومنه قوله تعالى في المنافقين : (فاصدقوا كن من الصالحين)...

Bu eklemeleri genellikle konun sonunda aktarmakla anlatımına yeni boyutlar kazandıran müellif, *Kitabü's-Sâd* bölümünde geçen 186. bâb olan “*es-Salâh*” sözcüünün müfessirler tarafından 10 veche ayrıldığını belirtip bu vecihleri aktardıkran

¹²⁵ *bnü'l-Cevzî, a. e, s. 550, 551.*

sonra isim vermeden bazı âlimlerin görü ünü 11. vecih olarak eklemi tir.¹²⁶ Bu durumda u sorular akla gelmektedir, nakledilen görü müfessirlere aitse niçin konun ba nda bu husus belirtilmemi tir, müfessirlere ait de ilse bu kadar önemli bir konuda i in ehli olmayandan alıntı da bulunmak do ru mudur? Bu sorunun en mantıklı cevabı müellifin eserini bitirdikten sonra, bazı görü leri sonradan fark edip, anlatımın akı nı bozmadan eserine ilhak etmi olma ihtimalidir.

Eserimize baktı mızda aynı kökten türetilmeleri ve benzer anlamları kazanmalarından dolayı aynı bâb ba lı 1 altında zikredilmesi gereken sözcüklerin farklı bâblarda geçti ini görmekteyiz. Öyleki bu kelimelerin giri bölümünde yapılan açıklamalar birbirine çok benzemektedir.¹²⁷

3- . الاذان نداء يقصد به اعلام المنادبما يراد منه . ومنه الاذان للصلاة فاذا
اصغى اليه المنادى بالاستمتاع والاستجابة قيل قد اذن ومنه قوله تعالى : (اذنت لربها وحقت) يريد استمعت .
وكذلك قول النبي صلى الله عليه وسلم (ما اذن الله لشيء ما اذن لنبي يتغنى بالقران ويجهر به)
...

12- . الاصل فى الاذن الاطلاق من غير حجر واذنت للحديث استمعت . وفى الحديث)
لشيء ما اذن لنبي يتغنى بالقران)

Bu iki kelime aynı kökten gelen kökte kelimelerdir. Bunların giri bölümün de yapılan açıklama benzer, hatta aktarılan hadis aynı olmasına ra men bunlara farklı bâblar açılması dikkat çekicidir. Eserimiz bu açıdan müfredât tarzından ayrılmaktadır, çünkü müfredâtlarda bir ba lık altında o kelimenin tüm türevleri ele alınır. Tam da bura da müellifin kitabının sonunda yaptı ı u açıklamayı aktarmak faydalı olacaktır: “Faydalı gördü üm ço u bilgiyi aktardım, bazı vecih ve Bâbları birbirine ilhak edebilirdim e er böyle yapsaydım bazı bâb ve vecihler ortadan kalkardı.”¹²⁸ Müellifin

¹²⁶ bnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 396, vd.

¹²⁷ Bunlar: 3. Bâbda () ve 12. Bâbda (), 130. Bâbda (), 135. Bâbda (الريح) ve 138. Bâbda (), 140. Bâbda() ve 141 Bâbda (), 46. Bâbda () ve 160. Bâbda (), 193. Bâbda () ve 195. Bâbda (الطغيان), 213. Bâbda (العين)ve 268 Bâbda (المعين), bulunmaktadır.

¹²⁸ bnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 87-97-643.

bu sözüyle, bazı uygulamalarının sırf kendinden öncekilere farklı olma gayesine ve kitabın zengin bir içeriğe sahip olma amacına dayandığını anlamaktayız.¹²⁹

Lü at tarzında yazılan kitaplar genellikle harf düzenine göre kaleme alınır, ele alınan kelime aslına göre sıralanır. Eserimize bakıldığında müellifin eserini harf düzenine göre kelimeleri sıraladığını görmekteyiz. Bu sıralama sırasında Lü at tarzında yazılan eserlerde olduğu gibi kelimeleri asıl formlarına göre düzenlenmediği için ele tirilmiştir.¹³⁰ Müellif, eserini harf düzenine göre sıralarken kelimenin aslına bakmaktansa, kelimenin ilk harfine bakmayı tercih etmiştir. Bunun yanında kelimelerin asıllarından çok Kur'ân'daki kullanımına önem veren müellif, sıralamayı bu şekilde yapıp Lü at tarzında yazılan eserlerden daha özgün bir kullanım geliştirmiştir.

Bu alanda dikkatimizi çeken en önemli husus müellifin sadece *vücûha* de inip, *nezâir* konusuna hiç temas etmemesidir. Kitabı boyunca mukkadime hariç *nezâir* ile ilgili hiçbir açıklamada bulunmayan müellif, bu kelimeyi, sadece *Kitabü'l-Elîf* Bölümünde geçen 42. bâbının 2. vechinde kullanmıştır. Aynı vecih kapsamında olan ve farklı âyetlerde geçen örnekleri aktarırken (مثله-ها), kavramını kullanmak yerine (نظيره-ها), lafzını kullanılsaydı bu sorun ortadan kalkacak ayrıca kitap boyunca takip edilen metod mukaddimedeki tanıma uygun olacaktı. Müellif, eserin sonunda karışıklık için özür dilemi, bu kitabın diğer ve ehemiyetinin diğer kitaplar ile mukayase edildiğinde ortaya çıkacağını vurgulamıştır.¹³¹

2.1. ESERİN VÜCÛH VE NEZÂİR AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

2.1.1. Eserin Tefsir Açısından Değeri

Eserin sistematik ve çok boyutlu olması, kelimelerin filolojik tahlillerinin yapılması, alanında uzmanlaştırmâlimlerin görüşünün aktarılması ve bunların Kur'ân

¹²⁹ Müellif kitabının mukkadimesinde bu amacı açıkça ortaya koymuş, hatta kendinden önce yazılan kitapları ele tirerek onların taklitten öteye geçemediklerini belirtmiştir. Bu eseri yazma iddiası daha önce yazılardan farklı bir kitap oluşturma ve öncekilerin düğü hataları düzeltmek olduğu ifadelerinden anlamaktayız. *bnü'l-Cevzî, a.g.e, s. 83-84*

¹³⁰ *bnü'l-Cevzî, a. e, (tahkik edenin girişi), s. 57.*

¹³¹ *bnü'l-Cevzî, a. e, s. 643, 644.*

âyetlerinin anlaşılması için uygulanması bu eserin tefsir açısından de erini ortaya koymaktadır. Ele aldığı kelimelerin sözlük anlamını vermekle yetinmeyen müellif, bu kelimeleri Kur'ân'ın bağlamından hareketle, Kur'ân'ın farklı yerlerinde kazandığı farklı anlamları belirtmiş, bu anlamın benzer kullanımının bulunduğu âyetleri de tespit etmiştir.

Müellif ele aldığı âyetleri yerli geldiğinde tefsir etmiş, ayrıca mükelkonulara dair ilmi, muhkem ve müteâbihe de inmiştir. Tefsir alanına veri sağlamakla beraber birebir tefsir yapan müellif, eserini adeta bir ansiklopedi tarzında hazırlamış ve bu alanda çalışmaya yapacak olanlara sunmuştur. Bu eserin tefsir alanındaki kıymeti ve değerini bu alanda yazılan diğer eserler ile karşılaştırılarak daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

2.1.2. Eserin Önceki Vücûh ve Nezâir Kitapları ile Mukayesesi

bnü'l-Cevzî'nin Nüzhetü'l-A'yün'unun, Mukâtil b. Süleyman'ın el-Vücûh ve'n-Nezâir adlı eseri ile mukayesesi: Günümüzde elimize ulaşan ilk matbu tefsirin sahibi olan Mukâtil, bu alanın da öncülerindedir. Elimizdeki matbu eserlerden en eski vücûh ve nezâir kitabı Mukâtil'e ait olmakla beraber, kendinden sonra yazılan kitapları yöntem ve içerik olarak etkilemiştir. Alfabetik sıraya göre yazılmayan eserde tekrar edilenlerle beraber 186 kelimenin vecihleri aktarılmıştır. Hâtem Salih ed-Dâmin tarafından tahkik edilerek Bağdat'ta basılan eser, *Hüdâ* kelimesi ile başlayıp, *Fisk* kelimesi ile son bulur.

Her ne kadar kendinden sonraki kitapalara kaynaklık etse de kendi döneminden sonraki kitaplara göre bazı eksiklikler içermektedir. Biz bu iki eser arasındaki mukayeseyi birkaç kategoride yapmaya çalışacağız.

1- Mukaddimelerinin mukayesesi: Mukâtil eserine Peygamber Efendimizden, vücûh ve nezâirin önemi ile ilgili, rivâyet edilen hadisle başlamıştır. Bunun dışında mukaddimesinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu şekilde bu kitabı yazma nedenini ortaya koyması ihtimal dâhilindedir. *bnü'l-Cevzî* ise eserinin mukaddimesinde vücûh ve nezâir için tanımlama yapmış, bu kitabı yazma gayesini belirtmiş, bu alanda yapılan yanlışlıkları dile getirmiştir.

2- Kelimelerin sıralanma baktığımızda, Mukâtil'in alfabetik sıraya dikkat etmediği gibi Mushaf tertibine de dikkate etmediğini görmekteyiz. Bir de her bir madde başlığının içerisinde her bir veche ile ilgili verilen nazîr âyetlerin sıralanmasında çoğunlukla Mushaf tertibine uyduğunu görmekteyiz. Bu daha sıkı uygulanması olsa da hiç terk edilmeyen bir usûl de ildir. bnü'l-Cevzî ise eserinde alfabetik sırayı esas almakla beraber, her harf için ayrı bölümler oluşturup, bu bölümlerin kapsamı altına giren kelimeleri Kur'ân'daki vecih sayısına göre küçükten büyüğe doğru sıralamıştır. Bu iki âlimin uyguladığı ortak yöntem, ele aldıkları kelimelerin Kur'ân'daki formda olmasına dikkat etmek ve aynı kelimelerin vecihleri sıralanırken, varsa aynı kökündeki diğer formlarını da sıralamaktır. bnü'l-Cevzî'nin bölüm başlıklarını aktarmada Mukâtil'i iyi takip ettiğini görmekteyiz, çünkü bnü'l-Cevzî'yi, 35 bölüm başlığı hariç Mukâtil'in kitabına aldığı tüm kelimeleri iletmiştir.

3- Ele aldıkları kelimeleri tahlil etme yöntemine baktığımızda bnü'l-Cevzî'nin daha sistematik bir yol izlediğini görmekteyiz. bnü'l-Cevzî kelimeleri ikili yöntemle ele alıp, ilkin o kelimenin luavî tahlilini yapmaya çalışmıştır. Bu amaçla önce çıkmı dilcilerden yararlanmıştır, her kelime başka bir literatüre aitse o literatürdeki anlamını aktarmaya çalışmıştır. Sadece dilcilerden değil, tefsir, fıkıh, kelim alanlarının öncülerinden ve hatta Mukâtil'den alıntılar yapıp konuya renk katan bnü'l-Cevzî, ardından ikinci amaçla bu kelimelerin Kur'ân'daki başlamsal anlamlarını ifade etmiştir. Mukâtil ise ele aldığı kelimeleri tek amaçla incelemeye çalışmıştır. Kelimeleri incelerken pek fazla detaya kaçmadan, direkt kelimelerin Kur'ân'daki başlamsal anlamlarını aktarmıştır.¹³²

4- bnü'l-Cevzî'nin eserinde, hadisleri, sahabe ve tabiin görüşlerini Mukâtille oranla daha fazla kullanmıştır. Bunun yanında Arap edebiyatının temel taşı olan şiir bnü'l-Cevzî'nin eserinde daha yoğun bir şekilde iletmiştir. Bütün bu farklılıklara rağmen Mukâtil'in eseri çok önemlidir. Çünkü bu konuda öncülük etmiş ve bütün

¹³² Örnek olarak bkz. Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 46 ve bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nezâir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 162.

vücûh ve nezâir yazarları onu takip etmi tir. bnü'l-Cevzî de bu gerçe i kitabının giri inde Mukatil'den bahsederek ortaya koymu tur.¹³³

bnü'l-Cevzî'nin Nüzhetü'l-A'yün'unun, Dâme anî'nin Kitâbü'l-Vücûhi ve'n-Nezâir adlı eseri mukayesesi: Bu alanın önemli isimlerinden olan Dâme anî, vücûh ve nezâir alanında kaleme aldığı eser günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eser, Ekber Bihruz Ali-Âbâd, tarafından “Kitab'ül-Vücûh ve'n-Nezâir” adıyla, Abdülazîz Seyyid'ül-Ehlise aynı eseri “Kâmus'ul-Kur'ân ev ıslâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'ân” adıyla tahkik etmiştir. Biz de Ekber Bihruz Ali-Âbâd'ın tahkikinden hareketle de erlendirmelerimizi yapmaya çalışacağız. Dâme anî'nin eserine baktığımızda eserin sistematik olarak kaleme alındığını görmekteyiz. Alfabetik sıraya göre düzenlenen eserde bir giri ve 529 kelimenin ele alındığı ikinci bir bölüm bulunmaktadır. Ele aldığı kelimeleri her harf için açtığı bâb başlıklı altındaki bölümlere yararlıdır.

1- Dâme anî eserinin giri bölümünde Mukâtilin ve bu alanda çalışmaları yapanların eserlerinin Kur'ân'daki çözümleri içermediğini belirterek eserini kaleme alma gayesini ortaya koymuştur. Bunun dışında herhangi bir açıklama yapamayan Dâme anî, Vücûh ve nezâir kavramlarına değinmemiştir.

2- Kelimelerin sıralanmasına baktığımızda bnü'l-Cevzî ve Dâme anî'nin alfabetik sıraya dikkat ettiğini görmekteyiz. Aradaki bnü'l-Cevzî'nin her harf için açtığı bölüm başlıklı için Kitab tabirini kullanması ile ortaya çıkmıştır. Dâme anî her harf için açtığı başlık için bâb tabirini kullanmış ve ele aldığı kelimelerin Kur'ân'daki formunda olmasına dikkat etmiştir. Kitabının çözümleri yerinde, eserinde amacının tefsir yapmak olduğunu belirten Dâme anî, bnü'l-Cevzî'yi etkilemiştir. bnü'l-Cevzî'nin kitabında kullandığı çözümler ile Dâme anî'nin kitabındaki kelimeler ortaktır, aradaki fark vecih sayılarının değişmesinden kaynaklanmaktadır.

3- Kelimeleri ele alma yöntemlerine baktığımızda Dâme anî'ni her harf için açtığı başlık altında o başlık altında geçen kelimelerin tümünü sıraladığını, sırası

¹³³ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yünün-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 83.

gelince de ayrı ba lıklar altında bu kelimeleri tefsir etmi tir. Ayrıca bu kelimelerin de i ik vecihlerdeki anlamlarını hiç uzatmadan direk aktarmı tır.

4- Âyetle isti hâd, hadise dayandırma, sahabe ve tabiin görü üne müracaat etme hem Dâme anî'ni de hem de bnü'l-Cevzi'de takip edilen ortak yöntemlerdir. Bunun yanında bnü'l-Cevzî'nin filolojik tahliller yapamada daha ba arılı oldu unu görmekteyiz, yukarıda da ifade etti imiz gibi kelimeleri ikili bir yöntemle ele aldı na ahit olmakatyıız. iirle isti hâd yönlerine baktı ımızda ise Dâme anî'nin çok zayıf kaldı ını, eseri boyunca sadece bir iirle isti hâd etti ini görmekteyiz. bnü'l-Cevzî ise bu yöntemi daha ustaca kullanmı tır ve mukaddimesinde Dâme anî'den bahsetmi tir.¹³⁴

bnü'l-Cevzî'nin Nüzhetü'l-A'yün'unun, Ebû Hilâl el-Askerî'nin Tashihi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir adlı eseri ile mukayesesı: Hayatı hakkında detaylı bilgi sahibi olmadı ımız, Ebû Hilâl el-Askerî'nin asıl adı el-Hüseyin b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahyâ b. Mehrân el-Askerî'dir. Do um tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Hicri üçüncü yüzyılda ran'ın Ehvâz bölgesinde do du u tahmin edilmektedir. Döneminin me hur âlimlerinden ders alıp ilim ve marifet açısından önemli bir mevkiye yükselmi tir. lminin yanında mükemmel bir ahlaka sahip olan el-Askerî'nin Edebiyat ve iir alanları ile u ra tı ı nakledilmi tir.¹³⁵ De i ik alanlarda kalem oynatan el-Askerî *vücûh* ve *nezâir* alanında da Tashîhi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir, adlı eseri kaleme almı tır. bnü'l-Cevzî'nin eserindeki metot, bu kitabın metoduyla birebir örtü mektedir. Bunun yanında içerik ve usuplarında farklılıklar bulunmaktadır. Kitabına çok iddalı bir ekilde ba layan, bnü'l-Cevzî'nin kitabının mukkadimesinde el-Askerî'nin eserinden bahstememesinden harketle bu esere rastlamadı ı dü ünülebilir, bu durumda bnü'l-Cevzî'nin bu alanda yazılanlardan farklı bir eser yazma iddası geçerli olacaktır, aksi takdirde ele tirdi i ki ilerin dü tü ü hataya dü mü olacaktır.

1- Mukaddimelerin kar ıla tırılması: Bu alanda kaleme alınan eserlerin ço unda oldu u gibi, el-Askerî'de mukkadimesinde vücûh ve nezâirin tanımını yapmamı tır. Sadece kitabı kaleme alma amacını belirtip takip edece i yöntemi vurgulamı tır.

¹³⁴ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nezâir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 84.

¹³⁵ Ebû Hilâl el-Askerî, *Tashihi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, (ne redenin giri i), s. 16.

bnü'l-Cevzî'nin eserinin mukkadimesinde bu iki kavramı tanımlaması çok önemlidir, bunun yanında kendi döneminden önce kaleme alınan eserlerdeki hataları örnekleri ile birlikte ele alan bnü'l-Cevzî eseri kalme alma amacını bu hususa hamletmi tir.

2- bnü'l-Cevzî ve el-Askerî ele aldıkları kelimeleri alfabetik sıraya göre sırlamı lardır. Aradaki fark bnü'l-Cevzî'nin eserini (كتاب) ve () olarak bölüm ve kısımlara ayırmasından ibarettir. el-Askerî eserinde 217 kelime bulunmaktadır, bu kelimelerin ço u bnü'l-Cevzî'nin kullandı ı kelimeler ile ortakdır. Kelimeleri iki bölümde ele alıp ilk bölümde lü avi ve istilahî açıklamalarda bulunan el-Askerî ikinci bölümümde kelimelerin vecihlerini Kur'ân'dan örneklerle açıklar. Bu açıdan ikiside aynı yöntemi benimsemi tir. Aradaki fark bnü'l-Cevzî'nin giri bölümünde olsun, di er bölümlerde olsun daha fazla alıntı yapıp konuya zenginlik katmasıdır. Bir di er farkta konun giri ve ikinci bölümü ve ikinci bölümün birbirinden ayrılması için kullanılan cümlenin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. kinci bölümde ele aldıkları âyetler bunlar için yaptıkları açıklamalar birbirine çok yakındır. Bu duruma açıklık getirmesi açısından u örne e bakmakta fayda olacaktır.

Örnek: el-Askerî eserinde, "Ümmet" sözcü ünü¹³⁶ u ekilde açıklamı tır:

القصد وهى: ولنا امة محمد صلى الله عليه وسلم معناه الجماعة القاصدة لتصديقه.... ويجوز ان يكون اصل الكلمة الجمع فليل للرجل : امة لانه يسد مسد الجماعة . اما م لاجتماع القوم عليه . والام لجمعها امر الولد . : الدهر لانها جماعة شهور واعوام وهو قوله : () [سورة يوسف 45] وقيل يريد بعد حين امة فحذف. وامة : اذا قصد الاجتماع معه. : القامة وذلك لاجتماع خلقه على اسنواء. : قيل من الامة الجماعة . اى على ما اصل عليه . وقيل وهى من الامة وهو فى القران عشرة اوجوه . اولها الجماعة : (ومن نرئنا امة ([سورة البقرة اية 128] , ومثله : ([سورة البقرة اية 124] وقوله ([سورة ال عمران اية 113] . وقوله (منهم امة مقتصد) [سورة ما ندة اية 66] . وقوله ([راف اية 159]....

bnü'l-Cevzî ise eserinde aynı kelimeyi¹³⁷ u ekilde ele almı tır: :

قتيبة اصل الامة الصنف من الناس والجماعة . ويقال الامة ويراد بها الحين ويقال الامة ويراد بها الامام والربانى والامة الدين قال النابغة : وهل ياتمن ذو امة وهو طانع . : وان معاوية الاكرمين حسان الوجوه طوال الامم . والامة الكثيرة النعمة . وذكر اهل الفسير ان الامة فى القران

¹³⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, *Tashîhi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 31.

¹³⁷ bnü'l-Cevzî, *a.g.e*, s. 142-143.

: احدھا الجماعة ومنه قوله تعالى فى البقرة : (ومن ذریتنا امة مسلمة لك). وفيھا)

() : () . : (منھم امة مقتصدۃ) .

Örneklerden de anlaşıldığı gibi anlatılan ayetler içerik olarak benzerdir aradaki fark usluptan ve vecih sayılarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum her ne kadar bir eleştirisi gibi görünse de, bir konuda bir çalışmaya yapan kişi kendinden önce yapılan diğer çalışmalardan etkilenir, bu doğal ve kaçınılmaz bir durumdur. Önemli olan bu etkiye rağmen kendine özgü bir anlatım ve benzerlerinden ayırt edilebilme niteliğindedir kavumdur, nitekim müellif bu özgünlüğü yakalamıştır.

3- bnü'l-Cevzî'nin eserinin el-Askerî'nin eserinden farklı yönlerinden bir diğeri de âyetleri kısa bir şekilde tefsir etmesidir. el-Askerî ise eserinin genelinde bir vechi aktardıktan sonra o vechiye kısaca ve eksik aktardı. bnü'l-Cevzî ise genel kaidesi gereği vechileri aktarırken ele aldığı âyetlerin bazılarını kısaca aktarır vechi bittikten sonra tekrar o âyeti baştan sonra tefsir etmeye ihtiyac hissetmemiştir.

Örnek: el-Askerî () harfinin vechilerini aktarırken şu açıklamalarda bulunmuştur: **واما الزيادة على قول من يقول فقوله : (كفى بالله شهيدا) [سورة النساء اية 79]. وقوله :** **(ومن يرد فيه بالحاد بظلم) [سورة الحج اية 25]. :** **ومن يرد فيه الحادا. وقوله :** **(بالدهن) [20] :** **تنبت الدهن . والصحيح ان ذلك لمعان, وليس بزيادة. فاما قوله :** **(الله شهيدا) معناه اكتفى بالله شهيدا. كحسبك بزيد اى اكتف بزيد لان حسبك بمعنى يكفيك فالباء تدخل فى هذا على التقدير. وقوله : (ومن يرد فيه بالحاد) فانما تحمل هذا على مصدره والمراد من كانت ارادته واقعة : (تنبت بالدهن)....**

bnü'l-Cevzî ise aynı konunun ilk vechinde bunları aktarmıştır:

احدها: صلة فى الكلام ومنه قوله تعالى فى السورة النساء : (فامسحوا بوجوهكم) .
() . وفى المؤمنين : (تنبت بالدهن)...

4- Alıntıda bulunmaya baktığımızda ise; bnü'l-Cevzî'nin yaptığı alıntılar ile el-Askerî'nin yaptığı alıntıları karşılaştığımızda, ister isim belirtsin, ister isim belirtmesin bnü'l-Cevzî daha fazla alıntıda bulunmuştur. Açıklama yaptığı alanda hangi âlim öne çıkmıştır ise onun görüşlerine müracaat etmiştir. Bunun yanında kendi

görü ünü açıklamamı tır veya aktarımda bulundu u ki inin görü leri arasında bir fasıla koymadı ı için görü leri arka pılanda kalmı tır. el-Askerî ise gerekli görd ü yerde (وهو) vb. kavramları kullanarak kendi görü ünü aktarmı tır.

5- Hadis ile isti hâd, sahebe ve tabiin kavli ile dellilendirme, Arap iirine müracaat etme, fıkıh ve kelim alanına de inme hem bnü'l-Cevzî, hem de el-Askerî tarafından uygulanan metotlardır. u varki bu yöntemler farklı yerlerde aynı amaç do rultusunda kullanılmı tır. Kısaca belirtmek gerekirse bu alanda yazılan bütün eserlerin benzer yönleri bulunmkatadır. Aynı konuyu i lemeleri açısından bu durum do aldır. Müellifimizin eserinin de di er eserlere benzer yanları bulunmakla beraber, kendisine özgü bir uslupla benzerlerinden ayırt edilebilecek kadar de i iklikler içermektedir. bnü'l-Cevzî'nin eseri öznelli inin yanında Kur'ân ilimleri alanında önemli bir yere sahip olup tefsir çalı malarına kaynaklık edecek kadar, geni ve detaylı bilgiler içermektedir.

2.2. ESER N KAYNAKLARI

Müellifimizin sadece kendi açıklamalarıyla yetinmedi ini kendinden önceki ve kendi dönemindeki âlimlerin görü lerine müracaat etti ini belirtmi tik. Müellifin ismini belirterek alıntıda bulundu u ki iler unlardır: Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. el-Fâris, Muhammed b. Abdullah b. Müslüm b. Kuteybe (ö. 276/889), Ali b. 'Ubeydullah ez-Zâ ûnî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ali et-Tebrizî (ö. 502/1109), Ebû Abdirrahman el-Yezdî (ö. 202/817), Ebû shak b. brahim ez-Zeccâc (ö. 311/923), Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Ebû U'beyde Ma'mamer b. Müsenâ (ö. 211/826), bnü's-Sükîyt (ö. 244/858), Mukâtil b. Süleyman el-Bulhî, Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Bi ar el-Enbârî (ö. 328/939), Abdülmelik b. Karib b. Ali el-Esmâ el-Bâhilî (ö. 216/831), Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. ed-Dıme kî (ö. 379/989), Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd Ebü'l-Abbâs e - eybânî (ö. 291/904), gibi kendi alanlarında me hur olmu isimlerdir. Müellifimizin metodunu daha iyi anlamak için bunlara birer örnek verip konuyu açıklı a kavu turmak daha iyi olacaktır.

Müellifin Açıklamaları: bnü'l-Cevzî'nin bazen kısa bazen de uzun olmakla beraber di er âlimlerden alıntı yapmadan açıklamalarda bulundu u olmu tur. Bu açıklamalarını giri bölümünde yapamaya özen göstermi tir. Yüz elli iki bâbın giri bölümünde sadece kendi açıklamalarıyla yetinmi tir. Kitabın tamamının üç yüz yirmi dört bâbtan oluşması müellifin açıklamalarının kitabın yarısına yakınına ulaşmış olduğunu göstermektedir. Böylelikle kitabın bir derleme oluşması fikri bertaraf edilmiş olacaktır. Ayrıca hatırlatmamız gereken bir di er husus müellifin açıklamalarının bunlarla sınırlı olmadığı, di er bâbların çoğunda da kendi görüşlerini di er âlimlerin görüşleriyle beraber vermiş olduğunu göstermektedir. Yaptığı açıklamalara baktığımızda elinden geldiince objektif davranmaya çalıştığını görmekteyiz. Di er mümtaz âlimler gibi, Kur'an'ı kendi fikir ve ideolojisine alet etmekten kaçınmış tir. Müellifin giri bölümünde geçen açıklamalarındaki temel amacı kelimelerin sözlük anlamını vermektir. Yeri geldiğinde anlatımı güçlendirmek için âyet, hadis, sahâbe ve tabiin kavline istinad etmiş tir, bunların yanında Arap diline de müracaat etmekten geri durmamış tir. ki örnek vererek müellifin açıklamalarını tahlil etmeye çalışalım.

Örnek 1: *Kitabü'd-Dâl*, bölümünde geçen 119 bâb olan *ed-Dâbbetü*, kelimesini açıklarken bu kelimenin ismi fail kalıbında olup, *Debbe-Yedübü-Debîben*, fiil kalıbından türetilmiş ini ifade ettikten sonra bu kelimenin yeryüzünde yürüyen (hareket eden), her şey için kullanıldığını dile getirmiş tir. (لا يدخل الجنة ديوب), 'Gıybet eden cennete girmeyecektir.'¹³⁸ Hadisi şerifinde geçen ve *ed-Dâbbetü*, kelimesinin kökünde olan *Deybubu*, lafzının yeryüzünde yürümek, debdebe çıkartmak anlamına gelmesi hasbiyle bu hadiste gıybet kelimesinin yerine kullanıldığını belirtmiş tir. Müellif, yavaş yavaş yürüyen ki için aynı kökten türetilmiş olan *ed-Debîbu*, ifadesinin kullanıldığını belirtmiş tir.

Bazı müfessirler bu kelimenin Kur'ânda üç vecih üzere geldiğini ifade etmiş lerdir.¹³⁹

Birinci vecih: Bu kelimenin yeryüzünde yürüyen (hareket eden) her şey için kullanılmasıyla oluşan vecihtir. Kelimenin bu anlamıyla kullanıldığı yerler şunlardır:

¹³⁸ Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zameh erî, *el-Fâik fi'l-İrâbi'l-Hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebü'l-Fadıl İbrahim, Dârü'l-Fikir, Beyrut (1414/1993 Birinci Bsk.), I/408; Ebü's-Sa'âdât el-Mübârek bnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi'l-İrâbi'l-Hadîs*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî ve Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Dârü't-Türâsi'l-Arabî, tsz. II/96.

¹³⁹ *ed-Dâme ânî*, *el-Vücûh*, s. 212.

Hûd sûresinin “Yeryüzünde hiçbir dâbbe (hareket eden) yoktur ki rızkı Allah’a ait olmasın”¹⁴⁰ âyeti ve Ayın sin kaf (uarâ) sûresinin “(Gökleri ve yeri yaratması) ve bu ikisi içinde yaydı ı dâbbeleri (hareket edenleri), yaratması (onun delillerindendir)”¹⁴¹ âyeti.¹⁴²

İkinci vecih: Bu vecihte ise *ed-Dâbbetü*, lafzı a aç kurdu için kullanılmı tır. Bu ekliyle Seb’e sûresinin u âyetinde geçmektedir: “(Süleyman’ın ölümüne hükmetti imiz zaman), onun ölümünü onlara ancak de ne ini yemekte olan bir kurtçuk gösterdi.”¹⁴³

Üçüncü vecih: Âhir zamanda çıkacak olan (Kıyâmetin alametlerinden olan), ve Dâbbe diye bilinen varlık için kullanılmasıyla olu an vecihtir. Bu da Neml sûresinin “O söz ba larına gelince, onlar için yerden bir dabbe çıkarırız, o onlara (insanların âyetlerimize kesin olarak inanamadıklarını) söyler.”¹⁴⁴ Âyetinde bulunmaktadır.¹⁴⁵

Örne in de erlendirilmesi: Bu örne e baktı ımızda müellif tarafından filolojik tahliller yapılarak kelimenin aslının ne oldu unun tespit edilmeye çalı ıldı ını görmekteyiz ayrıca kelimenin türevlerinin kök anlamıyla ba lantılı olarak kazandıkları yeni anlamların da dile getirildi ine ahit olmaktayız. Bu açıklamaları yaparken söylediklerinin do ruluk derecesinin yüksek oldu unu belirtmek için, geçmi dönem âlimlerinin yaptı ı gibi Hadisi erif ile isti hâd etmi tir. Bu açıklamaların yapıldı ı giri bölümüne baktı ımızda her ne kadar müellif kaynak belirtmemi olsa da yaptı ı

¹⁴⁰ el-Hûd / 6.

¹⁴¹ e - uarâ / 29.

¹⁴² Burada bahsi geçen kelimenin Türkçe kar ılı ı için “canlılar” yerine “hareket edenler” kavramını kullanarak hem lâfzî tercüme yolunu takip etmeye çalı tık, hem de müellifin döneminde hareketlili in canlılıkla e de er oldu unu ifade etmeye çalı tık. Bilindi i üzere o zamanlarda canlılı ın alameti hareket edecek kuvveye sahip olmaktı. Bazı tefsirlerde oldu u gibi müellif kendi tefsirinde de bu kelimeyi “zû hayy”, yani canlı varlık anlamına gelecek ekilde tefsir etmi tir. Bknz. bnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fi ’lmi’t-Tefsîr*, thk. Züheyr âvi , el-Mektebetü’l- slamî ve Dâru bn Hazım, Beyrut-Lübnan, (1423/2002, Birinci Bsk.), s. 642; Muhammed e - irâzî el-Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, thk. Muhammed Abdülkadir el-Arnâvut, Dârü’s-Sadr, Beyrut, (1421/2001, Birinci Bsk.), II/948

¹⁴³ Seb’e /14.

¹⁴⁴ en-Neml /82.

¹⁴⁵ bnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fi lmi’l-Vücûhi ve’n-Nezâir*, s. 290, 291.

anlatımların, ço u kendi döneminden önce yazılmış olan lu at tarzı eserler de bulunmaktadır.¹⁴⁶ Bu da ço u kez di er âlimlerce ele tirilen konulardan olmu tur.

İkinci yani ana bölüme baktı ımızda ise: Kitabın tümünde yaptı ı gibi bazı müfessirler diyerek isim vermeden, bu kelimenin bazılarınca birkaç vechinin bulundu unu, dile getirmektedir. Müellifin bazı müfessirler derken vurgulamak istedi i nokta, bu kelimenin *vücûh* ve *nezâir* türü eserlerde kazandı ı anlamları akatarmaktır. Bu eserler her ne kadar metotları itibariyle tefsir tarzında olmasalar da aynı amaca hizmet etmektedirler. Bunun için bu tür eserleri kaleme alanlara da müfessir denmesinde mahzur bulunmamaktadır. Kelimenin vecihleri ile ilgili açıklamalara baktı ımızda mümkün merteye konuyu fazla uzatmadan, kısa açıklamalarla anlatımını sürdürmü tür. Ele aldı ı kelimenin Kur'ân'daki farklı türevlerine de inmeyen müellif, bu ekilde vecih sayılarını da sınırlı tutmu tur.¹⁴⁷ Kullandı ı âyetlerin tamamını vermeyip sadece *ed-Dâbbetu*, lafzının geçti i yerden kısa bir kesit sunmu tur. Âyetlerin geçti i sûrelerin isimlerini verirken kimi zaman günümüzde kullanılan farklı isimleri kullanmı tur. Son olarak Kelam alanıyla ilgili olmasına ra men, son vechin detay ve ihtilaflarını dile getirmeden anlatımını yalın bir ekilde sonlandıran müellif, ne kadar objektif oldu unu sergilemi tir.

Örnek 2: *Kitabü'l-Kâf*, bölümünde ele alınan *el-Kasas*, kelimesi 242. Bâb olarak geçmektedir. Bu kelime *Kasastü'l-Hadise-Ekusuhu-Kasasen-Kassen*, (Haber verdim), kelimelerinin masdarıdır. Aralıksız konu ma anlamına gelen kelimenin asıl anlamı takip etmek, ardı sıra gelmektir. Ki i daha önce meydana gelmi olayları aktararak kendinden öncekilerin izini takip etmektedir. Ses getirecek olaylar ve sözler için *Kıssatü'n*, ifadesi kullanılmı tur. *el-Esere Eksastu*, tabiri ise izinde gitmek anlamını ifade edecek ekilde kullanılmı tur. Birinin bir sözü veya ifadeyi bildi i kadarıyla ba kasına iletmesi için *Kasastü'l-Hadise*, ifadesi kullanılmı tur. Yaralanma ve benzeri durumlarda kısas hakkını alamak yahut istemek için kullanılan *el-Kıssâs*, kelimesi ve *el-Kasas* lafzı kökte tirler.

¹⁴⁶ bn Fâris, *Mekâyîsü'l-Lü a*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü'l-Fıkr, (1299/1979), II/263 ve bn Fâris, *Mücmelü'l-Lü a*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, (1406/1986), II/320.

¹⁴⁷ Dâme ânî, ise bu kelimenin türevlerinden biri olan (), kelimesini de ekleyerek bu babdaki vecih sayısını dörde çıkarmı tur. Bknz. Dâme ânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbillahi'l-A'ziz*, s. 212.

Bazı müfessirlerin zikrettiğine göre bu kelime Kur'ân'da yedi vecih üzere gelmektedir.¹⁴⁸

Birinci vecih: Bu kelimenin, okuma anlamını ifade eden vechidir. Bu ekiliyle A'raf sûresinin u âyetinde geçmektedir: “Onlara bu kıssaları oku, umulur ki dü ünürler.”¹⁴⁹

İkinci vecih: Açıklama ve izah etme anlamını karılaması ile meydana gelen vecihtir. Buda Hûd sûresinin: “Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini peki tirdi imiz her bir haberi sana açıklıyoruz,”¹⁵⁰ âyetinde ve Neml sûresinde ki “ üphesiz ki bu Kur'ân, srâil o ullaına (üzereinde ayrıla a dü tükleri) eylerin ço unu açıklıyor,”¹⁵¹ âyetlerinde geçmektedir.¹⁵²

Üçüncü vecih: *el-Kasas*, kelimesinin talep temek (istemek), anlamına gelecek ekilde kullanılmasıyla olu an vecihtir.¹⁵³ Bu ekiliyle Kehf sûresinin u âyetinde “(te aradı ımız bu dedi) bunun üzereine tekrar izlerini takip ederek gerisin geriye döndüler,”¹⁵⁴ geçmektedir.

Dördüncü vecih: Bu kelime ile haber vermek (olayı aktarmak), anlamının kast edilmesiyle olu an vecihtir. Buda Yûsuf sûresinin “(Babası ona öyle dedi:) yavrucu um, karde lerini rüyandan haberdar etme (yoksa sana tuzak kurabilirler, çünkü eytan insanın apaçık dü manıdır.)” âyetinde ve aynı sûrenin “Andolsun ki onların kıssalarında (aktarılan olaylarında), akıl sahipleri için bir ibret vardır,”¹⁵⁵ Âyetinde de geçmektedir. Kasas sûresinin u âyetinde de: “Yanına geldi ve ba ından geçen olayları anlattı,”¹⁵⁶ Aynı ekilde kullanılmı tır.¹⁵⁷

¹⁴⁸ Dâme ânî, *Kâmusü'l-Kur'ân ev slâhü'l-Vüçûhi ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân-i Kerim*, thk. Abdülaziz Seyîd el-Ehl, Dârü'l- 'lmi lilmelâyîn, Beyrut (1400/1980, Üçüncü Bsk.), s. 382, 383.

¹⁴⁹ el-A'raf / 176

¹⁵⁰ Bknz. Hud sûresi ayet 120; ez-Zamah erî bu ayete geçen (), ifadesi ile sadece açıklama ve izah etme anlamının kastedilmedi i, yapılan bu açıklamalardaki üslup farklılılı na da dikkat çekildi ini vurgulamı tır. ez-Zameh erî, *el-Ke âf an Hekâiki't-Tenzîl*, Dârü'l-Fikir, Beyrut-Lübnan (1428/2008), III/299.

¹⁵¹ en-Neml /76.

¹⁵² Buradaki ifadeler kimi müfessirler tarafından haber vermek anlamında kullanılmı tır. Bknz. el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, I/475.

¹⁵³ bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 861.

¹⁵⁴ el-Kehf / 64.

¹⁵⁵ Yûsuf /5-111.

¹⁵⁶ el-Kasas /25.

Be inci vecih: Vahyin inzalini kar ılayacak ekilde kullanılmasıyla olu an vecihtir. Bu ekliyle Yûsuf sûresinin “Sana bu Kur’ân’ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz”¹⁵⁸ âyetinde ve Tâhâ sûresinin “Sana geçmi in haberlerinden bir kısmını böylece anlatıyoruz. (Vahiyediyoruz),”¹⁵⁹ âyetinde bulunmaktadır.

Altıncı vecih: *el-Kasas*, kelimesinin izinde yürüme, takip etmek anlamını ifade etmesiyle olu an vecihtir.¹⁶⁰ Buda Kasas sûresinin u âyetinde geçmektedir: “Annesi Musa’nın kız karde ine onu takip et dedi.”¹⁶¹

Yedinci vecih: simlendirmek (isimini vermek), anlamını veren vecihtir. Buda Nisa sûresinin “Daha önce kıssalarını (isimlerini), sana anlattı ımız peygamberler gönderdik. Anlatmadı ımız peygamberler de gönderdik.”¹⁶² âyetinde geçmektedir.¹⁶³

Örne in de erlendirilmesi: Bu örnekten anla ıldı ı gibi müellifimiz, kelimeleri ele alırken olu turdu u metodu takip etmi tir. Kelimenin sözlük anlamını verirken konuyu çok fazla detaylara bo mamak için sade ve yalın bir anlatımı tercih etmi tir. Kelimenin sözlük anlamını verirken vecihlerle ili kili olan sözlük anlamlarını tercih etmi tir. Sözcü ün aslına ve türevlerine de inen müellif, gerek görmedi inden isti hâd yöntemine ba vurmamı tir.

İkinci yani ana bölümde ise bazı tefsirciler tarafından bu kelmenin yedi veche ayrıldı ını dile getirmesine ra men bunların kim oldu u ve hangi esrelerinde bu ayrımı dile getirdiklerini belirtmemi tir. Bu alanda yazılmı olan eserlere baktı ımızda bazılarının¹⁶⁴ bu kelimeye de inmedi ini, bazılarında da bu inkisamın de i ti ini

¹⁵⁷ bnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, s. 1062.

¹⁵⁸ Bknz. Yûsuf sûresi ayet 3. Burada (), kelimesi ve onun türevi olan (نقص), lafzı aynı cümlede zikredilmi tir. İkinci ifade, anlatma ve ifade etme anlamını ta ımaktadır. Aynı kökten olan birinci kavram ise Kur’ân için kullanılmı tir. Bu kelimenin Kur’ân anlamını kazanmasında Âyetin siyâk ve sibâk yönü etkili olmu tur. *ez-Zameh erî, el-Ke âf*, II/300.

¹⁵⁹ Tâhâ / 99.

¹⁶⁰ Beydâvî de tefsirinde bu anlamı tercih etmi tir, bnü’l-Cevzî, belirtmemesine ra men kelimenin bu anlamını bn Kuteybe’den almı tir. bn Abbâs ise burada kast edilenin takip etmekten ziyade, kelimenin Musa ile ilgili bilgi toplamak anlamına geldi ini dile getirmi tir. Bknz. el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil*, II/780 ve bnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, s. 1059.

¹⁶¹ el-Kasas / 11.

¹⁶² en-Nisâ / 164.

¹⁶³ bnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fî lmi’l-Vücûhi ve’n-Nezâir*, s. 490, vd.

¹⁶⁴ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve’n-Nezâir fî Kur’âni’l-Kerim*, thk. Hatem Sâlih ed-Damin, Merkezi’c-Cumâ’ti’l-Mâcid li’s-Sikâfeti ve’t-Türâs, Ba dat (1427/2006, Birinci Bsk.); Hakîm et-Tirmizî, *Tahsilu Nezâiri’l-Kur’ân*, thk. Hüsnü Nâsır Zeydân, Camia’tü’l-Ezher, Mısır (1389/1969, Birinci Bsk).

görmekteyiz.¹⁶⁵ Kelimenin vecihlerini verirken âyetlerin tamamını vermek yerine bir bölümünü aktaran müellif, zikretti i bu âyetleri tefsir etmemi tir. Sadece yedinci vechin sonunda kısa bir açıklama yapmış tır. Eserinin mukaddimesinde *vücûh* ve *nezâirin* tanımın yaparken, *nezâiri* aynı kelimenin lafız boyutuyla ba ka âyetlerde geçmesiyle tanımlayan müelliften beklenen ikinci, dördüncü ve be inci vecihlerde geçen ikinci ve üçüncü âyetlerden önce *nezâiruhâ*, lafzının kullanmasıydı, bu ekilde kelimenin vecihlerini açıklarken *nezâire* de de inecekti. Yapılan açıklamalara baktı ımızda birinci, ikinci ve dördüncü vecihlerin hemen hemen aynı anlamı ifade etti ini görmekteyiz, bu üç vechin bir vecihte toplanması mümkünken ayrı vecihler olarak ele alınması bize müellifin kitabının sonundaki açıklamayı hatırlatmaktadır. Kitabının sonunda, bazı ki ilerinin kitap ile ilgili, kelimelerin vecihlerin bazılarının cem edilmesi hakkındaki fikirlerinin do ruluk payının oldu unu, ama bunu yaptı ında ço u kelimenin vecihsiz kalca ını dile getiren müellif, mütekâdimin ulemâsının zikretti i ve âyetlerin anlamına zarar vermeyen ço u bilgiyi aktardı ını dile getirerek bu konuya temas etmi tir.¹⁶⁶ Müellif yaptı ı açıklamalarla bahsi geçen âyetlerin anlamının daha iyi ve net bir ekilde anla ılmasını sa lamı tır.

Yukarıda da belirtti imiz gibi müellif sadece kendi açıklamalarıyla yetinmemi tir. Anlatımına farklılık ve zenginlik katmak için konun uzmanlarından aktarımlarda bulunmu tur. Bunlardan bir kısmını örnekleriyle dile getirmekte fayda olaca ının kanaatiyle bu konuya de inmeye çal aca ız.

bn Kuteybe'ye Dayanarak Yapıt ı Açıklamalar: Yukarıda da belirtti imiz gibi müellifimiz sadece kendi görü leri ile yetinmemi ; aynı zamanda kendi dönem nden önce ya amı olup kabul gören âlimlerden de aktarında bulunmu tur. Kimi yerde direkt adını vererek kimi yerde de adını vermeden, Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Deynûr'den alıntılar yapmış tır. Hicri üçüncü asrın âlimlerinden olan bu zat tefsir alanında oldu u gibi slamî ilimlerin di er alanlarında da öhret bulmu tur. bn Kuteybe'den yapılan alıntılarının tamamı elli dokuz Bab'ta bulunmaktadır. Bunlardan

¹⁶⁵ ed-Dâme ânî ise bu kelimenin vecih sayısını, isimlendirmek, okumak, açıklamak, talep etmek, haber vermek (olayı aktarmak) ve Kur'an'ın inzali olarak altı vecih ile sınırlandırmı tır. ed-Dâme ânî, *Kâmusü'l-Kur'ân ev slâhü'l-Vücûhi ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân-i Kerim*, s. 382, 383.

¹⁶⁶ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 643.

otuz üç tanesi Te'vil-i Mü kili'l Kur'ân, yirmi altı tanesi de Tefsiru'l arribü'l Kur'ân adlı eserinden alınmıştır.

Yapılan bu aktarımların çoğu eseri giriş bölümünde, ele alınan kelimelerin ilâhî tahlillerini yapmak amacıyla kullanılmıştır. Bazı lamsal açıklamaların yapıldığı ikinci yani ana bölümde yapılan alıntılarda ise güdülen temel amaç kelimelerin vecihleri verilirken ele alınan âyetlerin bîn Kuteybe'ye dayanılarak kısa bir şekilde tefsir edilmesidir. Bazı bölümlerde sadece bîn Kuteybe'nin alıntıları ile yetinmiş bazı açıklamalara ihtiyaç duymamıştır. Alıntıda bulunduğu bölümleri tam ve eksiksiz bir şekilde aktaran müellif, bu alıntıları ve kendi görüşlerini birbirinden ayırmak için fasılalar kullanmamıştır. Konunun daha iyi anlaşılır hale gelmesi için bu örneklere bakmakta fayda olacaktır.

Örnek 1: *Kitabü'l-Elîf*, bölümünde yer alan 37. Bâb olan *slam*, kelimesi ile ilgili açıklamaları şu şekildedir: bîn Kuteybe'nin belirttiğine göre “*slam* lafzı, *ed-Duhulü fî's-silmi* tamlamasında, bağlanmak ve tabii olmak anlamını karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Kur'ân'daki şu âyette: “Size selam diyen (tabii olan) kimseye sen mü'min de olsan deme”¹⁶⁷ geçen *Selam*, sözcüğü tabii olmak, anlamını taşımaktadır. *stislam*, sözcüğü benzer niteliktedir.

Seleme Fülânün liemrike- stesleme ve Esleme, (falan kişinin emrine girdi), ibarinde geçen ve “*slam*” lafzı ile kökte olan kelimeler tabii olmak boyuna mek anlamını karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Arap dilinde kullanılan gelen *Erbea*, *E tâ* ve *Ekhata*, sözcükleri görev ve yapı itibarıyla *slam*, sözcüğüne örneklik teşkil etmektedir.”¹⁶⁸

Bazı tefsircilere (tefsir ehline) göre “*slam*” lafzı bu vecih üzerine gelmektedir.¹⁶⁹

Birinci vecih: insanı borçlu ve yükümlü kılan dine verilen özel isimdir. Bu ekiyle Âlu mrân sûresinin şu âyetinde: “hiç üphe yok ki Allah katında din

¹⁶⁷ en-Nisâ /94

¹⁶⁸ Ebû Muhammed Müslim bîn Kuteybe, *Te'vil-i Mü kili'l Kur'ân*, thk. Said b. Necdet, Müessesetü'r-Risâletü'n-Nâ irun, Beyrut-Lübnan (1428/2008, Birinci Bsk.), s. 325, 326.

¹⁶⁹ Hakîm et-Tirmizî, *Tahsilü Nezâiri'l-Kur'ân*, s. 122, 124; Ebu Hilâl el-Askerî, *Tashihü'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 50.

slamdır.”¹⁷⁰ ve Hac sûresinin “Allah sizi daha önce Müslüman olarak isimlendirdi.”¹⁷¹ Âyetinde geçmektedir.

İkinci vecih: “*slam*” lafzının tevhid anlamını karılayacak ekilde kullanılmasıyla olunan vecihtir. Bu kullanımıyla Mâide sûresinin u âyetinde bulunmaktadır: “Müslüman (muvvâhid) enbiyalar onunla Yahudilere hüküm verirdiler.”¹⁷²

Üçüncü vecih: Bu vecih islamdan ihlâs’ın kast edilmesiyle meydana gelen vecihtir. Bakara sûresinin “Rabbi ona, teslim ol (samimiyetle bala) dedi inde Âlemlerin Rabbine teslim oldum demi ti”¹⁷³ âyetinde, Âlu ’mrân sûresinin u âyetinde: “Ben bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allaha teslim ettim (samimiyetle Allah’a yöneldim), kendilerine Kitap verilenlere ve ümmilere deki sizde slamı kabul ettiniz mi? E er islama girerlerse hidâyete ermi olurlar”¹⁷⁴ bulunmaktadır. Birde Lokmân sûresinin “Kim Allah’a teslim olursa (ihlâs ile Allaha yönelirse), o iyilerdendir”¹⁷⁵ âyetinde geçmektedir.

Dördüncü vecih: Bu vecihte ise “*slam*” kelimesi teslim olma ve boyun e me anlamına gelecek ekilde kullanılmı tır. Bu kullanımıyla Âlu mrân sûresinin “Gökteki ve yerdeki her ey ister istemez ona telim olmu tu”¹⁷⁶ âyetinde ve Yûnus sûresinin “srailo ulları’nın iman etti inden ba ka hiçbir ilah olmadı na, inandım ben Müslümanlardanım (boyun e enlerdenim) dedi”¹⁷⁷ âyetinde bulunmaktadır. Aynı ekiliyle Neml sûresinin u âyetinde “Süleyman’la birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldum”¹⁷⁸ ve Sâfat sûresinin “Nihâyet her ikisi de Allah’ın emrine teslim olup onu yüz üstü yere yatırınca”¹⁷⁹ âyetinde kullanılmı tır.

Be inci vecih: *slam*, sözcü ünün dil ikrar etmek anlamında kullanılmasıyla olunan vecihtir. “*slam*” kelimesi bu vechiyle Tevbe sûresinin u âyetinde: “Müslüman

¹⁷⁰ Âlu mrân / 19.

¹⁷¹ el-Hac / 78.

¹⁷² el-Mâide / 44.

¹⁷³ el-Bakara / 131.

¹⁷⁴ Âlu mrân / 20.

¹⁷⁵ Lokmân / 22.

¹⁷⁶ Âlu mrân / 83.

¹⁷⁷ Yûnus / 90.

¹⁷⁸ en-Neml / 44.

¹⁷⁹ es-Sâffât / 103.

olduktan sonra inkâr ettiler”¹⁸⁰ âyetinde ve Hucurât sûresinin “ Bedeviler iman ettik diyorlar. Onlara deki siz iman etmediniz lakin siz a zınızla Müslüman oldu unuzu ikrar ettiniz”¹⁸¹ âyetinde geçmektedir.¹⁸²

Örne in de erlendirilmesi: Giri bö ümünde bn Kuteybe’ye dayanarak açıklama yapan müellif, ikinci bölümde açık açık belirtmese de bn Kuteybe’nin aynı konuyla ilgili açıklamalarından yararlanmış tır.¹⁸³ Birinci ve ikinci vecih hariç di er aktarımların tümü bn Kuteybe’nin açıklamalarıyla birebir örtü mektedir. Aradaki farklılık ifade tarzından kaynaklanmaktadır.

Örnek 2: *Kitabü’l-Elif* bölümündeki Bâblardan 56. Sıradaki *Bâbü’l- nsan*, kısmının izahını yaparken bu kelimenin *en-Nâs*, kelimesinin müfredi oldu unu belirtip çekimi yapılamayan bu ismin ceminin *nasün* ve *ünâsiyün*, olmak üzere iki ekilde gelebilece ini ifade etmi tir. nsanların bu isim ile anılmasını kelimenin sözlük anlamından hareketle onların gözle görülmesine dayandıran müellif, bn Kuteybe’den u aktarımlarda bulunmu tur: “ nsan türünün bu ekilde isimlendirilmesinin temel nedeni onların gözle görünecek derecede zahir olmalarıdır. Aynı kelimenin türevlerinden olan *Anestü Kezâ*, ifadesinin olu turdu u cümle onu gördüm anlamını ta ımaktadır. Kur’ân’ın “Ben bir ate gördüm” (),¹⁸⁴ âyeti de bu görü ü desteklemektedir. bn Abbâs’tan yapılan rivâyete göre insana, insan denmesinin sebebi ona verilen vaadi unutmmasıdır. Lu at alanında öne çıkmı bazı müfessirler de bu görü e meyletmi lerdir. Buna delil olarak Arapların bu sözcü ün ismi tas irni *ünsîyan*, ekinde kullandı ını öne sürmü lerdir. Birde bu kelimenin mükebbel halinin *ifilân*, veznindeki *insiyân* lafzı oldu unu ifade edip bu kelimenin aslının unutma anlamındaki *nisyân*, oldu unu vurgulamı lardır. *nsan*, sözcü ünün çok kullanılması tahfif için kelimenin aslıdaki () harfinin hafzini gerektirmi tir. Tas ir halinde () harfinin geri gelmesi bu harfin asli harflerden oldu unu göstermektedir. Basra ekolüne mensup olan bazı âlimler ise *nsan*, sözcü ünün aslının direk *Fü’lân*, veznindeki *Nisyân*, lafzı

¹⁸⁰ et-Tevbe / 84.

¹⁸¹ el-Hucurât / 14.

¹⁸² bnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fî lmi’l-Vücâhi ve’n-Nezâir*, s. 136, 137.

¹⁸³ bn Kuteybe, *Te’vil-i Mü kili’l Kur’ân*, s. 326.

¹⁸⁴ Tâhâ / 10.

oldu unu ifade etmi lerdir. *Leyletün*, kelimesini de buna örnek gösterip, Araplar arasında bu tür kullanımların yaygın oldu unu belirtmi lerdir.”¹⁸⁵

Bazı müffesirler “ *nsan* ” lafzının Kur’ân’da 25 vecih üzere geldi ini ifade etmektedirler.¹⁸⁶

Birinci vecih: *nsan* kelimesinin Hz. Âdem için kullanılmasıyla olu an vecihtir. “ *nsan* ” lafzı bu ekliyle Mü’minûn sûresinin “And olsun biz insanı (Âdemi), çamurdan bir özden yarattık”¹⁸⁷ âyetinde ve Rahmân sûresinin “Allah insanı (Âdemi), pi mi bir çamur gibi bir balçıktan yarattı”¹⁸⁸ âyetinde, birde *nsan* sûresinin u âyetinde geçmektedir: “ *nsan* (Âdem), henüz anılır bir ey de il iken üzerinden uzunca bir zaman geçti.”¹⁸⁹

İkinci vecih: *nsan*, sözcü ü ile insan türünün (insano lunun) ifade edildi i âyetlerdir. Sözcü ümüz bu vechiyle Kâf sûresinin “Andolsun insanı (insano lunu) biz yarattık ve nefsinin ona verdi i vesveseyi de biz biliriz”¹⁹⁰ âyetinde, Hel etâ sûresinin “Hiç üphe yok ki biz insanı karı ım halindeki az bir sudan yarttık”¹⁹¹ âyetinde, Nâzi’at sûresinin “O gün insan yaptıklarını hatırlar”¹⁹² âyetinde ve Alak sûresinin u iki âyetinde “Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı ‘alaktan (özden) yarattı”¹⁹³ geçmektedir.

Üçüncü vecih: “ *nsan* ” sözcü ü ile Hz. Ebû Bekir’in (ö. 13/634) kastedildi ini belirten Müellif, buna örnek olarak Ahkâf sûresinin “Biz insana anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında ta ıdı ve ne zahmetle do urdu”¹⁹⁴ âyetini aktarıp, bu âyetin Hz. Ebûbekir için indi ini vurgulamı tır.¹⁹⁵

¹⁸⁵ bn Kuteybe, *Tefsiru arîbi'l-Kur’ân*, thk. Seyyîd Ahmed Sakar, Dâru’l-Kütûbi’l-’İmiye, Beyrut-Lübnan (1398/1978), s. 21-22.

¹⁸⁶ ed-Dâme ânî, *Kâmusü’l-Kur’ân ev slâhü’l-Vücûhi ve’n-Nezâir fi’l-Kur’ân-i Kerim*, s. 49.

¹⁸⁷ el-Mü’minûn / 12.

¹⁸⁸ er-Rahmân / 14.

¹⁸⁹ el- *nsan* / 1.

¹⁹⁰ Kâf / 16.

¹⁹¹ *nsan* / 2.

¹⁹² en-Nâzi’at / 35.

¹⁹³ el-Alak / 1-2.

¹⁹⁴ el-Ahkâf / 15.

¹⁹⁵ Ebü’l-Hasan el-Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, thk. ‘Usâm b. Abdülmuhsin el-Hamidân, Dâru’l- slâh, Dimam (1416/1996, ikinci Bsk.), s. 380.

Dördüncü vecih: “ *nsan* ” lafzının Sad b. Ebi Vakkâs’ı (ö. 55/674) kar ılayacak ekilde kullanılmasıyla olu an vecihtir. Bu da Lokmân sûresinin u âyetinde geçmektedir: “ nsana da anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu hergün biraz daha güçsüz dü erek karnında ta ıdı.”¹⁹⁶ Bu âyet Sad b. Ebi Vakkâs için indirilmi tir.¹⁹⁷

Be inci vecih: *nsan*, sözcü ü ile Velîd b. Mü îre’ye (ö. 1/623), i aret edilmek sûretiyle meydana gelen vecihtir. Bu vechiyle Tîn sûresinin “ And olsun biz insanı en güzel ekilde yarattık”¹⁹⁸ âyetinde geçmektedir. Bu âyetin Hi âm b. Mu îre için nâzîl oldu unu ida edenler olmu tur.

Altıncı vecih: “ *nsan* ” lafzı ile Kurt b. Abdillâh adlı ahsın kast edilmesi ile olu an vecihtir. Bu ekliyle Adiyât sûresinin u âyetinde geçmektedir: “ nsan gerçekten Rabbine kar ı nankördür.”¹⁹⁹

Yedinci vecih: “ *nsan* ” sözcü ünün Ebû Cehil b. Hi âm (ö. 2/624) için kullanılması ile olu an vecihtir. Bu vechiyle ‘Alak sûresinin u âyetinde geçmektedir: “ nsan kendini yeterli gördü ü için azgınlık eder”²⁰⁰ geçmektedir.²⁰¹

Sekizinci vecih: Nadr b. Hâris hakkında inen âyette geçmektedir. “ nsan hayra dua eder gibi erre dua eder. nsan çok acelecidir.”²⁰² Benî srâil (srâ) sûresinde bulunan bu âyette, “ *nsan* ” sözcü ü ile bu ahıs kast edilmi tir.

Dokuzuncu vecih: *nsan*, kelimesinin Bersisâ el-‘Âbîd için kullanılması ile meydana gelen vecihtir. Bu ekliyle Ha r sûresinin u âyetinde geçmektedir: “ eytanın durumu gibidir. eytan insana inkâr et deyince.”²⁰³

¹⁹⁶ Lokmân / 14.

¹⁹⁷ el-Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, s. 346.

¹⁹⁸ et-Tîn / 4.

¹⁹⁹ el-Adiyât / 6.

²⁰⁰ el-Alak / 6-7.

²⁰¹ es-Suyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl fî esbâbi’n-Nüzûl*, Müessesetü’l-Kütûbi’s-Sikâfiye, Beyrut (1431/2010, kinci Bsk.), s. 300; Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, s. 460.

²⁰² srâ / 11.

²⁰³ Ha r / 16.

Onuncu vecih: Bedîl b. Verkâ'ya i aret edilmek sûretiyle olu an vecihtir. “ *nsan*” lafzı, bu ekliyle Hac sûresinin u âyetinde bulunmaktadır: “Muhakkak insan nankördür.”²⁰⁴

Onbirinci vecih: *nsan*, sözcü ü ile Ahnes b. erîk denen ahsın kast edilmesi ile meydana gelen vecihtir. Bu vecih Seele sailün (Meâric) sûresinin “ üphesiz insan hırslı ve sabırsız olarak yaratılmı tır”²⁰⁵ âyetinde geçmektedir.²⁰⁶

Onikinci vecih: “ *nsan*” lafzının (Bedir sava ında öldürülen mü riklerden olan) Esved b. Abdilesed için kullanılması ile olu an vecihtir. Bu ekliyle Kur'ân'daki u âyete geçmektedir: “Ey insan sen Rabbine kavu uncaya kadar didinip duracak ve sonunda kar ıla acaksın”²⁰⁷

Onüçüncü vecih: “ *nsan*” kelimesinin geçti i âyette, ‘Ayâ b. Ebî Rabîa adlı ahsa i aret edilmek sûretiyle olu an vecihtir. Bu da ‘AnkEbût sûresinin u âyetinde geçmektedir: “Biz insana anne ve babasına iyilik yapmasını emrettik.”²⁰⁸ Bazı müfessirler bu âyetin Sad b. Ebî Vakkâs için indi ini dile getirmi ler ve do rusu da budur.²⁰⁹

Ondördüncü vecih: Kelde b. Usayd veya bazı müfessirlere²¹⁰ göre Usayd b. Kelde'ye i aret etmek sûretiyle olu an vecihtir. *nsan*, lafzı bu vechiyle nfitâr sûresinin u âyetinde geçmektedir: “Ey insan, cömert Rabbine kar ı seni aldatan ne oldu?”²¹¹

Onbe inci vecih: *nsan*, sözcü ü ile Ukbe b. Ebî Mu'ît, denen ki inin kast edilmesi ile meydana gelen vecihtir. Bu anlamda kullanılan bu sözcük Furkân sûresinin u âyetinde geçmektedir: “Zaten eytan, insanı yardımcısız bırakır.”²¹²

²⁰⁴ el-Hac / 66.

²⁰⁵ el-Meâric /19.

²⁰⁶ es-Suyûtî bu Âyetin Nadr b. Hâris için indi ini belirtmi tir. Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî esbâbi'n-Nüzûl*, s. 274.

²⁰⁷ el- n ikâk / 6.

²⁰⁸ el-Ankebût / 8.

²⁰⁹ bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 1077; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 340; es-Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî esbâbi'n-Nüzûl*, s. 198.

²¹⁰ bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 1522.

²¹¹ el- nfitâr / 6.

²¹² el-Furkân / 29; es-Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî esbâbi'n-Nüzûl*, s. 192; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 336.

Onaltıncı vecih: *nsan* kelimesinin Peygamber efendimizin amcası Ebû Tâlib için kullanılması ile olu an vecihtir. Bu da Târık sûresinin u âyetinde geçmektedir: “Öyleyse insan neden yaratıldı ına bir baksın.”²¹³

Onyedinci vecih: “ *nsan*” lafzının Utbe b. Ebî Leheb’e delalet edecek ekilde kullanılması ile olu an vecihtir. *nsan*, kelimesi bu vecihiyle Abese sûresinin u âyetinde geçmektedir: “Her eyden önce insan yedi i yeme ine bir baksın.”²¹⁴

Onsekizinci vecih: “ *nsan*” sözcü ü ile Adîy b. Rabîa’ya i aret eden âyettir. Bu âyet Kıyâme sûresinin u âyetidir: “ *nsan* kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyece imizi mi? Sanır.”²¹⁵

Ondokuzuncu vecih: Utbe b. Rabîa denen ahsı ifade etmek için kullanılan “ *nsan*” lafzı Hûd sûresinin u âyetinde “E er insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, üphesiz o ümitsiz ve nankör olur”²¹⁶ ve Benî srail (srâ) sûresinin “ *nsana* nimet verdi imizde yüz çevirip yan çizer”²¹⁷ âyetinde geçmektedir.²¹⁸

Yirminci vecih: *nsan*, lafzı ile Ümeye b. Halef’e i aret edilmek sûretiyle olu an vecihtir. Bu da Fecr sûresinin “ *nsan* ise Rabbi onu deneyipte kendisine ikramda bulundu unda ona bol bol nimetler verdi inde Rabbim bana ikram etti der”²¹⁹ âyetinde ve aynı sûrenin u âyetinde: “ve i te o gün insan yaptıklarını hatırlar fakat bu hatırlamanın nasıl faydası olacak”²²⁰ geçmektedir.²²¹

Yirmi birinci vecih: “ *nsan*” sözcü ünün Übey b. Halef için kullanılması ile olu an vecihtir. Bu vechiyle Nahl sûresinin “Allah insanı bir nutfeden yarattı”²²² âyetinde, Meryem sûresinin “ *nsan* daha önce hiçbir ey iken kandisini yarattı ımızı

²¹³ et-Târık / 5; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 453.

²¹⁴ Abese / 24; bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 1517; es-Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî esbâbi'n-Nüzûl*, s. 286.

²¹⁵ el-Kıyâme / 3; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 448.

²¹⁶ el-Hûd / 9.

²¹⁷ el- srâ / 83.

²¹⁸ Müellif, *Zâdü'l-Mesîr* adlı eserinde bn Abbâs'tan yaptı ı rivayete dayanarak, bu Âyetin Velîd b. Mü îre hakkında indirildi ini belirtmi tir. bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 829.

²¹⁹ el-Fecr / 16.

²²⁰ el-Fecr / 23.

²²¹ bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 1548-1549.

²²² en-Nahl / 4; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 278.

dü ünmez mi?”²²³ âyetinde ve Yâsin sûresinin u âyetinde: “ nshan bizim onu az bir sudan yarattı ımızı, görmedi mi? Kalkmı apaçık dü man kesilmi tir”²²⁴ geçmektedir.

Yirmi ikinci vecih: Hâris b. Amr’ın kast edilmesi ile olu an vecihtir. “ nshan” lafzı bu ekliyle Beled sûresinin u âyetinde geçmektedir: “Biz insanı sıkıntı ve zorlu a gö üs gelecek ekilde yarattık.”²²⁵ Bu âyetin Kelde b. Useyd için inidirildi i bazı müffesirler tarafından belirtilmi tir.²²⁶

Yirmi üçüncü vecih: Yunus sûresinin u âyetinde “ nsana bir sıkıntı dokundu unda yan üstü yatarken bize dua eder”²²⁷ geçen nshan, lafzı ile Ebû Huzeyfe b. Abdillâh’a i aret edilmi tir.²²⁸ Bazı müfessirler bu âyet ile Velid b. Mü îre’ye i aret edildi ini dile getirmi lerdir.²²⁹

Yirmi dördüncü vecih: “ nshan” lafzı ile Ebû Leheb b. Abdiluzza b. Abdilmüttalib’in kast edilmesi ile olu an vecihtir. Bu da ‘Asır sûresinin u âyetinde geçmektedir: “Zamana yemin olsun ki insan ziyan içindedir.”²³⁰

Yirmi be inci vecih: “ nshan” kelimesinin inkâr edenler için kullanılması ile meydana gelen vecihtir. Bu da Zilzâl sûresinin u âyetinde geçmektedir: “ nshan ona ne oluyor? Dedi i zaman.”²³¹

Örne in de erlendirilmesi: “ nshan” lafzının sözlük anlamının aktarıldı ı konun giri bölümündeki ilk cümle hariç di er açıklamaların tümü bn Kutaybe’nin *Tefsiru arîbi’l-Kur’ân* adlı eserinden, noktasına bile dokunulmadan aktarılmı tır. Bu bölümde âyetle isti hâd edilmi , sahabe kâvline müracaat edilmi ve bazı âlimlerin görü lerine yer verilmi tir.

²²³ Meryem / 67; bnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, s. 301.

²²⁴ Yâsîn / 77; Bu Âyetin ‘Âs b. Vâil için nazil oldu u rivayet edilmektedir. Ebu Abdurrahman Mukbîl el-Vâdî, *es-Sahîhü’l-Müsned min Esbâbi’n-Nüzûl*, thsz. Mektebetu Sunâi’l-Eseriyeti, Yemen (kinci baskı 1425/2004), s. 194.

²²⁵ el-Beled / 4.

²²⁶ bnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, s. 1551.

²²⁷ Yûnus / 12.

²²⁸ el-Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, s. 264.

²²⁹ bnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, s. 618.

²³⁰ el-Asır / 1-2.

²³¹ ez-Zilzâl / 3; bnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, s. 1577; bnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fî lmi’l-Vücûhi ve’n-Nezâir*, s. 176, 183.

Örne in ikinci yani ana bölümünde ise “ *nsan*” sözcü ünün de i ik vecihleri aktarılmaya çalı ılmı tır. Bu kelimenin birinci ve ikinci vechi kazanmasında Kur’ân’ın ba lamı etkili olmu tur. Aslında bütün vecihlerde geçen “ *nsan*” lafzı yapı itibariyle bir de i ikli e u ramamı , sadece de i iklik i aret edilen ki ilerde olmu tur. Kur’ân’ın ba lamı ve sebab-i nüzûl bu de i ikliklerin temelini olu turmaktadır.

Ebü’l-Hüseyn b. Ahmed b. Fâris’ten Yaptı ı Alıntılar: Do um tarihi ve yeri ihtilaflı olmakla beraber a ırlık kazanan görü e göre ran asıllı olan bn Fâris, Kûfe ekolüne mensup olan mümtaz âlimlerdendir. Döneminin me hur dilcilerinden olan bn Fâris’in ilim yelpazesi oldukça geni tir. Müellifimiz de bu ilim deryasından istifade etmi , bn Fâris’in Lu at alanında kaleme aldı ı *Mücmelü’l-Lü a* ve *Mekâyisü’l-Lü a* adlı eserlerinden yararlanmış tır.

Bazen kısa bazen de uzun bir ekilde alıntılarda bulunan müellif, elli yedi kelimenin açıklamasını yaparken bn Fâris’in bilgisinden yararlanmış tır. Bu kelimelerin yedi tanesini açıklarken bn Fâris’in açıklamalarıyla iktifa etmi ba ka hiç kimsenin görü lerine müracaat etmemi tir.²³² Bu nakilleri yaparken birkaç yerde *Hakâ bnu Fâris*, ifadesi kullanılırken bunun dı ındaki yerlerde aynı anlamı ifade eden *Kâle bnu Fâris*, ibaresini kullanmayı tercih etmi tir. İlk alıntısını yaptı ı yer olan *Kitâbü’l-Elîf* bölümünün, ikinci bâbında ve sekizinci bâbında bn Fâris’in tam adını belirten müellif, di er yerlerde künyesini vermekle yetinmi tir. Genel olarak nakilde bulundu u eserlerin ismini vermeyen müellif bu kaidesini burada da sürdürmü tür. Yaptı ı bu alıntıların ço unu kelimelerin açıklamalarının yapıldı ı giri bölümünde vermi tir. Nadir de olsa kelimelerin vecihlerinin verildi i ikinci yani ana bölümde de alıntılarda bulunmu tur. ki örnekle konumuza açıklık getirmeye çalı alım:

Örnek 1: *Kitâbü’l-Kâf*, bölümünde bulunan iki yüz eli üçüncü bâb *el-Küfr*, kelimesinin açıklamsını içeren bâbtır. Bu kelimeyi açıklamaya çalı an müellif u ifadeleri kullanmaktadır: *el-Küfr*, kelimesi gizlemek örtmek anlamlarını ta ımaktadır.

²³² Bunlar, sekizinci bâbdaki (), elli dokuzuncu bâbdaki (), yüz yirmi be inci bâbdaki (), yüz altmı altıncı bâbdaki (), iki yüz altmı dördüncü bâbdaki (اللهو), üç yüz on birinci bâbdaki () ve üç yüz on üçüncü bâbdaki (اللهوى), kelimeleridir.

Ünlü Arap şairlerinden Lebîd b.Rabîa el-Amirî'nin (ö. 661/1263), şu beyti: Gecenin birinde gecenin bulutları yıldızları gizlemiştir (فى ليلة كفر النجوم غمامها), buna delildir.²³³

bn Fâris bu konuda şunları dile getirmiştir: *el-Küfr* kelimesinin kâf harfi fetha ile okuduğunda, bu kelime insanlara çok uzak olan, insanların erişmesinin zor olduğu veya ulaşılması elverişsiz olduğu için insanların oradan geçmesinin mümkün olmadığını (sarp ve engebeli) yerler için kullanılmaktadır. Bunun için böyle yerlere ulaşabilenlere *Ehli'l-Küfûr*, denmiştir. Ulaşılması güç olan yerde kurulan köy veya mesken için de *el-Küfûr*, ifadesi kullanılmıştır.²³⁴

Tefsir ehli (müfessirler), küfür kelimesinin beş vecih üzere geldiğini dile getirmişlerdir.²³⁵

Birinci vecih: Tevhide, karışık kullanılan *küfr* kelimesi, Bakara sûresinin “nkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da aynıdır (değil en bir şey olmaz)”²³⁶ âyetinde ve Hac sûresinin “nkâr edenler ve Allah'ın yolundan saptıranlar”²³⁷ âyetinde geçmektedir. Bu kelimenin, Kur'ân'da bu vechiyle, kullanılması daha yaygındır.

İkinci vecih: Nimetlere nankörlük etmek, anlamını ifade eden vechidir. Bu kullanımıyla Bakara sûresinin “Bana şükredin, nankörlük etmeyin”²³⁸ âyetinde ve U'arâ sûresinin şu âyetinde: “Sen, yaptığın o işi yaptın, sen nankörlerdensin”²³⁹ bir de Neml sûresinin “Şükür mü yoksa nankörlük mü edeceksiniz”²⁴⁰ âyetinde geçmektedir.²⁴¹

Üçüncü vecih: *Küfr* kelimesinin teberri etmek (tanımamak, ilgilenmemek) anlamını karışılmasıyla oluşan vechidir. Bu vechiyle 'Ankebût sûresinin “Sonra kıyamet gününde kiminiz, kiminizi tanımıyor (yani bir birinizden teberri

²³³ şiirin tamamı şu ekildedir: ' و طريقة متبا متواترا فى ليلة كفر النجوم غمامها', Bknz. Lebîd b. Rabîa el-Amirî, *Divânü'l-Lebîd*, thk. Muhammed Said el-Hamîd, Dârü's-Sadîr, Beyrut, tsz. s. 172.

²³⁴ bn Fâris, *Mücmelü'l-Lü'â*, s. 788.

¹³⁷ Mukâtil b.Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* (kelimenin dört vechilli olduğuunu açıklamıştır.), s. 25; ed-Dâme ânî, *slâhü'l-Vücûh* (kelimenin vechilerini verirken, vechih sayısının dört olduğuunu dile getiriyor), s. 405; Hakîm et-Tirmizî, *Tahsilü Nezâiri'l-Kur'ân* (bu eserde ise müellif in dediği gibi beş vechih bulunmaktadır, ama bazı vechihleri birbiryle uyumsuzmamaktadır.), s. 24; bn Hilal el-'Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* (bn Asâkir, bu kelimenin vechih sayısını üç ile sınırlandırmıştır.), s. 409, 410.

²³⁶ el-Bakara / 6.

²³⁷ el-Hac / 25.

²³⁸ el-Bakara / 152.

²³⁹ U'arâ / 19.

²⁴⁰ en-Neml / 40.

²⁴¹ ez-Zamah erî, *el-Keşâf*, 1/323-3/108 ve Râşîb el-Sefhânî, *el-Müfredât fi'l-Asri'l-Kur'ân*, s. 436.

ediyorsunuz)”²⁴²âyetinde ve Mümteherine sûresinin u âyetinde: “Biz sizden ve taptıklarınızdan müstebriyiz”²⁴³ bulunmaktadır.²⁴⁴

Dördüncü vecih: nkâr etmek anlamına gelen vecihtir. Bu da Bakara sûresinin “Onlara daha önce bildikleri geldi i halde, onu inkâr ettiler”²⁴⁵ âyetinde geçmektedir.

Be inci vecih: Bu kelimenin türevlerinden olan *el-Küffâr*, lafzı ile topra a ekim yapan çiftçilerin kast edilmesiyle olu an vecihtir. Bu kullanımıyla Hadid sûresinin u âyetinde: “Yeti en bitki çiftçilerin ho una gider”²⁴⁶ bulunmaktadır.²⁴⁷

Örne in de erlendirilmesi: Giri bölümünde, *Küfr* kelimesinin lü at anlamını aktarmaya çalı an müellif, kelimenin lu at analımını destekleyici nitelikte olan Arap iirine müracaat etmi tir. Bunun yanında bn Fâris’in görü lerine de inerek konuyu açıklamaya çalı mı tır. Bunu yaparken fazla detaya girmemi tir. Yaptı ı açıklamaların kelimenin Kur’ân’daki vecihleriyle alakadar olmasına ra men, müellif onları dile getirmemi tir. Nakletti i kısma baktı ımızda, bu aktarımın vecihlerle do rudan ili kisi bulunmamaktadır. Muhtemelen müellif, bu alıntıyı yaparak kelimenin herkes tarafından bilinmeyen, yönünü vurgulamaya çalı mı tır. Bu aktarım sayesinde kelimenin asıl ve yan anlam kazanma sûrecinin anla ılması sa lanmı tır.

İkinci bölüme kelimenin vecih, sayısını tefsircilere dayandırarak ba layan müellelif, genel olarak takip etti i, metodu sürdürmeye çalı mı tır. Kelimenin vecihlerini be e ayırarak bu alanda yazılan eserlerden farklı görünmeye çalı sa da, bu ayrımı yaparken kullandı ı âyetlere baktı ımızda di er vüçh ve nezâir eserlerinden pek bir farkıwwswsaasa bulunmamaktadır. Bu alanda yazılan eserlerin tümünde ortak olan vecihler ikinci, üçüncü ve dördüncü vecihlerdir. Birinci ve dördüncü vecihlerin birbirne çok yakın oldu unu âyetlerin tefsirine bakarak anlamaktayız. Bunların birbirne

²⁴² el-Ankebut / 25.

²⁴³ el-Mümteherine /4.

²⁴⁴ Müellif, *Zâdü’l-Mesîr* adlı eserinde bu ayeti aynı do rultuda açıkladı tır. Bknz. *Zâdü’l-Mesîr*, s.1081.

²⁴⁵ el-Bakara / 89.

²⁴⁶ el-Hadîd / 20.

²⁴⁷ bnü’l-Cevzî, bu Âyetin açıklamasını yaparken çiftçilere (), denemesinin sebebini yere atılan, tohumların ekmini yapamamak amacıyla, sürme i lemini yaparken, tohumları gizlemeleri yani topra ın altına katmaları, böylece tohumların gizlenmesinden hareketle bu isimle isimlendirildikleri vurgulamı tır. Kelimenin bu anlamı kazanmasında sözlük anlamı birde âyetin siyak, sibak ili kisi büyük rol oynamı tır. bnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fî lmi’l-Vüçûhi ve’n-Nezâir*, s. 515, 517.

derc edilmesi ile birlikte vecih sayısı dörde dü mektedir. Be inci vecih ise müellife özgüdür, bu tarz eserlerde mevcut olmayan bir açıklamadır. Örneklerde dile getirdi i âyetlerin tamamını vermeyen müellif, bazı âyetleri kısa tefsirlerle açıklama çalı mı tır. Kelimelerin bu anlamları kazanmasında etkili olan, etkenlere baktı ımızda, birinci ve dördüncü vecihte Kur'ân'ın muhatapaları etkili olmu tur. ki ve üçüncü vecihlerde de sîyâk-sîbâk hâkimdir. Kelimenin be inci vechinde ise kelimenin sözlük anlamı ve *Küfr*, kelimesinden sonra gelen *nebatuhu*, lafzının yaptı ı ç a r ı m etkili olmu tur. Eserinin tümünde oldu u gibi burada da kelimenin vecihlerini verirken, sadece *vücûha* de inmi *nezâir'e* ise hiç de inmemi tir.

Örnek 2: *Kitabü'l-Mîm* bölümünde geçen *el-Medînetu* kelimesi ikiyüz sekeseinci bâbda bulunmaktadır. Müellif, bu kelimenin açıklamsını öyle sürdürmü tür: *Failetün*, vezninde olan bu kelimenin ço ulu *Müdn* kalıbınd gelmektedir Kutrub (ö. 206/821), *el-Medînetu* lafzının itaat etmek boyun e mek anlamına gelen *Dâne*, sözcü ünden türetüldi ini dile getirmi tir.²⁴⁸

bn Fâris, bazı dil bilginlerinin *el-Medînetu* kelimesini *ed-Deyn*, kelimesine dayandırdıklarını belirtip u açıklamada bulunmu tur: *ed-Deyn* sözcü ü itaat etme ve tabi olma anlamlarını ta ımaktadır. ehir halkının yöneticilerine uyması ve tabi olmasından hareketle *el-Medînetu*, lafzı ehirlere için kullanılmı tır. Di er bir kısım dil bilgini ise ehirlere bu isimle nitelendirilmesindeki asıl nedenin bu kelimenin mülkiyet veya sahiplik gibi anlamlar barındırmasına ba lamı lardır. *Deyene ehluhâ ey Melekûhâ*, tabirinde oldu u gibi ehirlere ya ayanların mülkiyet hakkına sahip olmaları ehirlere bu isimle anılmasına neden olmu tur. *Dâne fülânün bina fülân*, tamlamsı da bir ki inin di erinin meskenine sahip olması, onu mülkiyetine alması anlamını ifade etmektedir. Bir ki inin ba kasına uydu unu belirtmek için *Fülânün fi deyni fülânin*, cümlesi kullanılmı tır. Ünlü air Nâbi e (ö. 50/670), bu do rultuda u beyiti dile getirmi tir:

“*Bedevilere hayırlı bir çoban olarak gönderildin.*”

²⁴⁸ Asıl adı Muhammed b. Müstansir b. Ahmed olan, el-Kutrub nahiv ve lü at alanında öne çıkmı şahsiyetlerdendir. Bknz. Ebûbekir Muhammed b. Hüseyin ez-Zebidî, *et-Tebâkâtü'n-Nahvîyîn ve'l-Lü avîyîn*, thk. Muhammed Ebû Fâdıl İbrahim, Dârü'l-Me'ârif, Kahire (1392/1973, Birinci Bsk.), s. 99.

Sen imamlarısın ve insanlar sana uymaktadır.”²⁴⁹

Deyene fülânün emrehû, tamlamasında geçen *ed-Deyn*, kavramıyla kast edilen mana ki inin i ini yapmasıdır. Fâkihler yemin eden için, *Yedînu*, sözcü ünü kullanarak, yemin edenin yaptığı ve söylediğinden sorumlu olacağını belirtip, aslında yemin edenin ne kast ettiğinin kimse tarafından bilinemeyeceği, bunun kul ve Allah arasında olan bir durum olduğunu belirtmişlerdir. Hatiyenin (ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir) dile getirdiği şiir beytinden de *ed-Deyn* kavramı için buna benzer bir anlam ortaya çıkmaktadır.

“Sen en maharetli evladını alarak(seçerek)

Onları undan daha beyaz halde bırakmışın.”²⁵⁰

Cariye için *el-Medînetu* kavramının kullanılması, onun sahibinin mülkiyetinde olmasından kaynaklanmaktadır. Ünlü Arap şairi Ahtal (ö. 90/708) şu beytinde:

“Onlar, koruyup, kolladı, cariyesinin o lunu kendi evinde

Cariyesinin o lu ise imdi onları kovuyor kendi bölgesinden.”²⁵¹

el-Medînetu, sözcü ünü cariye kavramını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.²⁵²

Bazı tefsirciler bu kelimenin Kur’ân’da be vecih üzere geldiğini dile getirmişlerdir.²⁵³

Birinci vecih: *el-Medînetu* kelimesi ile Medînetü’n-Nebî’nin (s.a.s) kast edilmesiyle oluşan vecihtir. Buda Berâet (Tevbe) sûresinin “Medine (Eski adıyla Yesrib), halkından da münafıklıkta dirnenler bulunmaktadır.” âyetinde ve aynı sûrenin

²⁴⁹ şiirin sonunda geçen (دين), sözcü ü tabii olmak, uymak anlamında kullanılmıştır. şiir Nâbi e el-Cadiye, nisbet edilmektedir. Ölüm tarihi tam kesin olmamakla birlikte 50/670, yılları civarında öldüğünü tahmin edilmektedir. Nabi e el-Cadi. *Divânü’n-Nâbi e*, thk. Vâdih es-Sâmed, Dârü’s-Sadır, Beyrut, (1418/1998, Birinci Bsk.), s. 178.

²⁵⁰ şiir de bir bayana hitab edilmektedir. Bu bayan muhtemelen bir karıyla ma için en cesur ve savaşta en maharetli evladını seçerek diğer manlarının korkmasını sağlamaya öyleki korkudan diğer manlarının beti benzi atması ve adeta onun gibi beyaza bürünmüşlerdir. İbn Kuteybe, *e - iiru ve’ - uârâ*, thk. Ahmed Muhammed âkir, Dârü’l-Meârif, Kahire tsz. s. 546.

²⁵¹ İbn Fâris, *Mekâyı’s-Lü a*, II/319

²⁵² Asıl adı avâs b. avâs olan bu şair Arap, câhili şiir geleneğinden gelen bir şairdir. İsmi Farezdak ve Cerîr gibi önemli şairlerle birlikte zikir edilmektedir. Bknz. İbn Kuteybe, *e - iiru ve’ - uârâ*, s. 483

²⁵³ ed-Dâme ânî, *slâhü’l-Vücûh*, s.430

u âyetinde: “Medine halkı ve onların çevresinde bulunan bedevilere, Allahın Resûlünden geri kalmak yara maz”²⁵⁴ geçmektedir.

İkinci vecih: Bu kelimenin, ehir kavramını, kar ılmasıyla olu an vecihtir. Bu kullanımıyla, Kasas sûresinin u âyetinde geçmektedir: “Musa halkın habersiz oldu u bir sırada ehre²⁵⁵ girdi.”²⁵⁶

Üçüncü vecih: *el-Medînetu* lafzı ile Hicir (Hz.Salih'in Peygamber olarak gönderildi i), ehri ifade edilemsi ile meydana gelen vecihtir. Bu da Neml sûresinin u âyetinde geçmektedir: “ ehirde dokuz ki ilik bir çete vardı.”²⁵⁷

Dördüncü vecih: *el-Medînetu* kelimesinin Antakya ehri kar ılmasıyla olu an vecihtir. Bu vechiyle Kehf sersinin “Duvar ise ehirde,²⁵⁸ bulunan iki yetim çocu a aitti.”²⁵⁹ Âyetinde geçmektedir.

Be inci vecih: Eshâbü'l-Kehf'in bulundu u ehri kast edecek ekilde kullanılmasıyla olu an vecihtir. Mukâtil bu ehri Efsus (Tarsus ehri) adıyla anılan ehir oldu unu belirtmi tir.²⁶⁰ *el-Medînetu*, Lafzı bu vechiyle u âyette geçmektedir: “ imdi siz birinizi u gümü para ile kente gönderin de baksın”²⁶¹

²⁵⁴ et-Tevbe /111-120

²⁵⁵ Bu ehri neresi oldu u hakkında kesin bir bilgi mevcut de ildir. Fahreddin er-Râzî, Cumhûrun görü üne göre bu ehri Mısır ehri de il, Firavunun ve ailensin barındı ı, Mısır ehri ne iki fersah yakınlıktaki bir ehir oldu unu dile getirmi tir. ed-Dehhak ise bu ehri, ‘Ayni’ - ems adlı ehir oldu unu söylemi tir. ez-Zameh erî ise bu ehir ile kast edilenin Mısır veya Minif adlı ehirler olabilece ini belirtmi tir. Müellifimiz, ise isim vermeden bu ehri Mısır veya Mısır yakınlarında bir ehir olabilece ini vurgulamı tir. Bknz. Fahreddin er-Râzî, *Tefsîri Kebîr*, thk. Halil el-Meys, Dârü'l-Fikir, Lübnan (1401/1971), XXIV/233, ez-Zemâh erî, *el-Ke âf*, III/168, bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s.1058

²⁵⁶ el-Kasâs / 15

²⁵⁷ en-Neml / 48

²⁵⁸ Aynı sûrenin 77. Âyetinde ‘medine’ sözcü ü yerine, ‘karye’ sözcü ü kullanılmı tir. Bu da ‘karye’ lafzının, ‘medine’ sözcü ünü te mil edilebilece ini göstermektedir. bn Kesîr, bu ehri Eyle ehri oldu unu belirtmi tir. ez-Zemâh erî, bu ayette geçen (المدينة), lafzı ile Antakya veya Eyle ehri ninin kast edilmi olabilece ini dile getirmi tir. bnü'l-Cevzî ise bu konuda üç görü dile getirmi tir. bn Abbâs'tan nakletti i, görü e göre bu ehri Antakya'dır. bn Sirin'den nakletti i görü te ise bu ehri Eyle ehri oldu unu belirtmi tir. Mukâtil'e dayandırdı ı görü e göre bu ehri Bacuran adlı ehirdir. Bknz. bn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Müesestü'r-Reyân, Beyrut (1425/2005, Birinci Bsk.), II/1468, Zemâh erî, *el-Ke âf*, II/494 ve bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 864.

²⁵⁹ el-Kehf / 82.

²⁶⁰ Müellif, tefsirin de bu ehri eski isminin, ‘Daksus’ oldu unu, kendi dönemlerinde ise Tarsus, diye anıldı ını aktarmı tir. bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 844.

²⁶¹ el-Kehf / 19; bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücâhi ve'n-Nezâir*, s. 560, 561.

Örne in de erlendirilmesi: Günümüzde özgür dü ünncenin ve ça ada lı ın isimlendirildi i temel kavram olan medniyet kavramı *el-Medînetu*, sözcü ünden türetilmi tir. Müellif, bu kavram için kullandı ı ilk anlam ile, yani bir ehrin yöneticisine itaat etme ve boyun e me kelimenin zamanla geçirdi i anlam de i ikli ini gözler önüne sermektedir. Bu kavram için kullanılan ikinci anlam olan mülkiyet hakkına sahip olma anlamı ise, Medeniyet kavramına temel olmaya daha elverli dir. Müellif, birinci bölümde bu kelimeyi açıklarken bn Fâris'in, görüşlerinden yararlanmı tır. Bunun yanında Kutrub adıyla anılan âlimin, görüşüne de müracaat etmi tir. Bunu yaparken eser ismi vermemi tir. Kelimenin ve tüevlerinin sözlük anlamlarını verirken, me hur airlerin iirleriyle isti hâd etme yöntemine ba vurmu tur. bn Faris'in *Mekâyı's-Lü a* adlı eserinden yaptı ı alıntıya baktı ımızda, alıntının birebir yapılmadı ını, yapılan aktarımın muhtevası aynı olmakla beraber, ifade edili eklinin farklı oldu unu görmekteyiz. Bunun yanında bu aktarımın nereden ba layıp, nerede bitti ini belirtmemi tir. Esere bakıldı ında *Kâle bnu Fâris*, bölümünden sonra gelen bütün açıklamanın bn Faris'e ait oldu u zannedilmektedir. Aslında durum bunn tersinedir. Giri bölümünden ilk iire kadar olan bölüm ve ikinci iirden ikinci bölüme (ana bölüm) kadar olan bölümün dı ındaki açıklamalar, bn Faris'e ait açıklamalar de ildir. Bu bölümde fıkıh literatürüne de girilmi tir. Kelimenin aslı olan *Deyn*, kavramının yemin eden ki i için ta ıdı ı anlam ifade edilmi tir.

Medinetu kavramının ba lamsal açıklamasının yapıldı ı ikinci bölümde ise kelimenin Kur'ân'daki konumu itibariyle kazandı ı anlara de inilmi tir. Burada yapılan açıklamalara baktı ımızda, kelime asıl itibariyle ba ka anlamlar kazanmama tır. Öyleyse meydana gelen farklılık nedir? Sorusuna verilecek cevap ise âyetlerin i aret etti i ehirlere farklı olmasıdır. Bu farklılı ın belirtilmesi anlamlandırma sürecinde pek sorun yaratmasada, vahyin tam olarak anlaşılması için önemli bir esastır. Bu bölümde geçen âyetleri tefsir etmeyen müellif, buradaki görüş ayrılıklarına da de inmemi tir. Sadece be inci vechin ba ında Mukâtil b. Süleymanın görüşüne müracaat etmi tir. Kelimenin vecihlerini verirken, *Medînetü'n-Nebî*'den ba laması edebe muhalif hareket etmemek gayesiyledir.

Bu açıklamaları yaptıktan sonra unu belirtmekte fayda olacaktır, buraya kadar yaptı ımız açıklamalarda yapılan nakillerin yanında konun tamamını aktarmaya çalıştık

bununla müellifin metodunu da giri yapmaya çalıştı. Bundan sonra, konunun genişliği ve 24 kişiden alıntı yapıldığına göz önüne alınarak sadece alıntı yapılan bölümleri aktarmakla yetinmek daha sağlıklı analiz yapmamızı sağlayacaktır.

Ebû Ubeydullah ez-Zâ ûnî'den yapılan aktarımlar: Müellifimizin, hocalarından olan ez-Zâ ûnî, Kıraat, kelâm, hadis, nahiv, fıkıh ve ilahîyat alanlarında öne çıkmış âlimlerdendir. Vaazlarının etkileyiciliğiyle ün kazanmasının yanında usûl ve Fırûk alanında eserler kaleme aldığı rivâyet edilmiştir.²⁶² Müellif, Hocasından yaptığı aktarımların çoğunda *Kâle eyhunâ*, ifadesini kullanmıştır. Bu aktarımları hangi kitabından aldığıını belirtmemiştir. Bunun yanında eserinin mukadimesinde²⁶³ ez-Zâ ûnî'nin bu konuda bir eser telif ettiğini belirtmesinden anlaşıldığı kadarıyla bu eserinden veya hocasından ders alırken hocasının aktardıklarından istifade ettiğindü şümkündür. Müellif toplamda yirmi dokuz kelimenin açıklamasını yaparken hocasından alıntı yapmaktadır. Bu alıntılarda sözcüklerin sadece ilahîyat açıklarıyla yetinilmemiştir, kelimenin ilgili olduğu alan itibarıyla, sarf, 'Ulûmü'l-Kur'ân, kelâm, nahiv ve fıkıh alanındaki görüşlerinden de yararlanılmıştır. Bu açıklamaların çoğukelimenin ilahîyat tahlillerinin yapıldığı giriş bölümünde yapılmıştır.

Örnek: *Kitabü't-Tâ*, bölümünde geçen 77. Bâbdaki *et-Te'vîl* kelimesinin, açıklamasını yapan müellif, konunun giriş bölümünde *eyhimiz* (r.a), *te'vîl* lafzının bir kelimenin ilk bakışta göze çarpan ilahîyat, *er'î* ve *örfî* anlamından farklı olarak, mevcut olan kârîne de göz önüne alınarak, kişinin anlayışının gerektirdiği ölçüde aslı ve vadî anlamından başka bir anlama nakledilip yorumlanması olduğunu açıklamıştır. Bu kelimenin *Mâle* kökünden türetilmiş olduğunu belirtip, bu takdirde mecazlı deyişlerin de bu kavramın kapsamına altına gireceğini aktararak, ez-Zâ ûnî'nin bu konudaki görüşlerini dile getirmiştir. Konunun devamında yapılan tanımlamaya uygun olarak Bakara sûresinin 93. âyetini,²⁶⁴ Meryem sûresinin 34. âyetini,²⁶⁵ Nisa sûresinin 174. âyetini²⁶⁶ ve Mümin sûresinin 15.²⁶⁷ âyetini örnek vermiştir. Konunun sonunda bir kelimenin zahirinden anlaşılan mananın muhatabın anlayacağı şekilde ifade edilmesine tefsir denildiğini

²⁶² bn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/297.

²⁶³ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 82, 83.

²⁶⁴ nkârları yüzünden buza karşı sevgisiz onların kalplerine sindirilmişti.

²⁶⁵ Hakkında üpheye düşükleri hak söze göre Meryem oğlusaidubdur.

²⁶⁶ ...Size apaçık bir nur indirdik.

²⁶⁷ ... Vahyi kullarından dilediğîne kendi indirir.

belirtmek bu iki kavram arasındaki farkı ortaya koymuştur. u varki yapılan açıklamanın ne kadarının kendisine, ne kadarında hocasına ait olduğunu belirtmemiştir.²⁶⁸

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ali et-Tebrîzî'den yapılan alıntılar: Müellife yakın dönemde ya amı olup nahiv ve lu at alanında mehur olan âlimlerdendir. Ebû Mansur el-Cevâlikî ve bn Nâsır tarafından Ebû Zekeriyâ'nın hadis rivaytinde sîkâ ravilerden olduğu dile getirilmiştir ayrıca çeşitli alanlarda eserler kaleme aldığı rivâyet edilmiştir.²⁶⁹ Yukarıda da belirttiğimiz gibi müellifimiz, kitabına aldığı kelimelerin açıklamalarını yaparken aktardığı kelime hangi ilim dalına aitse o alanda mehur âlimlerin görüşlerine müracaat etmiştir. Nahiv terminolojisine ait olan kelimeleri açıklarken, Ebû Zekeriyâ'nın görüşlerine müracaat etmiştir. Müellif, bu aktarımları yaparken (), edatının açıklamasının bulunduğu bölümde Ebû Zekeriyâ için eyh ünvanını kullanmıştır.²⁷⁰ Bu aktarımların tamamını giriş bölümünde bulunmaktadır.

Örnek: *Kitâbü'l-Elîf*, bölümünde ele alınan 30. bâb olan (), harfinin açıklanmasını yaparken, Ebû Zekeriyâ'dan aktarımlarda bulunmuştur: Bu harf istisnâ harfelerinin en etkili ve en çok kullanılanıdır. Diğer istisnâ edatlarının annesi denecek kadar aslidir. Diğer istisnâ edatları da buna benzer yönler taşıdıkları için bu etkiye sahiptirler. Bu edatları yapı olarak isim, fiil ve harf olarak üç gruba ayırmak mümkündür. Bu edatlardan (), lafzı, yapısı itibarıyla isimdir. Bu kelimenin ilk harfi (), fetha, dame ve kesra ile okunabilir. İlk durumda kelimeyi med haliyle okumak evlâdır. İkinci durumda, (), lafzı, kasr haliyle okunabilir. Üçüncü durumda ise kelime hem med, hemde kasr haliyle okunabilir ama kasr, haliyle okunması daha yaygındır. (غیر), (بید) ve (مید) edatları da isim türünden olan istisnâ edatlarıdır. Fiil türünden olan edatları da (لیس), () ve (لايكون) diye üçe ayırmak mümkündür. Harf türünden olanlar ise harfi cerlerden olmakla beraber istisnâ anlamı taşıyan () ve (خلا) edatlarıdır. Bazen () harfi, () harfinin anlamını taşıyabilmektedir. u iirde olduğu gibi:

Her karde in karde i kendisinden ayrılacaktır.

²⁶⁸ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 217.

²⁶⁹ bn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/206.

²⁷⁰ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 243.

*Yemin ederim ki kutup yıldızları da bu ayrıltı tadacaktır.*²⁷¹

Bu iirde oldu u gibi harfin de i ik anlamlar kazandı ı da olmu tur.²⁷²

Ebû Abdirrahman el-Yezîdî'ye dayanılarak yapılan açıklamalar: Asıl adı Yahyâ b. Mubârek b. Mu îre olan el-Yezîdî'inin Ebû Muhammed diye anıldı ı olmu tur.²⁷³ Müellifimiz, Kıraat, nahiv ve lu at alanında ün salımı olan el-Yezîdî'den alıntıda bulunmu tur. Bu alıntılar çok kısa olmakla beraber konunun ikinci yani vecihlerin geçti i bölümlerde yer almaktadır. Yapılan açıklamaların biri sarf içerikli, di erleri ise âyetlerin kısa tefsirleridir.

Örnek: *السير ومنه قوله تعالى في براءة: () . وقال اليزيدي: الايضاع: ... السير ومعناه لاسرعوا السير بينكم يت*

Örnekte görüldü ü gibi *Kitabü'l-Vâv* bölümünde ele aldı ı 306. kelime olan *el-Vedu* kelimesinin açıklamasını yaparken, ikinci bölümün sonunda geçen bir âyeti tefsir etmek amacıyla el-Yezîdî'den akatarımda bulunmu tur.

Be inci vecih: *el-Vedu* kelimesinin, hareket etmek (yürümek), anlamını ifade etmesiyle olu an vecihtir. Bu da Berâe sûresinin u âyetinde geçmektedir: (),²⁷⁴ el-Yezîdî (*لايضاع*), lafzının hızlı bir ekilde yürümek anlamında kullanıldı ını dile getirdikten sonra âyetin, “Onlar, çok hızlı yürüyeceklerinden dolayı sizden ayrılacaklardı” diye anlamlandırılaca ını²⁷⁵ belirtmi tir.²⁷⁶

Ebû shâk ez-Zecâc'dan yapılan aktarımlar: Asıl adı, brahim b. Serrî b. Sehl Ebû shâk, olan ez-Zecâc, lu at ve tefsir alanında önde gelen ahsiyetleridendir. Bunun farkında olan müellif, ez-Zecac'dan alıntıda bulunmayı ihmal etmemi tir. Yapılan açıklamaların ço u lu at içeriklidir. Bunu bir örnekle açıklamaya çalı alım.

²⁷¹ iir, Me hur Arap airi, Amır b. Maad Yekrub ez-Zebîdî'ye aittir. iirin konusu dünya hayatının geçilicili idir. iirde geçen () harfi 've' anlamı ta ıyan, () yerine kullanılmı tur; Abdiaziz b. Abdirrahman es-Sinyânî, *Amır b. Maad Yekrub ez-Zebîdî es-Sahâbi el-Fâris e - air*, thsz. Mektebetu Abiykân, Riyad (1415/1999, birinci baskı), s. 146.

²⁷² bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 123, 124.

²⁷³ es-Suyûtî, *Bu yetü'l-Vu'ati fî Tabakâti'l-La vîyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu Fadıl brahim, *Dârü'l-Fikir*, (1399/1979, kinci Bsk.), II/340.

²⁷⁴ et-Tevbe / 47.

²⁷⁵ ez-Zeccâc, *a.g.e*, II/459.

²⁷⁶ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 612.

Örnek: الامام الذى يؤتم به ويفعل كفعله ويقصد ما قصده ومنه قوله تعالى: (فتيد

صعيدا طيبا) ...

Kitabü'l-Elîf bölümünde geçen 31. bâb olan *el- mâm* kelimesini açıklarken, ez-Zeccâc'ın u görü lerine yer vermi tir: Yaptı ının aynısını yapmakla ve kast etti ini kastemekle kendisine tabi olunana imam denir. Kur'âni Kerim'deki (فتيمموا صعيدا طيبا)²⁷⁷ âyetinde geçen (تيمموا) ifadesi, () kelimesi ile kökte tir ve kastetmek anlamını ta imakatadır.²⁷⁸

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dan yapılan alıntılar: Devrinin önemli âlimlerindendir. Müellifimiz Ferra'dan alıntıda bulunmamayı bir eksiklik olarak görmü olacak ki ondan akatırında bulunmu tur. Bu alıntıları genel olarak konun birinci bölümünde, kelimelerin sözlük anlamalarını ifade etmek için kullanılmakla beraber azda olsa ikinci bölümde âyetleri açıklamak için kullanmı tur.

Örnek: الذل والخضوع يتقاربان قال الفراء: ...

Kitâbü'z-Zâl, bölümünde geçen, *ez-Zül* kelimesinin açıklamsını yaparken, boyun eyme ve bu kelimenin biribirne yakın anlamlar ta ıdı ını belirten müellif, Ferrâ'dan kısaca bir ekilde u aktarımda bulunmu tur.²⁷⁹ *ez-Zül* ve *ez-Zilletu* kavramları aynı anlamı ta imaktadırlar.²⁸⁰

Ebû 'Ubeyde Mamer b. Müsenâ'dan yapılan aktarımlar: Yukarıda da vurguladı ımız gibi müellifimiz yaptı ı açıklamaların, do ruluk derecesini yükseltmek ve anlatımını zenginle tirmek için alıntı yapma yöntemine müracaat etmi tir. Ebû 'Ubeyde tefsir, hadis, nahiv, sarf, i tikâk, Arap dili ve bela âtı alanındaki önemli eserler kaleme almı tur. Ebû 'Ubeyde'den yapılan alıntılar genel olarak açıklamaların giri bölümünde bulunmaktadır.

Örnek: بيدة: ويقال افكت الارض اذا لم يصبها مطر وصرف عنها فلا نبات بها ولا خير... ..

²⁷⁷ en-Nisâ/43.

²⁷⁸ ez-Zecac, *Me'âni'l-Kur'ân ve 'râbuhu*, I/184-2/56; bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 126.

²⁷⁹ Ebu Zekeriyâ Yahyâ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II/122.

²⁸⁰ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 300.

Kitabü'l-Elîf, bölümünde ele alınan 37. bâb olan *el-fk* kelimesinin sözlük anlamını verirken. Müellif, Ebû 'Ubeyde tarafından ya ı alamadı ndan dolayı çorakla an ve verimsizle en arazi için *Üfiketi'l-Ardü*, tabirinin kullanıldığını²⁸¹ belirtimi tir.²⁸²

bnü's-Sükkit'e dayanılarak yapılan açıklamalar: Müellifimiz, bazı kelimelerin sözlük anlamını verirken, Ebû Yûsuf Yakub b. shâk es- Sikkit'in bilgisinden istifâde etmi tir. Alıntıların ço u açıklamaların birinci bölümünde geçmektedir. Yapılam alıntılar genel itibariyle kısa niteliktedir. Konun anla ı lamsına ı ık tutacak nitelikte bir örne in akatarılmasında fayda olaca ı dü üncesiyle u örne e bakmakata fayda olacaktır,

Örnek: قال ابن السكيت: ثوب مقارب ولا يقال مقارب اذا لم يكن جيدا...

Kitabü'l-Kâf, Bölümünde geçen, 245 kelime olan *el-Kurb*, lafzının sözlük anlamını ifade etmeye çalı an müellif, kelimenin türevlerinden olan *Mukâreb*, sözcü ünün *Sevb*, lafzı ile kullanıldı nda, sondan önceki harf olan *re*, harfinin harekesinin fetha ile okunması halinde, iyi giysiler anlamını ifade edece ini,²⁸³ bnü's-Sükkit'ten yaptı ı alıntıya dayanarak aktarmı tır.²⁸⁴

Mukâtil b. Süleyman el-Bülhî: Tefsir alanın öncülerinden olan, *Mukâtil vüçâh* ve *nezâir* alanın da ilk temsilcilerindendir. Bunu göz ardı etmeyen müellif, yeri geldi ince bu mümtâz ahsiyeten akatarımlarda bulunmu tur. Yaptı ı alıntıların ço unu açıklamaların ikinci bölümünde ve konun sonuna do ru açıklamaktadır. Yaptı ı bu açıklamalarda kimi zaman vecihlere yeni vecih eklerken, kimi zamanda mevcut vecihlerden bazılarının birbirine ilhak etmi tir. Yaptı ı bu alıntıları *Kâle Mukâtil*, *Hakâ Mukâtil*, *Elhaka Mukâtil*, gibi kavramlarla ifade etmi tir.

²⁸¹ Ebu Ubeyde Mamer b. el-Müsenâ, *Mecâzi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Fâris el-Mezîdî, Dârü'l-kütübi'l-İmiye, Lübnan (1427/2006, Birinci baskı), s.104.

²⁸² bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İmi'l-Vüçâhi ve'n-Nezâir*, s. 137.

²⁸³ Ebû Yûsuf Yakub bnü's-Sükkit, *slâhü'l-Mantuk*, thk. Ahmed Muhammed âkir ve Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dârü'l-Meârif, Mısır, trsz. s. 308.

²⁸⁴ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İmi'l-Vüçâhi ve'n-Nezâir*, s. 497.

Örnek: (والحق مقاتل وجها خامسا فقال: الفرار التوبة ومنه قوله تعالى في الذاريات :)
انى لكم منه نذير مبين)...

Kitabü'l-Fâ, bölümünde bulunan 225. bâb olan *el-Firâr* kelimesinin dört veche ayrıldı nı belirten müellif, bu vecihleri aktardıktan sonra, Mukâtil'in²⁸⁵ bunlara '*tevbe etmek*' anlamına gelen bir vecih daha ekledi ini belirtip, Zâriyât sûresindeki u âyeti: "O halde Allah'a ko un (tevbe edin) üphesiz ben size onun katından gönderilmi açık bir uyarıcıyım,"²⁸⁶ örnek olarak göstermi tir.²⁸⁷

Ebûbekir Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Bi âr el-Enbârî: Sarf ve nahiv alanlarında me hur olmakla beraber, Kur'ân ilimlerinde de önemli çalı malara imza atmı olan bu âlim bnü'l-Enbârî diye tanınmakatadır. Me hur ahsiyetlerden, es-Su'leb'in önde gelen talebelerindendir. Müellifimiz, yaptı tı alıntılarını sadece bir tanesinde Muhammed b. Kâsım en-Nahvî diyerek tam isim belirtmi tir, bunun dı ında bnü'l-Enbarî ifadesini kullanarak alıntıda bulunmayı tercih etmi tir. Bu aktarımların kimisini konun birinci bölümünde, kimisini de konun ikinci bölümünde zikretmi tir. Yapılan bu akatarımları belirtmek için *Kâle-Hekâ*, ifadelerini kullanmı tir.

Örnek: ان كلا لا يوقف عليها في جميع القران...

Kitabü'l-Kâf, bölümünde geçen 252. bâb olan *Kellâ* lafzının vecihlerinin verildi i ikinci bölümün sonunda, bnü'l-Enbarî'nin *Kellâ* kelimesinin üzerinede vakfe yapılmak sûretiyle durulamayaca nı Hocası es-Su'leb'e dayanarak aktardı tı,²⁸⁸ müellif tarafından belirtilmi tir.²⁸⁹

Ebû Süleyman ed-Dıme kî: Ebû Süleyman b. Zebr, diye me hur olan bu âlimin, asıl adı Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Rabîâ er-Rab'î ed-Dıme kî'dir.²⁹⁰ Müellifimiz, am'ın önemli hadisçilerinden olan ed-Dıme kî'den aktarımda bulunmu tur. Bu alıntılarını yaparken *Kâle* ve *Zekere* ifadlerini kullanmı tir.

²⁸⁵ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûhu ve'n-Nezâir fî'l-Kur'ân'i Kerîm*, s. 191.

²⁸⁶ ez-Zâriyât / 50.

²⁸⁷ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 464.

²⁸⁸ Ebu Bekir Muhammed bnü'l-Enbarî, *dâhü'l-Vâkfî ve'l- bîdâ fî Kitâbillahi Azze ve Celle*, thk. Muhyîddîn Abdurrahman Ramazan, Mecmâü'l-Lu âti'l-Arabiye, am (1971/1291), I/425.

²⁸⁹ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 514.

²⁹⁰ bnü'l- mâd, *ezârâtü'z-Zeheb fî Ehbâri mine'z-Zeheb*, IV/419.

Örnek: ما يؤذي الانسان ومنه قوله تعالى فى البقرة: (ويسئلونك عن المحيض قل هو اذى) :
ای یؤذی المجمع بنتن ریحہ ونجاستہ .وقال ابو سليمان الدمشقي: يورث جماع الحائض علة فى فرج الرجل
مبلغة فى الاثم قيل انها تشقيق يلحق الفرغ لا يكاد يخلص منه سريعا...

Kitabü'l-Elîf, bölümünde ele alınan *el-Ezâ* sözcü ü 51. bâbda yer almaktadır. Bu sözcü ün onuncu ve son vechinde geçen “Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki o bir ezadır”²⁹¹ âyetindeki ‘eza’ kavramının anlamını aktarmaya çalı an müellif, konuya tıbbi açıdan yakla an Ebû Süleyman ed-Dıme kî’nnin u görü lerine müracaat etmi tir: Buradaki ‘eza’ kavramıyla kast edilen ay hali gören kadınla cinsel ili kide bulunan erke in, kendisinde meydana gelecek hastalıktan dolayı çekece e acıdır.²⁹²

Abdülmelik b. Karîb b. Ali b.Esmaî el-Bahilî: Müellifimizin kelimelerin lü avi açılımlarını yaparken mürcaat etti i ahsiyetlerden biriside el-Esmaî diye me hur olan bu ahsiyettir. Bu alıntıları yaparken *Hekâ ve Kâle* ifadelerini kullanan müellif, mümkün mertebe alıntılarını kısa tutmaya çalı mı tır.

Örnek: الاصمعي وفيها : اضحية (واضحية اضاحى وضحية والجمع ضحايا
(وليلة اضحائية وضحايا مضينة لاغيم فيها وضاحية كل بلدة ناحيته...)

Kitabü'd-Dâd Bölümünde geçen 187. kelime olan *ed-Duhâ* kelimesinin açıklamasını yapan müellif, giri bölümünde bu kelimenin dört de i ik formunun bulundu unu el-Esmaî’den rivâyetle²⁹³ dile getirmi tir.²⁹⁴

Ahmed b. Yahya b. Zeyd Ebü'l-Abbâs e - eybani’den yapılan alıntılar:²⁹⁵ Küfe ekolünün, nahiv ve lu at alanındaki öncülerinden olup es-S’uleb olarak tanınmaktadır.. Müellifimiz, giri bölümünde es-Suleb’in görü lerinden yararlanmı tır. Bu akatımlar lu at içeriklidir.

²⁹¹ el-Bakara / 222.

²⁹² bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 163.

²⁹³ bn Fâris, *Mekâyisi'l-Lü a*, III/392.

²⁹⁴ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 399.

²⁹⁵ es-Suyûtî, *Bu yetü'l-Vu'ati fî Tebekâti'l-La vîyîn ve'n-Nühât*, I/396.

Örnek: قال ثعلب الامثال حكمة العرب كان يدى بعضهم بها الى بعض بلا تصريح....

Müellif, *Kitabü'l-Mîm* Bölümünde bulunan 275. Bâbdaki *el-Mesel* sözcü ünün anlamını açıklarken, es-S'uleb'in u görü üne müracaat etmi tir: Bu kavram ile Arapalar arasında ki ilerin birbirine üstü kapalı olarak mesaj vermek için kullandıkları hikmetli sözler ifade edilmektedir. Bu sayede ki i anlatmak istedi ini muhatabına kısa ve özlü olarak anlatabilmektedir.²⁹⁶

Müellifimiz, yukarıda isimlerini zikretti imiz ki ilerin yanı sıra çok kısa olmakla beraber, Ahmed b. Muhammed b. barahim el-Hatâbî (ö. 388/998), Halil b. Ahmed (ö. 170/786), Ebü'l-Kâsım en-Nahvî (ö. 319/931), smail b. Hammâd el-Cevherî (ö. 393-400/1003-1010), Ebû 'Ubeyd Kâsım b.Yahya b. Sellâm (ö. 224/839), Ebü'l-Abbâs el-Mübered (ö. 286/900), Ahmed b. Hanbel, Kâdî Ebû Ya'lâ (ö. 526/1131.), Amr b. Sâbit es-Semânî (ö. 442/1050), Sad b. Mesâde el-Ahfe (ö. 215/830) Ebû Ali b. Binâ, Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 24/644), Ali b. Akîl b. Muhammed Ebü'l-Vefâ (ö. 513/1119) gibi önemli ahsiyetlerin görü ülerine de ba vurmu tur.

Yaptı ı alıntılarda eser ismi ve alıntı yaptı ı ki inin ismini tam olarak vermemeyi adet edinen müellif, bu uygulamayı 272. bâbdaki *el-Makam* sözcü ünün ve 240. bâbdaki *el-Kavl* sözcü ünün açıklamasını yaparken terk etmi tir. Bu sözcüklerin anlamını aktarırken ilkinde smail b. Hammâd el-Cevherî'nin *Sihâhî'l-Lü a* adlı eserinden alıntıda bulundu unu, ikincisinde de Amr b. Sâbit es-Semânî'nin *erhü'l-Lem'a* adlı eserinden alıntı yaptı ını belirtmi tir.²⁹⁷

Ele alınan kelimelerin lu avî tahlilinin yapıldı ı konun giri bölümünde ve konun ana bölümünün sonuna do ru yapılan açıklamalara baktı ımızda ço u kez isim verilmeden, *Kâle baduhum*, *elhaka baduhum*, *kad zehebe kavmün*, *kâle badu ehli'l- lm*, *kad hadde baduhüm*, kavramları kullanılarak bnü'l-Cevzî tarafından isim belirtilmeden aktarımlarda bulunulmu tur. Giri bölümünde yapılan bu açıklamalarda genelde kelimelerin sözlük anlamlarını ifade etme gayesi ön pılandadır. kinci yani ana

²⁹⁶ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 551.

²⁹⁷ bnü'l-Cevzî, *a. e.*, s. 487-547.

bölümde yapılan bu tarz aktarımlarla, âyetlerin kısa tefsirleri, verilen vecihlere yeni vecihler eklenmesi, çıkarılması veya vecihlerin birbirine ilhak edilmesi gibi durumlar açıklanmaktadır.

2.3. BNÜ'L-CEVZÎ'N N ESERDE ZLED YÖNTEM

2.3.1. Kelimelerin Sözlük ve Bâ lamsal Anlamlarına De inmesi

2.3.2. Kelimelerin Sözlük Anlamlarına De inmesi

Giri olarak nitelendirebilece imiz bu bölümde, Müellif kendi bilgi ve tecrübesi dâhilinde ele aldı ı sözcü ün, anlamını vermeye çalı rken kendi deneyimlerine ba vurmu tur. Bunun yanında gereken yerlerde kendinden önce ve kendi dönemindeki lügat ve tefsir alanlarında ün salmı ki ilerirı görü lerinden de yararlanmı tır. Ele aldı ı kavram hangi ilim alanının sınırlarında ise o alanın önde gelen isimlerinden nakillerde bulunmu tur. Genel olarak alıntı yaptı ı âlimlerin ismini zikretmi tir ve hangi kitaplarından alıntıda bulundu unu belirtmemi tir.²⁹⁸ Kelimenin açıklamasını yaparken sarf ve i tikâk ile ilgili bilgiler verip, kelimenin hangi kalıpta oldu unu açıklamaya çalı mı tır. Bunun yanında nahiv kaidelerinden de yararlanmaya çalı mı tır. Kıraat farklılıklarını dile getirmeye çalı an müellifimizin bazı yerlerde yaptı ı alıntılarını kimden yaptı ını belirtmemesi ele tiri konusu olmu tur.²⁹⁹

Kelimeleri açıklarken, kelimenin vecihlerine geçmeden önce bu âlimlerin görü ünü verdikten sonra kelimelerin, lu at anlamını destekleyici nitelikteki âyet ve hadisleri nakletmi tir. Kimi zaman bunların yanında sahâbe ve tabiinin kavline de müracaat etmi tir. Bunlara ek olarak Arap iirinden örneklerle anlatımını zenginle tirmi tir. Kelimenin sözlük anlamını bu yöntemle verdikten sonra kelimenin kaç vecih üzere oldu unu *Zekere'l-Müffesirun*, *Zekere ehli't-Tefsir*, *Zekere badü'l-Müffsîrun*, *Fehuve fi'l-Kur'âni*, ibareleriyle vermeye çalı mı tır.³⁰⁰ Müellifimiz kitabının her bölümünde ele aldı ı bâblarda geçen bu kelimeleri açıklayıcı nitelikte bilgi vermektedir. Yaptı ı açıklamaları iki bölüme ayırmaktadır. İlk bölüm giri

²⁹⁸ Müellif, smail b. Hammâd el-Cevherî ve Amır b. Sabit es-Semânî'den yaptı ı alıntılarda eser isimlerini zikretmi tir. Bunların dı nda yaptı ı alıntılarının hiç birinde eser ismi vermeme , âlimlerin ismiyle ikitifa etmi tir. Bknz. bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 487, 547.

²⁹⁹ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, (Ne eredenin Giri i), s. 79.

³⁰⁰ Müellif, bu yöntemi (), adlı 237. Bab ve 13. Bab olan (باب الاستحياء) hariç tüm bablarda devam ettirmi tir. Bu bâblarda ise sözlük anlamına de inmeden direk vecihleri aktarmaya çalı mı tır. Bknz. bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, 99- 483.

niteli incedir, ikinci bölüm ise kelimelerinin vecihlerinin verildi i ana bölümdür. Bu iki bölümü yukarıda zikretti imiz cümlelerle birbirinden ayırmaktadır.

Giri bölümünde kelimenin temel anlamı, mecaz ve yan anlamlarını vermeye çalı mı tır. Bunun yanında kelimenin yaptığı ı ça rı ımları, kelime fıkıh literatürün'e aitse fıkihtaki anlamı, kelama aitse kelamcılar nezdinde kazandı ı anlamı, nahiv ilmine dair bir kelime ise nahivciler tarafından hangi anlamda kullanıldı ı, sarf-i tikak ilmine dayanıyorsa o kelimenin kökenini açıklama tır. Bazı kelimelerin anlamını vermeye çalı ırken kelimenin temel anlamını verdikten sonra bu kelimenin kendi dönemindeki toplum tarafından kullanılı ını ve kullanılı amacını belirtmi tir. Bunu *ve fi Teariüfi*, ifadesi ile ortaya koymu tur. Giri bölümünde kendinden önceki ve kendi dönemindeki âlimlerin bilgi birikiminden yararlanmı tır. Bu bilgi birikimine fazla müracaat etmesi bizi bu kitabın derleme tarzında yazıldı ı kanaatine ula tırmamalıdır. Bunları kendi görü lerini desteklemek için kullanmı tır. Ayrıca bazı kelimeleri açıklarken kendisi hiç bilgi vermeden di er âlimlerin görü lerini nakletmekle yetinmi tir.

2.3.3. Kelimelerin Ba lamsal Anlamlarına De inmesi

Kelimelerin, vecihlerinin verildi i ikinci yani ana bölüme baktı ımızda ise unları görmekteyiz: Bu bölüm, *Zekere'l-Müffesirun*, *Zekere ehli't-Tefsir*, *Zekere badü'l-Müffsîrun*, *Fehuve fi'l-Kur'âni*, gibi ifadeler ile ba lamaktadır. Bu bölümde genel olarak detaylı açıklamalara gidilmeden, bahsi geçen kelimenin Kur'ân'ın hangi âyetlerinde ne gibi anlamalar kazandı ı vurgulanmaktadır. Bu bölümde ele alınan kelimenin ne kadar vechi varsa sıralanmaktadır. Bu sıralama yapılırken kelimenin temel anlamı ilk sırayı almaktadır. Kelimenin kazandı ı yan ve yakın anlamlar daha sonra zikredilmektedir. Kelimenin vecihleri verilirken ilk olarak hangi anlam için kullanılıyorsa o anlam verilir, daha sonra buna ili kin âyetler sırlanmaktadır. Müellif, bazen âyetleri kısa tefsirler ile açıklayarak me hur müfessirlerin bu konudaki görü lerini dile getirmeye çalı mı tır. Kimi zaman da bu konu ile ilgili görü leri naklederken isim vermemi tir. Kısada olsa yaptığı ı bu açıklamarda yeri geldi ince o âyet hangi konuyla ilgiliyse o alanın uzmanlarınca serd edilmi olan görü leri nakletmeye çalı mı tır. Tefsirin yanı sıra lü at, nahiv, sarf, fıkıh, kelam ve tıb alanına da de inmi tir. Ayrıca bu bölümde sebebi nüzul ve kıraat farklılıklarına da de inen müellif, kimi zaman ikinci yani ana bölümün sonuna do ru geldi inde isim vermeden

kimi âlimlerin anlatılan vecihlere ek olarak yeni vecihler ekledi ini veya bazı vecihleri di erlerine ilhak etti ini dile getirmi tir. Müellifimizin anlatımlarından anla ıldı ı kadarıyla kelimelerin farklı vecihler kazanmasında lü avi anlamlarının yanında Kur'ân'ın özel yapısı, yani Kur'ân'ın ba lamsal yapısı etkili olmu tur. Bu etkiyi yaratan ba lıca etkenler siyak-sibak, Kur'ân'ın indi i yer, zaman ve ortamdır. Bundan da anla ıldı ı kadarıyla kitapta vurgulanmak istenen ey, vücûh ve nezâirin, a ırlıklı olarak lü ate dayanan mü terek ve müterâdiften farklı oldu unu vurgulamaktır.³⁰¹

2.4. KEL ME ANLAMLARINI ÂYETLERLE DESTEKLEMES

Eserimiz, Kur'ân'ıanlama ve açıklama noktasında önemli bir yere sahiptir. Bilindi i gibi aynı kelimenin farklı âyetlerde kazandı ı anlamın kavranması tefsir a amasında ortaya çıkacak sorunları bertaraf edecektir. Müellif, eserini tefsir tarzında hazırlamamasına ra men yeri geldi inde âyetleri açıklamı tır. Ayrıca aktardı ı bilgilerin daha iyi anla ılması ve sıhhat derecelerinin artması için âyet ile isti hâd yöntemine ba vurmu tur.

Hız. Peygamber (s.a.s), döneminde ba layan söylem ve eylemlerin Kur'ân'a mutabık olma hasasiyeti, bütün slam âlemine egemen olmu tur. Öyleki artık Arap dili ve bela atının tek menbaı olan iir üçüncü hatta dördüncü sıraya gerilemi tir. Kur'ânın her eye kayanıklık etme ilkesi öne çıkmı öyleki bazı âyetlerdeki i kâllerin çözümü için yine Kur'ân'ın di er âyetlerine müracaat edilmi ve müffesirler arasında uyubulan Kur'ân'ı, Kur'ân'la tefsir etme metodu geli mi tir. Yazılan her eserde en önemli amaç Kur'ân'a dayanma gayesi olmu tur. Müellifimizde bu gayeden haberdar olan ki iler arasında yerini almaktadır. Âyetle istidlâl yöntemine lu avî tahlilin yapıldı ı birinci ve ba lamsal açıklamaların yapıldı ı ikinci bölümde rastlamaktayız

³⁰¹ 219. Bab olan 'العین', kelimesinin anlamını vermeye çalışırken, bu kelimenin mü terek kelimelerden oldu unu belirtmi tir. Bu ifadeyi sadece bu kelimedede kullanması manidardır. Di er kelimelerin hiç birisinde böyle bir ifade kullanmayan müellif, vücûh-nezâirin, mü terek ve müterâdiften farklı oldu unun imasında bulunmu tur. Bknz. bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 443.

Yukarıda belirttiğimiz gibi müellif, kitabında ele aldığı kelimeleri açıklarken konuyu ikiye ayırmıştır. Giriş bölümünde, ayrıntılı olarak kelimelerin lügat anlamını aktarmaya çalışmıştır. Bu bölümde kimi zaman âyetlerle istihâd etmiştir. Buradaki temel amaç kelimelerin sözlük anlamlarını Kur'ân'a dayandırma gayesidir. Bunun yanında kelimelerin kıraat hallerinin belirtmesi, kelimenin kazandığı deyimlik anlamların aktarılması da amaçlanmıştır. Konunun iyi anlaşılması açısından istihâd yöntemi önem arz etmektedir. Birinci bölümde yapılan bu akatımların tümünde sûre ismi verilmeden *Kâlalahu Azze ve Celle, Kemâ Kâlalahu Te'alâ* gibi ifadelerin ardından âyetler sıralanmıştır. Âyetlerin bir bölümünü akatarmayı adet edinen müellifin, kimi zaman âyetlerden bir kelime akatardığı da olmuştur. Bu âyetlerin bazılarını açıklayan müellif, âyetle istihâd yöntemini, *el-Ezân, Ev, lâ, Ev, el-Eb, el-mâm, el-nsân, el-slâm, el-Be's, et-Te'vîl, el-C'al, Hetâ, el-Hıssu, er-Ricâ, et-Team, es-Seddu, ez-Zevcu, el-Azîzu, el-Karyetu, el-Kadâu, el-Kelimetu, en-Nü'ûzu, Mâ, el-Libasu*, lafızlarının giriş bölümünde icra etmiştir.

Örnek: القضاة في اللغة على ضروب كلها ترجع الى معنى انقناع الشيء وتمامه . فمنه :

الختم كقوله : (اي جنتم ذلك واتمه . ومنه الامر وهو قوله)
 (ايه) . ومنه الاعلام ومنه قوله تعالى (وقضيني الى بنى اسرائيل) ...

Müellif, *Kitabü'l-Kâf*, bölümünde ele aldığı, *el-Kedâ* kelimesini açıklarken bu açıklamalarda bulunmaktadır: ez-Zeccâc bu kelimenin lügat itibarıyla çeşitli anlamlar içerdiği ifade etmektedir. Bu anlamların tamamı birer eyin inkıtaa ve ratmak ve tamamlamak anlamından türetilmişlerdir. Bu kelimenin içerdiği anlamlardan biri 'tamamlamak' yani 'sonlandırmaktır.' Allah-u Teâlâ'nın bu sözünde olduğu gibi: ()³⁰² yani eceliniz geldi inde Allah onu sonlandıracaktır. (), lafzının kazandığı anlamlardan biri de 'emretmektir.' Buna da bu âyette örnek gösterebiliriz: ()³⁰³ yani Allah-u Teâlâ kendisinden başkasına ibadet edilmemesini kesin ve katı bir şekilde emretmiştir. Bu lafız,

³⁰² Yukarıda bir bölümü akatılan ayet el-En'am sûresinin ikinci ayetidir. Tamamı şöyledir: (هو الذى) (خلقكم من طين ثم قضى اجلا واجل مسمى عنده ثم انتم تموتون), burada geçen (), lafzı ile eceli gelenin ölmesi kast edilmiştir, çoğu müfessir tarafından burada neyin kast edildiği ile ilgili net bir görüş belirtilmemiştir. Müellif de dâhil olmak üzere çoğu müfessir, bu ayeti çeşitli şekillerde de yorumlamıştır. Bknz. bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s.424-425

³⁰³ el-Şrâ sûresinde geçen 23. Âyetinin tamamı şöyledir: (وقضى ربك الا تعبدوا الا اياه وبالوالدين احسانا اما يبلغن عندك) (الكبر احدهما او كلاهما فلا تقل لهما اف ولا تنهرهما وقل لهما قولا كريما)

'bildirmek' anlamını da ta ıaktadır, buna da u âyeti delil gösterebiliriz: (۞
۞),³⁰⁴ yani onlara kesin ve net bir ekilde bildirdik. Bu kelimenin
kazandı ı anlamlardan biride 'bir konuda bir hükme varmaktadır.'³⁰⁵ (لَقضىٰ بينهم)³⁰⁶
âyetinde bu anlamıyla kullanılmı tır.³⁰⁷

Kelimelerin vecihlerinin sıralandı ı bölüm olarak tarif etti imiz ikinci bölümde,
âyetle isti hâd yöntemi benimsenmi tir. Bu bölümde kelimelerin vecihleri sıralandıktan
sonra o kelimelerin geçti i âyetler sıralanmaktadır. Her vecih için en az bir âyet
kullanan müellifin, bir vecih için birden fazala âyet zikretti i de olmu tur. Genel olarak
âyetleri zikretmeden önce sûre isimlerini akatarmaya çalı an müellif, bazı sûrelerin
ismini aktarmayı ihmal etmi tir.³⁰⁸ Kelimelerin vecihlerini aktarıırken bir âyet
aktardıktan sonra (ve Misluhu-hâ) bunun benzeri u sûrededir diyerek direk sûre ismi
vermekle yetindi i de olmu tur. sti hâd etti i âyetlerin aynı sûrede bulunması halinde,
o sûrenin ismini ilk âyetten önce belirtikten sonra di er âyetin de aynı sûrede geçti ini
sûre ismi vermeden (ve fihi-ha), lafzı ile ifade edip âyeti zikreder. (ve Misluhu-hâ)
ifadesinin kullanıldı ı durumlar da ise ele alınan kelimenin aynı vechiyle de i ik
sûrelerde geçti i, sûre isminin bu kavramdan sonra aktarılmasıyla ortaya konur. âyet
bu kelime bu kullanımıyla Kur'ân'da çok yaygınsa sûre ve âyet belirtilmeden (ومثلها
نُر في القرآن) ifadesi ile bunun benzerinin Kur'ân'da çok yaygın oldu u belirtilir.
Müellifimiz, genel olarak aktardı ı âyetlerin tümünü akatarmak yerine, âyetlerin bir
bölümünü aktarmayı tercih etmi tir. Dile getirdi i tüm vecihleri âyet ile isti hâddan
yoksun bırakmayan müellif, bu yöntemle anlatımını güçlendirmeyi hedeflemi tir.

Örnek: (تشرك به شيئا) : احدھا: ۞ يعدل بالله غيره ومنه قوله تعالى في السورة النساء: (ان الله بريء من المشركين ورسوله) وهو الاعم في القران ...
وفيها (ان الله لا يغفر ان يشرك به)

³⁰⁴ Aynı sûrenin dördüncü Âyetinin bir bölümü aktarılmı tır. Tamamı ise u ekildedir: (وقضينا الى بنى)
(اسراءيل في الكتاب لتفسدن في الارض مرتين ولتعلمن علوا كبيرا)

³⁰⁵ ez-Zeccâc, Me'âni'l-Kur'ân ve ' râbuhu, 2/230

³⁰⁶ Yûnus sûresinin 19. Âyetinin tamamı öyledir: (بينهم فيما فيه يختلفون)

³⁰⁷ bnü'l-Cevzî, Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir, s. 506, 507.

³⁰⁸ Örnek olarak (كتاب الالف), bölümümde geçen (باب الی), kısmının birinci vechine bakınız s. 103.

Kitabü' - in, bölümünde geçen 171. bâbdaki *e - irk* kavramını ele alan müellif, ikinci bölümün ilk vechinde *e - irk* lafzının, ba ka eylerin Allaha denk tutulması anlamına geldi ini ifade ettikten sonra Nisâ sûresinin “Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir eyi irk ko mayın”³⁰⁹ âyetiyle ve aynı sûrenin u âyetiyle: “Do rusu Allah kendisine irk ko ulmasını asla affetmez.”³¹⁰ Birde Berâe sûresinde geçen u âyet ile: “Allah ve Resûlü, Allah’a ortak (irk) ko anlardan uzaktır”³¹¹ isti hâd etmi , *e - irk* kavramının bu vechiyle Kur’ân’ın tümüne genelenebilece ini belirtmi tir.³¹²

Örnek: والثامن الطهارة من الاوثان ومنه قوله تعالى فى البقرة: (ان طهرا بيتي للطائفين) ومثلها

....

Kitabu't-Tâ, adlı bölümün 199. bâbı olan *et-Teharetu* kavramının Kur’ân’da kazandı ı anlamları ifade etmeye çalı an müellif, bu kavramın kazandı ı sekizinci vechi verirken, *et-Teharetu* sözcü ününün putlardan arınmak anlamında kullanıldı ını ifade ederek Bakara sûresinin u âyetiyle: “Tevâf edenler için kabeyi tertemiz (putlardan arındırılmı olarak) tutun”³¹³ isti hâd etmi tir. Devamında âyeti ve âyetin numarasını zikretmeden, bu kelimenin aynı kullanımıyla Hac sûresinde³¹⁴ geçti ini ifade etmi tir.³¹⁵

Ele aldı ı kelimenin Kur’ân’da kaç veche sahip oldu unu ifade etmeye çalı an müellif, bu kelimenin kazandı ı anlamları aktardıktan sonra kelimenin bu anlamıyla geçti i âyeti zikretmi tir. Genel olarak âyetleri açıklamayı hedeflememesinin yanı sıra gerekli gördü ü yerlerde, âyetleri kısaca açıklamaya çalı mı tır. Eserinin sonunda bu hususu u rkiilde açıkladı tır: “Kitabımda faydalı oldu una inandı ım bazı müfessirlerin görü lerini kısaca aktardım. Bu açıklamaları yaparken müfessirlerin kullandı ı bu (, یريد , قيل , , یعنی) ve bunlara benzer kavramları kullanmı tır. Yapılan açıklamaların geneli çok kısa ve vechi verilen kelimenin anlamı ile sınırlıdır. Çok az olmakla beraber uzun açıklamalar da yapılmı tır. Bu açıklamaların ço unlu u ikinci bölümde olmakla beraber birinci bölümde de bulunmaktadır. Âyetleri açıklarken

³⁰⁹ en-Nisâ / 36.

³¹⁰ en-Nisâ / 48.

³¹¹ et-Tevbe / 3.

³¹² bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 372.

³¹³ el-Bakara / 125.

³¹⁴ el-Hac / 26.

³¹⁵ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 421.

yerine göre fıkıh, kelam, hadis ve Kur'ân ilimlerinden yararlanmayı ihmal etmeyen müellif, kimi zaman isim vererek kimi zamanda isim vermeden konunun uzmanlarının bazı âyetler için yaptığı açıklamaları aktarmıştır.

Örnek: نداء يقصد به اعلام المنادى بمايراد منه ومنه الاذان للصلاة
... فإذاصغى اليه بالاستمتاع والاستجابة قيل قد اذن ومنه قوله تعالى (اذنت لربها وحقت) يريد

Müellif, *Kitabü'l-Elîf* bölümünde ele aldığı *el-Ezân* kavramının sözlük anlamını aktardı, giriş bölümünde bu kelimenin kullanım amacını belirtecek şekilde çağırıcıya seslenerek onu amacından haberdar etmesi olduğunu belirtti. Sonra namaz çağırıcının da bu kavramla ifade edildiğini belirtti. Buna da delil olarak *en-Nisâ* sûresinin ikinci âyetini³¹⁶ zikrettikten sonra bu âyette geçen *ezînet* kavramının *istemeat* anlamında kullanıldığını ifade ederek, bir önceki açıklamasına uygun bir açıklama yapmıştır.³¹⁷

Örnek 2: ومنه قوله تعالى فى سورة النساء: (انما المسيح عيسى ابن مريم رسول الله وكلمته القاها الى مريم) : اعلمها الله بها فى قول الملائكة لها : ان الله يبشرك بكلمة منه اسمه المسيح عيسى ابن مريم

Aynı bölümün 47. bâbında bulunan *ilkâ* kelimesinin vecihlerini aktarmaya çalıştı müellif, kelimenin Kur'ân'da yedi vecih üzere geldiğini belirtti. Bunları sırasıyla açıkladı. Son vecihte *ilkâ* kavramının bildirmek anlamını kazandığını belirterek, bunu Nisa sûresinin 171. âyetiyle örneklemiştir.³¹⁸ Ele aldığı bu âyetten sonra *manahu*, ifadesini kullanarak âyet ile ilgili iki farklı açıklamayı dile getirmiştir.³¹⁹

Örnek 3: . ومنه قوله تعالى (هو اهل التقوى و اهل المغفرة).
الله عليه : يقول الله تعالى وانا اهل ان اتقى ان يجعل معي اله اخر و انا اهل لمن لم يجعل معي اله اخر
ان اغفر له

³¹⁶ ... ve Rabbine boyun eydiği zaman ki ona yakındır.

³¹⁷ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İmî'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 87.

³¹⁸ ... Meryem oğlu Mesih ancak Allah'ın Peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendisinden bir ruhtur.....

³¹⁹ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İmî'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 157.

Kitabü'l-Elîf, bölümünde geçen *ehl*, kelimesinin vecihlerini sıralayan müellif, son vecihte bu kavramın ehil olma anlamını içrecek ekilde Kur'ân'da bulundu unu ifade ederek sûre ismi vermeden âyeti aktarmı tır.³²⁰ Bu âyetin Peygamber efendimiz tarafından u ekilde: “Allah’u Teâlâ kendisi için, ben bana ortak ko ulmamasından saknılmasına ehilim (layıkım ve bana yakı an budur) ve yine bana ortak ko mayanı affetmeye ehilim (bana yakı anda budur)”³²¹ tefsir edildi ini belirirmi tır.³²²

Müellif’in yaptı ı açıklamalar göz önüne alındı ında, kelimelerin lü avî tahlilinin yapıldı ı giri bölümlerinde âyetle isti hâd yöntemine pek müracaat etmedi i a ikârdır. Kitabın muhtevası ve amacı gere i kelimelerin lü at anlamından ziyade Kur’an’ın muhtelif yerlerinde kazandıkları anlamların ortaya çıkarılması bu bölümlerde âyetle isti hâd metodunu gerektirmemi tir.

İkinci yani ana bölümde bu yöntem icra edilegelmi tir. Âyet ile isti hâdın konun anla ılması açısından büyük önem ta ıd ının bilincinde olan müellif, zikretti i her vecih için âyet ile isti hâd etmi tir. Bu metodu sürdürmekle beraber sadece 185. bâb olan *es-Salat* kelimesinin üçüncü vechinde buna muhalif davranmı tır.³²³

Örnek: **ومنه قوله تعالى في الاحزاب) و الملائكة يصلون على النبي يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليما** صلاة الله تعالى المغفرة وفيها (هو الذي يصلي عليكم وملائكته)

الاستغفار ومنه صلاة الملائكة المذكورة في هتين الايتين المذكورة اللتين في الاحزاب

...

185. bâb olan *es-Salât* lafzının üçüncü vechinde âyetle isti hâd edilmemesinin sebebi ikinci vecihte zikredilen âyetin bir daha tekrarlanmamasıdır.

³²⁰ ... O takvâya ehil olandır ve ba ı lamaya ehil olandır. el-Müddessir / 52.

³²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dârü'l-Kütûbi'l- miye, (1429/2008, Birinci Bsk.), III/142; Muhammed b. sa et-Tirmizî, *Câmiü'l-Kebîr*, Bi âr Avâd Mâ'ruf, Dârü'l- arbi'l-slâmi, Beyrut (1416/1996, Birinci Bsk.), V/355 ve Ebu Muhammed Abdullah ed-Dâremî, *Müsnedü'd-Dâremî*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dârü'l-Mü nî, Riyad (1421/2000, Birinci Bsk.), III/1791-1792.

³²² bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 165.

³²³ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 394-395.

Sûre, âyetlerin toplandı ı Kur'ân'ın bölümlerine verilen genel bir isimdir. Her bir sûrenin di er sûrelerden ayrılmasını sa layan genel isimleri olmu tur. Her nekadard bu isimlerin tevkifi oldu u tartışılmalı olsada³²⁴ bazı sûrelerin birden fazla isminin oldu u bilinmektedir. Müllif, bazı âyetleri aktarıırken bazı sûrelerin çok kullanılmayan isimlerine dayanarak âyetleri aktarmayı tercih etmiştir.

2.5. ARAP DİL VE BELÂĞATINE DAYANMASI

Nübuvenin Arap yarımadasından zuhur etmesi, ilahi kaide gere i Kur'ân'ın Arap olan bir kavme Arapça indirilmesi zamanla insanların bu dile olan merakını celbetmiştir. Hz. Peygamberin vefatından sonra islamiyetin geniş coğrafyalara yayılması ve di er milletlerden Müslüman olanların Kur'ân'ı öğrenme iste i do al olarak bu dil üzereine geniş çalı maların yapılmasını sa lamıştır. Kur'ân-ı Kerim'inengin ve e siz uslubu bu çalı malara kapı aralamı , Arap dilinin dünya dilleri arasında hatırı sayılır bir yere sahip olmasının önünü açmıştır.

2.5.1. Sarf ve tikâka Açısından Metodu

Arapça kelimelerin anlamlarına vakıf olmak için bilinmesi gereken önemli ilimlerin başında sarf³²⁵ ve tikâk³²⁶ ilmi gelmektedir. Öyle ki geçmiş dönemlerde ve günümüzde ulûm-i Aliyenin girizgâhı olarak bu ilimler okutulmu tur. Bunun farkında olan müellif hemen hemen kitabın tümünde konun giri bölümünde kelimelerin lü at anlamlarını aktarıırken bu ilimlerin inceliklerinden yararlanmıştır. Bu açıklamaları yaparken ilk ve ikinci dönem lü at âlimlerinin görüşlerine müracaat etmiş , farklı görüşleri bir araya toplamıştır. Bunun yanında kelimelerde meydana gelen de i imlerin anlamlara etkisini göz önüne seren müellif, bazı kelimelerin Kur'ân'daki vecihlerini sarf ve tikâka dayandırmıştır. Bu alanlarla ilgili görüşlerini genel olarak bn Fâris ve

³²⁴ Suat Yıldırım, *Ana Hatlarıyla Kur'ân'ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giri* , Ensâr ne riyât, İstanbul (1432/2011, Yedinci Bsk), s. 51.

³²⁵ Sarf, sözcü ü lü atte de i itirmek, tebdil etmek anlamını kar ılamaktadır. İstilahta ise istenilen anlam do rultusunda lafızların kalıplarının de i tirilmesi ve yeni anlamlar elde edilmesi için yapılan de i iklikleri sa layan ilim dalına verilen addır, farklı anlamları kazanmak için de i ikli eba vurulmasının sebebi istenilen anlamın irâb ile sa lanamamasıdır; Hasan b. Muhammed en-Nîsâbüri, *erhü'n-Nezzâm*, thk. Ali emlâvî, Mektebetü'l-Azizî, am (1412/1992, Birinci Bsk.), s. 19.

³²⁶ tikâk, sözlükte bir eyin yarısını almak anlamına gelir. İstilahta ise kelimedenden başka bir kelime türetmektir. Bu türetme sırasında iki kelime arasında anlam, lafız, harflerin sıralanmasının birlikteli i aranır, u varki sî ada de i iklik artı gerekmektedir; Mustafa el- ilâyîni, *ed-Dürüsü'l-Arabîye lilmedârisi'l- dâdiye, el-Mütevasite*, thsz. Dârü'l-Kutübi'l- İmiye, Lübnan (1426/2006, kinci Bsk.), 1/12.

bn Kuteybe'ye dayandıran müellif bu yönteme başvurarak anlatımına zenginlik katmıştır.

Sarf ile ilgili açıklamalara baktığımızda Müellifin ele aldığı kelimeyi zikrettikten sonra (وهو في الاصل), gibi ifadeleri kullandığını görmekteyiz, bu kullanımdan sonra o kelimenin aslını aktarmaktadır. Sarf kaidelerini detaylı bir şekilde aktarmayı gerek görmeyen musanif, aktardığı kelime hangi kalıba dâhil oluyorsa onu (), formuyla ifade ederek, kelimenin mâzî, muzâr'i ve masdar hallerini açıklamıştır. Kelimenin bu hallerde kazandığı anlamları ifade etmek için bu kelimeleri cümle içinde kullanarak, anlam farklılıklarına değinmiştir.

Örnek: وجد فعل ماض وهو في الاصل: اصابة الشيء والاحساس به بعد ان لم يكن ذلك . يقال وجدة ...

Müellif, *Kitabü'l-Vâv* bölümünde geçen 309. bâb olan *vecede* fiilinin mâzî kalıbında olduğu belirttikten sonra onun kayıp olan bir şeyin bulunması için *Vucdanen* formunun kullanıldığını, hüznlenmek (duygulanmak) için *Vecden*, formunun kullanıldığını, öfkenin ifadesi için *Mevcudeten*, formunun kullanıldığını ve *Vucden* formunun malın bulunması için kullanılabilmesini belirtmiştir.³²⁷

Sarf ile ilgili bilgi verirken hangi ekole dayandığını belirtmeden,³²⁸ fiillerin yanında fiilerden ismi fâil, ismi meful, ef'alu tafdil vb. kelimeleri ele alıp bunların hangi kelimelerden türetilmiş olduğunu belirtmeye çalışmıştır.

Örnek: الرقيب: فعيل من المراقبة وهو اسم فاعل. : رقيب الشيء ارقبه رقبنا وراقبنا: انتظرته. : المكان العالي المشريف يقف عليه الرقيب . وتقول ارقبت فلانا هذه الدار وهو ان تعطيه اياها فيسكنها...

Müellif, *Kitabü'l-Râ* bölümünde bulunan 128. bâb olan (الرقيب), sözcü ünün türevi tahlilini yaptığı konunun giriş bölümünde, bu kelimenin (فعيل), vezninde bulunan ismi fâil türü olduğu belirttikten sonra kelimenin mâzî, muzâr'i ve masdar kalıbını

³²⁷ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 615.

³²⁸ Kufe ve Basra ekolü arasında süregelen, fiilin i tikâkı konusundaki tartışmalara değinmeden, kelimenin bütün formlarını cümle içinde kullanarak sözcü ünün de iki anlamlarını aktarmıştır.

aktarmı tır. Bununla yetinmeyen müellif sözcü ün ismi mekân halini aktarıp, nöbet tutan ki inin duraca ı yüksek mekân için kullanıldı mı belirtip, bu kelimenin (), kalıbında kazandı ı anlamı cümle içindeki anlamıyla açıklama tır.³²⁹

Yaptı ı açıklamalara bakıldı ında müellifin i tikâk sözcü ünü isim soylu kelimelerde kullandı mı görmekteyiz. Bu da i tikâkı isimlere has kıldı ı izlenimini uyandırmaktadır. Bunu ifade etmek için (وهو مشتق , ويشق), ifaderini kullanımı ve ele aldı ı kelimenin aslını belirtmi birde müfred, tensiye ve cem'i haline de inmi tir. Kelimelerin asıllarından hareketle aynı harfli ve farklı düzene sahip olan sözcüklerin yakın anlamlı oldu unu ortaya çıkarmaya çalı mı tır.

Örnek: قال ابن قتيبة : : الكذب وسمى افكا لانه كلام قلب عن الحق و اصله من افكت الرجل اذا صرفته عن رني كان عليه ومنه قيل لمداءن قوم لوط () لانقلابها :
عن وجهه فقد افك , , الرجل اذا كذب افكا وافكته عن شئ صرفته عنه افكا , والمنفوك الضعيف الرني واتفكت الارض باهلها انقلبت (والموتفكات الرياح تختلف مهمبها . ويقولون اذا كثرت الموتفكات زكت

Kitabü'l-Elif, bölümünde geçen *el- fk* lafzı 38. Bâbda yer almaktadır. Müellif bu kelimenin sözlük anlamını verirken önce me hur olan âlimlerden bn Kuteybe'nin u sözlerine yer vermi tir: “ fk sözcü ü yalan söylemek anlamını kar ılamaktadır, yalanın ifk diye isimlendirilmesinin sebebi onun do ruluktan sapmı olan söz olmasıdır. Bu sözcük (), ki iyi görü ünden saptırdın anlmındaki cümlede geçen (), kelimesinden türetilmi tir. Bu anlamı içerdı inden dolayı Lut kavmine (), diye hitap edilmi tir.”³³⁰ Daha sonra Arap dili ve bela atı alanında öne çıkmı olan bn Fâris'in u açıklamalarını aktarmı tir:³³¹ Olması gerekti i eklin dı ında olan her ey (), tabiri ile belirtilir. (), cümlesi yalan söyleyen ki i için kullanılır. Zayıf görü lü için () ve yalan söyleyerek birini bir amaçtan çevirmek için (افكته عن شئ), ifadeleri kullanılır. (اتفكت الارض باهلها), cümlesi ile insanların yerle bir olması kast edilir. Dalgalı bir ekilde esen rüzgâra (), denir. Araplar bu tür rüzgârların artması

³²⁹ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 310.

³³⁰ bn Kuteybe, *Tefsîru aribi'l-Kur'ân*, s.30

³³¹ bn Fâris, *Mücmelü'l-Lu a*, s. 33

halinde rüzgârlar yeri ö üyor anlamındaki u cümleyi kullanırlar ().³³²

Kimi zaman Arapların kullanımlarına dayanan müellif, yaptı ı bazı açıklamaları Hadislerle desteklemeye çalı mı tır. Sözcüklerin asıllarını tespit ederek bunlara yakın anlamlı olanların aynı kökten türetildi ini ispatlamak için çaba sarf etmi tir.

Örnek: البقية مشتقة من البقاء والباقي : ما تكررت عليه الازمان وهو باق. والبقية : ما يبقى عند زوال ما كانت معه البقية جملة واحدة . يقال بقى الشيء يبقى بقاء . ومن العرب من يقول : , يقال فلان يبقى الشيء اذا رقبه ور . وفى الحديث : (وابقينا رسول الله صلى الله عليه وسلم) ...

Kitabü'l-Bâ bölümünde geçen 70. bâb olan *el-Bekîyetu* lafzına baktı mızda kelimenin türetildi i aslı ifade edip, sözcü ün de i ik türevlerini aktaran mellifin Arapların bu kelimeyi kullanıma eklini aktardı mı görmekteyiz. Kelimenin de i ik formlarının cümle içerisinde kazandı ı anlamları aktardıktan sonra hadisi erifle,³³³ yaptı ı açıklamaları te' yid etmeye çalı mı tır.³³⁴

2.5.2. Nahiv Kurallarına De inmesi

Di er adı da irâb ilmi olan nahiv ilminin,³³⁵ anlam bilimi (semantik)³³⁶ açısından önemi büyüktür. Do ru ve sa lam anlamlandırma sürecinde nahiv ilmi vazgeçilmezlerdendir. Müellifimiz yeri geldi ince bu ilmin kavramalarını kullanmı tır ama temel amaç bu alanın verilerinden hareketle ele aldı ı kelimenin anlmasını ortaya çıkarmak veya cümleye yaptı ı etkiyi belirtmektir. Nahiv ilmi ile ilgili açıklamaların ço unu Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ali et-Tebrîzî'ye dayandırmı bunun yanında Ali b.

³³² bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 137-138

³³³ ...Resûlullah (s.a.v) bakıyorduk... Sünen Ebu Dâvud, 1/99

³³⁴ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 102

³³⁵ Nahiv lü at itibariyle kenar, kasdetmek (amaçlamak), çe it (tür), miktar, benzerlik ve çevirmek (yönelmek) gibi çe itli anlamlarda kullanılır. İstılahta ise kelimelerin sonunun irâb ve bina açısından tanınmasını sa layan usûl ve kâidlere sahip olan bir ilim dalının özel adıdır. Abdurrahim b. Muhammed el-Meylânî, *erhü'l-Mü nî, thsz. Mektebetü's-Seydâ*, Diyarbakır (1432/2011), s. 2-3.

³³⁶ Anlambilim (Semantik), anlamları inceleyen bilimdir. Anlambilim felsefi ya da mantıksal ve dilbilimsel olmak üzere iki farklı açıdan ele alınabilir. Felsefi ya da mantıksal yakla ım, göstergeler ya da sözcükler ile bunların göndermeleri arasındaki ba lantıya a ırlık verir ve adlandırma, düz anlam, yan anlam, do ruluk gibi özellikleri inceler. Dilbilimsel yakla ım ise, zaman içinde anlam de i iklikleri ile dilin yapısı, dü ünçe ve anlam arasındaki kar ılıklı ba lantı gibi konular üstünde durur. Do an Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co rafya Fakültesi Yayınları, Ankara (1398/1978, ikinci bsk.), s. 199.

Ubeydullah ez-Zâ unî'den ve bn Kuteybe'den de aktarımda bulunmu tur. Nahiv ile ilgili açıklamaların genelini edat olarak kullanılan harfleri açıklarken yapmı tur.

Müellif, kelimelerin lu avî tahlilini yaptı ı giri bölümünde edatları aktarıırken geni bir ekilde nahiv kurallarına de inmi , ayrıca bu edatların cümle içindeki konumlarına aktarmı ve âyetlere kattıkları anlamları aktarmı tur. Harflerin yanı sıra bazı isimlerin de cümleye etkisini belirtmi tir.³³⁷ Bunun yanında âyet ile isti had, Arapların kullanımı ve iirle delillendirme yöntemlerini kullanmı tur.

Örnek: قال ابو زكريا : الباء حرف جر يدخل على الاسم وهي تجى فى عدة معان منها :
لصاق كقولك مسحت يدي بالمنديل ومنها: ان تكون للاستعانة كقولك كتبت بالقلم وضربت بالصيف,
اشتريت بدرهم وبعثت بدنانر, : بالله,
زيد بالبصرة و : ليس زيد بمنطلق, وقال ابن قطيبة:
” .

Müellif, *Kitâbü'l-Bâ* bölümünde yer alan 73. bâb olan () harfinin Kur'ân'daki vecihlerine geçmeden önce, giri bölümünde, nahiv alanına ait bazı bilgileri u ekilde zikretmi tir: Ebû Zekeriya () harfinin isimler (yani fiil ve harf dı ında kalan sözcükler) üzerine eklenen, birkaç anlamı içeren, cer harflerinden oldu unu belirtmi tir. Bu harfin kullanıldı ı cümlelere yanında ile-vastasıyla, için, -den dolayı, -e mukabil, -de, -da, -e yemin ederimki gibi anlamlar kattı ını örnekleriyle beraber aktardıktan sonra bunlara ek olarak bn Kuteybe'nin () harfinin () anlamını içerdini bir örnek e li inde belirtti ini³³⁸ nakletmi tir.³³⁹

İkinci bölümde nahiv kurallarına de inmesi: Bu bölümde temel amaç ele alınan sözcü ün Kur'ân'daki vecihlerini aktarmak oldu u için nahiv kurallarına de inilmemi tir. u varki âyetlerin bazılarında yapılan kısa açıklamalarda özellikle edatların cümle içindeki fonksiyonundan hareketle cümleye etkilerini veya etkisiz (ziyade) kalmalarını belirtmek için bu alanın verilerinden yararlanılmı tur. Bu aktarımlarını vecihlerin giri inde veren müellifin, kimi zaman eksik bilgiler aktardı ı olmu tur

³³⁷ 84. Bâbta geçen (), kelimesinde oldu u gibi, bu kelimenin izâfe edildi i kelimenin de i mesi ile de i ik anlamlar kazandı ını belirtmi tir. Bknz. bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 228.

³³⁸ bn Kuteybe, *Te'vîli Mü kili'l-Kur'ân*, s. 567-575.

³³⁹ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 208.

والثانى بمعنى الواو ومنه قوله تعالى فى ينوس : (ثم الله شهيد على ما يفعلون) وفى القيامة :
(ثم ان علينا بيانه) , وقوعه زائد ومنه قوله تعالى فى براءة : (لنوا ان لا ملجء من الله الا اليه ثم
يه)...

Müellif, *Kitabü's-Sâ* bölümünde ele aldı 1 80. bâb olan, () harfinin ikinci vechinde bu harfin, () harfinin manasını içerecek ekilde kullanıldı ını belirttikten sonra Yunûs sûresinin 46. âyetini³⁴⁰ ve Kıyâme sûresinin 19. âyetini³⁴¹ buna delil olarak sunmu tur. Bilindi i gibi () harfi (ve-ve de, dahi ile-beraber, hâlbuki-oysa, and olsunki, nice, vb.) de i ik anlamlar ta ımaktadır, müellif burayı belirsiz bırakıp () harfinin, () harfinin, hangi anlamını içerdi ini belirtmemi tir. Üçüncü vecihte ise bu harfin zâid yani lâfzen mevcut olmasına ra men anlama hiçbir etkisinin olmadı ını belirtip, Berâe (Tevbe) sûresinin 118.³⁴² âyeti ile isti hâd etmi tir.³⁴³ Bu ekilde hem nahiv alanına iltibas etmi , hemde Kur'ân'da zâid harflerin olup olamayca ı konusundaki tartı mada tarafını belirlemi tir.

2.5.3. iir ile sti hâd Etmesi

Arap edebiyatın bel kemi ini olu turan iir, Arap toplumu arasında öteden beri önemli bir yer edinmi tir. Bu önemin bir göstergesi olarak yapılan panayır ve e lencelerde ba kö e airlere ayrıldı ve toplum onları ilgiyle dinleyip onlara tevecüh etmi tir. Bazı airlerin iirlerine kutsalık atfedlimi ve Kâbe duvarına asıldı tır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) iire olumlu bakması hatta bazı airlerin onun huzurda iir okuması iire olan ilginin artmasını sa lamı tır. Hz. Ebûbekir'in kızı Esmâ'dan rivâyet edildi i kadarıyla Zübeyr b. 'Avvâm, sahabelerin toplandı ı bir meclisin yanından geçerken Hassan b. Sâbit'in iir okudu unu ama hiç kimsenin onu dinlemedi ini görünce, size ne oluyorda sizi bu halde görüyorum, neden bn Kurey'a'nın iirlerini dinlemiyorsunuz? Hâlbuki Peygamber efendimiz onu dinler ve o iir okudu u sırada ba ka bir eyle me gul olmazdı. Hz. Ali'den rivâyet edilen, iir sözün ölçüsüdür, cümlesi ve bn Abbâs'a dayandırılan u söz: "Allah'ın Kelamında bir ey okuyup anlamadı ınız zaman onu Arapların iirlerinde arayınız! Çünkü iir Arapların

³⁴⁰ Âyetin anlamı: ...Sonra Allah onkarın yapmakta olduklarına da ahittir.

³⁴¹ Âyetin anlamı: Sonra onu açıklamak da bize aittir.

³⁴² Âyetin anlamı: Sava tan geri kalan üç ki inin de tevbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün geni li ine ra men onlara dar gelmi , vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkı , böylece Allah (ın azabından) yine ona sı nmaktan ba ka çare olmadı ını anlamı lardı. Sonra dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti. üphesiz Allah tövbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir.

³⁴³ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 224.

divanıdır” bu konuya örneklik tekil etmektedir.³⁴⁴ Bunun farkında olan müffesirler, ço u zaman iirlerden yararlanmı Kur’ân’ı tefsir ederken bazı mübhem sözlerin teybini ve i kallerin halli için iire ba vurmu tur. Zamanla tefsir ilminin yanında di er ilimlerde de Arap iiri kullanılmaya ba lanmı , akatarılanların desteklemesi için onunla isti hâd edilmi tir. Müellifimiz, ço unu giri bölümlerinde olmak üzere iirle isti hâd yöntemine müracaat etmi ve bu alandaki ba arısını gözler önüne sermi tir.

Giri bölümünde iire müracaat etmesi: Çe itli alanlarda yetenekli olan müellif iir ile ilgilenmi , bu ve di er eserlerinde iir ile delillendirme yöntemini kullanmı tir. Cahiliye dönemi airlerinden, hicri üçüncü asra kadar ya amı olan airlerin ve âlimlerin iirlerini nakletmi tir. Çok sayıda iir nakleden müellif kimi zaman iir beyitlerinin bir bölümünü eksik aktarmı tir. Genel olarak iirden önce airin ismini veren müellif azda olsa air adı belirtmeden (,), sözcüklerini kullanıp iiri nakletmi tir. Bu bölümde iirlerin kullanılmasının temel amacı lü avi tahlillerin sa lam bir zemine oturtulmasını sa lamak ve ele alınan harflerin cümleye kattı ı de i ik anlamları ifade etemektir. Aktardı ı iirlere kısa açıklamalar yapıp isti had etti i noktayı belirlemeye çalı an müellif, kimi zaman bir konu hakkında birden fazla iir kullanmı tir.

Örnek: : ابوابها قال زهي : ...

ومن هاب اسباب المنية يلقاها ولو نال اسباب السماء بسلام ...

Kitâbü'l-Elif bölümünde ele aldı ı 36. bâb olan (), sözcü ünün ve türevlerinin lü avi tahlillerini yapan müellif, bu kelimenin (), terkinde gö ün kapıları anlamını kazandı nı belirterek aktardı ı bu bilginin do ruluk derecesini yükseltmek için Mu'alâkât-ı Seb'a³⁴⁵ yazarlarından olan Züheyr b. Ebî Selmâ'nın (?) u beytiyle isti hâd etmi tir:

Ölüm kapısından çekinen ki i onunla kar ıla acaktır.

³⁴⁴ Ebu Ali el-Hasan b. erik el-Ezdî, *el-Umdetu fi Mehâsini' - iiri ve Âdâbihi ve Nakdihi*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Ceyl, Suriye (1401/1981, be inci baskı), I/28-30.

³⁴⁵ Di er adı, cahiliye iiri olan Mu'alâkât-ı Seb'a slamdan önceki arap iirinin en eski örneklerindendir. Ukâz panayırında düzenlenen müsabakalarda seçilerek, Kâbe duvarına asılan bu iirlerde kahramanlık, kabile reislerine övgü, sevgi ve çöl hayatı geli mi bir dil kullanılarak anlatılmı tur. Rivayetlerin ço unlu una göre Mu'alâkât-ı Seb'a yazarları unlardır: mrü'l-Kays, Türfetü'l-Abid, Züheyr b. Ebî Selmâ, Lebîd b. Rabîa, Amr b. Gülsûm, Antere b. edâd, Hâris b. Halze. Bknz. Ebu Abdillah el-Hüseyn b. Ahmed ez-Zevzenî, *erhu Mualâkati's-Seb'a*, Dârü'l- İmiye, Beyrut (1413/1992), s. 6.

*Gö ün kapılarına merdivenle ula sa da*³⁴⁶

Bu iir de “*esbâb*” lafzı kullanılmı ve bu sözcükten kast edilen kapdır.³⁴⁷

Örnek: *او حرف يريد للشك تقول: رنيت زيدا او عمرا. ويرد للتخير تقول: خذ منه دينارا او قيمته ورقا*
: *ويرد بمعنى ()*

بدت مثل قرن الشمس في رونق الضحى وصورتها بل انت في العين املح ...

Müellif, *Kitâbü'l-Elif* bölümünde geçen, 20. Bâb olan () harfinin teredüt ve istedi ini seçme anlamında kullanıldı ını örnekleriyle birlikte aktardıktan sonra () harfinin, () anlamında³⁴⁸ kullanıldı ını belirtip, bunu Kufe ekolünün me hur âlimlerinden olan el-Ferâ'nın u beytiyle delillendirmi tir:

Ku luk vaktinin parıltısında güne in parçası gibi ortaya çıktı.

*Onun ekli de ilde sen göze daha güzel görünüyorsun.*³⁴⁹

ikinci (ana) bölümde iire müracaat etmesi: Bu bölümde sade bir anlatımı benimseyen müellif, gerekmedikçe anlatımı çe itlendirecek yöntemlere ba vurmamı tir. Temel amacın vecihleri aktarmak oldu u bu bölümde iir ile isti hâd yöntemine azda olsa yer vermi tir.³⁵⁰ Âyetlerin tefsirini yaparken bazı kelimelerin de i ik anlamlarını vurgulamak, vechin ba ında verilen kelimenin do rulu unu ispatlamak ve aktardı ı bilginin aksine bir görü bulundu unda bu görü ü çürütmek için iire müracaat etmi tir.

Örnek: *الخمر ومنه قوله تعالى في الاعراف: (قل انما حرم ربي الفواحش ما ظهر منها*

: *وما بطن والاثم والبغي بغير الحق), والاثم فما يقال: اسم للخمر مشهور عندهم .*

³⁴⁶ Ali Hüseyin Fâûr, *Dîvânü'z-Züheyr b. Ebî Selmâ*, Dârü'l-Kütûbi'l- İmiye, Beyrut-Lübnan (1408/1988, Birinci Bsk.), s. 111.

³⁴⁷ *bnü'l-Cevzî, Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 134-135.

³⁴⁸ Bilindi i üzere () edatı cümleye u anlamları katar: Aksine, tersine, hatta bile, dahi, fakat, ama, ancak, de il, lakin, bununla beraber. Müellif, bu harfin de i ik anlamlarını göz ardı ederek direk () harfinin, () yerine kullanıldı ını belirtmi tir.

³⁴⁹ *bnü'l-Cevzî, Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 108

³⁵⁰ Bu iirler: 115. Bâb olan () ve 43. Bâb olan () , sözcüklerinin ikinci bölümlerinde yer almaktadır.

تى ضل عقلى كذاك الاثم يذهب بالعقول

وانشدوا ايضا:

تشرب الاثم باكؤوس جهارا وترى المسك بيننا مستعارا

... لا يصح عند اهل اللغة ان الاثم من اسماء الخمر... ..

Müellif, 43. Bâb olan (), sözcü ünün vecihlerini aktardı ı ikinci bölümün altıncı vechinde, bu kelimenin içki anlamını ifade edecek ekilde kullanıldı ı belirtip ‘Arâf sûresinin 33. âyetinde³⁵¹ geçen () lafzının içki anlamını içerdi ini aktarıp, bu sözcü ün onların (Arapların) me hur bir içkisinin adı oldu unu belirtip airin ismini zikretmeden u iiri nakletmi tir:

Aklımı yitirine (sarho olana) kadar içki içtim.

te içki böyle akılları ba tan alır.

Bir iir ile yetinmeyen müellif ardından yine air ismi vermeden u iir aktarmı tir:

çkiyi açıkça bardaklarda içti inde

Kokunun aramızda yayıldı ını göreceksin.

Müellifin bu iki iiri delil olarak sunmaktaki amacı *el- sm* lafzının içki anlamında kullanımı oldu unu göstermektir. Bir de müellifin bnü’l-Enbârî’nin a zından³⁵² aktardı ı gibi bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır.³⁵³

2.5.4. Kelimelerin Belâgat Yönlerini Ele Alması

Bela at anlatılmak istenenin, en güzel ekilde ifade edilmesini sağlayan söz sanatının genel adıdır.³⁵⁴ Kur’ân’ın mürikeleri dahi etkileyen ve onları köye sıkı tırp

³⁵¹ Âyetin anlamı: Deki: “Rabim ancak açık ve gizli çirkin i leri, günahı (içkiyi), haksız saldırıyı haram kıldı tır...”

³⁵² bnü’l-Enbârî’nin bu tür bir kullanımın Lü at ehli arasında mevcut olmadığını ifade etti ini akataran müellif, bu akatırında hata yapmış tır çünkü bnü’l-Enbârî ez-Zâhir adlı kitabında bu kullanımın sadece Yakup adındaki ki i tarafından kabul edilmedi ini belirtmiş tır, Lü at âlimlerinin bu kullanımı kabul etmed ine dair bir söz kullanmamış tır. Bknz. bnü’l-Enbârî, *ez-Zâhir fî Me’anî Kelimâti’n-Nâs*, II/25.

³⁵³ bnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzir fî lmi’l-Vücûhi ve’n-Nezâir*, s. 148-149.

benzerini getirmekten aciz bırakan o mükemmel uslubu geçmi ten günümüze bütün müfesirlerin dikkatini çekmi tir. Kur'ân'nın farklı yerlerinde geçen aynı formdaki kelimelerin aynı olmalarına rağmen de i ik anlamlar barındırmaları, anlam çe itlili ini sa layan bela atın örneklerindedir. Bu açıdan *vücûh* ve *nezâir* alanında yazılan eserlerin tümü Kur'ân'ın belli üslubunun bir yönüne i aret etmektedir. Müellifimiz buna ek olarak bazı âyetlerin i'caz yönüne de inmi ve âyetlerden çıkarabilecek sonuçları gözler önüne sermi tir. Bunun yanında ço unlu u giri bölümünde olmakla beraber istiare, mecaz, temsil alanlarına müracaat etmi bazı âyetleri açıklarken bu alanların kavramlarını kullanmı tır.

Örnek: ومنه قوله تعالى يس : (لئن لم تنتهوا لنرجمنكم) وقال ابن قطيبة وانما :
استعير الرجم في موضع القتل : لانهم كانوا يقتلون بالرجم ...

Müellif, *Kitabü'r-Râ* bölümünde geçen, 136. Bâb olan “*er-Recm*” sözcü ünün ikincisi vechinde bu sözcü ün Kur'ân'da öldürme anlamında kullanıldı ını belirttikten sonra Yâsin sûresinin 18. âyetiyle isti had etmi tir. Bu kelimenin, () sözcü üne benzetilmesini bn Kuteybe'nin u açıklamasına dayandırmı tır:³⁵⁵ Çünkü onlar insanları recm ederek öldürüyorlardı.³⁵⁶

Örnek: السبيل: الطريق ويستعار في مواضع تدل عليها
القرينة....

167. bâb olan *es-Sebîl* sözcü ünün yol anlamını ta ıdı ını belirten müellif, bu sözcü ün, benzetme yönünün bulunması durumunda çe itli durumları belirtmek için kullanılabilece ini belirtmi tir. Burada söz sanatlarından olan istiareye³⁵⁷ vurgu yapılmı sözcü ün de i ik anlamlar kazanmasını sa layan unsura dikkat çekilmi tir.³⁵⁸

³⁵⁴ el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyin*, thk. Hasan es-Sendubî, Dârü'l- hyâi'l-Ulûm, Beyrut (1413/1993), I/91.

³⁵⁵ bn Kuteybe, *Te'vilü Mü kili'l-Kur'ân*, 508.

³⁵⁶ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 318.

³⁵⁷ Bela ât Arap Edebiyatında, meâni, bedi ve beyân olmak üzere üçe ayrılır. Beyânın bir parçası olan istiâre, anlatılan, ifade edilen mana ile kast edilen mana arasındaki benzerlikten dolayı lafzın asli manasının dı ında kullanılmasıdır. Nurettin Turgay, *Arap dili, Belâ atı ve Kur'ân*, Bilge ajans, Ankara (1430/2009), s. 187.

³⁵⁸ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 364.

2.6. HADİSLERDEN YARARLANMASI

Kur'ân her ne kadar Arapça ve ona muhatap olanlar Arap kavmine mensup olsalar da insanların bilgi ve kavrayışlarının farklı derecelerde olması Kur'ân'ı anlamalarını etkilemiştir. Birde o dönemde yaygın olan edebî dil, Kur'ân'da en yüksek derecede kullanılıyor, ondaki tebih ve mecazlar kimilerince anlamıyordu. Bu ve benzer nedenlerin etkisiyle insanlar karışıklıkları sorunları hemen Hz. Muhammed'e taşıyorlardı. Birde Kur'ân'daki şu âyetler: "Allah ve Peygamberi bir işe hükmettiği zaman gerek mü'min olan bir erkek, gerek mü'mine olan bir kadın için (ona aykırı) olacak işlerde kendilerine muhayerlik yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse apaçık bir sapıklık yoluna sapmıştır."³⁵⁹ ve "Peygamber size ne getirdiyse onu alınız sizi neden nehyetiyse ondan çekininiz"³⁶⁰ daha ilk dönemden itibaren Hz. Peygamberin söz ve davranışlarının Müslümanlar tarafından büyük önemle karınlanması şaşırtıcıdır. Kısaca ifade etmek gerekirse Kur'ân'ın ilk müfessiri, Kur'ân'ın tefsilini yapmış olan Resulullah, bu durum ilk dönem Müslümanlar tarafından önemsendiği gibi diğer dönemlerdeki insanlar tarafından da göz ardı edilmemiştir, hatta Kur'ân'dan sonra en önemli kaynaklar arasında ilk sırayı hadis almıştır. Hanbelî mezhebine mensubiyetiyle bilinen müellifimizin hadislere büyük önem verdiği ve hadis alanında muhtelif eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Bu eserinde de yeri geldiğinde hadisle ilgili hâdîsî metoduna müracaat etmiştir.

Kelimelerin sözlük anlamlarının irdelendiği giriş bölümünde hadislerin kullanılmasındaki temel amaç lügatî tahlilleri yaparken aktarılan bilgilerin şaşırtıcı bir dayanağın olduğu ispatlamaktır. Bunun yanında aktarılan kelime hangi varlığı delâlet ediyorsa onun mahiyeti ile ilgili Peygamber efendimizin sorulan sorulara karışıklık verdiği cevapları içeren hadisler de müellif tarafından aktarılmıştır. Müellif, hadisleri naklederken râvîlere de inmeden *ve fi'l-Hadisi ve Kâle'n-Nebi* gibi genel ifadeler kullanarak hadislerin türünü belirtmeden hadislerin metinleri ile iktifa

³⁵⁹ el-Ahzab / 36

³⁶⁰ el-Haşr / 7.

etmi tir.³⁶¹ Bir de nakletti i hadislerin açıklamasını yapmı , arıp kelimelerini erhetmi tir.

Örnek: اري العطار قال النبي صلى الله عليه وسلم: مثل الجليس الصالح كمثل الداري ان لم يجدك من عطره علقك من ريحه..... والدار القبيلة قال النبي صلى الله عليه وسلم: الا انبءكم بخير دور الانصار ...

Kitabü'd-Dâl, bölümünde geçen 120. bâbdaki *ed-Dâr* kelimesinin lü avi açılımlarını aktaran müellif, bu kelimeninin türevlerinden olan (), lafzının aktar anlamında kullanıldı mı Hz. Peygamber'in u sözüyle: “Oturana Salih insan, aktara benzer her ne kadar ıtrından bir ey almasan da kokusu seni etkiler”³⁶² isti hâd ederek, belirtmi tir. Konun devamında *ed-Dâr* sözcü ünün kabile anlamında kullanıldı mı ifade ederek “Sizi ensârın en hayırlı kabilesinden haberdar edeyim mi?”³⁶³ Hadisinin buna delil te kil etti ini ifade ederek bu hadiste geçen “*ed-Dâr*” sözcü ünden kabile anlamının kast edildi ini belirtmi tir.³⁶⁴

Müellifimiz ele aldı ı kelimelerin vecihlerini sıraladı ı bu bölümde de hadisleri kullanmayı ihmal etmemi tir. Buradaki temel amaç âyetleri açıklamak, âyetlerin sebebi nüzûlüne de inmek ve Hz. Peygamber'in tefsir etti i örnek âyetleri yeri geldi ince aktarmaktır. Giri bölümünde oldu u gibi bu bölümde de aktarılan hadislerin râvileri verilmeden (, وفى الحديث , انزل فى هذا) , gibi genel ifadlerle iktifa edilmi tir. Giri ve ana bölümde toplam 23 Bâbda hadis rivâyetinde bulunan müellifin bu hadislerin râvilerini ve türlerini belirtmemesi bu alandaki öhretine gölge dü ürmektedir.

Örnek: والثالث طول القيام ومنه قوله تعالى فى ال عمران (يا مريم اقتني لربك) اى اطيلي القيام فى قد روى عن النبي صلى الله عليه وسلم :انه سئل اى الصلاة افضل فقال: لها قنوتا اراد به القيام

³⁶¹ Bu yöntemini bütün kitap boyunca sürdüren müellif sadece 58. Bâbtaki () kelimesinin giri bölümünde buna muhalif davranmı tir. Burada zikretti i hadisin râvisini aktarmayı ihmal etmemi tir. Bknz. bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 186.

³⁶² ez-Zamah erî, *el-Fâik fî arîbi'l-Hadîs*, I/443.

³⁶³ Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî arîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Mahmud Muhammed et-Tabâhî ve Tâhir Ahmed ez-Zâvî, el-Mektebetü'l- slâmiye, (1383/1963), II/139.

³⁶⁴ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 291-292.

Müellif, *Kitabü'l-Kâf* bölümünde geçen 237. bâb olan *el-Kunût* lafzının vecihlerini sıraladı ı ikinci (ana) bölümde, bu kelimenin üçüncü vechinin namazdaki kıyâm süresini uzatmak anlamını içerdi ini belirtip, Âlu mran sûrsinin 43. Âyetini buna delil olarak sunmu tur. Bu âyette geçen *Uknüti*, sözcü ünün bu anlamı ta ıdı ını Hz. Peygamber'den yapılan u rivâyette ile desteklemi tir: “ Hangi namaz daha hayırlıdır diye sorulunca, Hz. Resûlullah kunût'u uzun olan namazlar diye cevap vermi tir.”³⁶⁵ Müellif bu hadiste geçen *Kunuten* ile kast edilenin uzun süreli kıyâm oldu unu ifade etmi tir.³⁶⁶

2.7. SAHABE VE TAB N GÖRÜ ÜNE BA VURMASI

Vahiy ortamına vakıf olan ve Hz. Peygamber ile hemhal olan sahâbe tefsir tarihi açısından büyük öneme sahip olmu tur. Do rusu da budur çünkü Peygaber efendimiz aldı ı vahyi sahâbeye aktarıyor, hatta onlardan bazılarına (vahiy kâtiplerine) yazdırıyordu, bu a amada sorulan sorulara cevap veriyor ve onların akıllarında olu an i kâlleri çözüyordu. Bazen sahâbe meydana gelen olayların etkisiyle vahyin konusu oluyor ve inen o âyetlerin arka planından haberdar olma erefine nail oluyordu. Ayrıca dillerde zamanla meydana gelen evrimle ve kıvrılmaların kaçınılmaz olması, Kur'ân'ın indi i ortamın en hâlis Arapçasına sahip olan sahabenin önemini artırmı tur. Sahâbeye müracaat edenler onların tefsir ile ilgili görüşlerinden ve dilsel açıklamalarından yararlanmı lardır. Mülellifimizde gerek tefsir ile ilgili olsun gerekse lü avi açıklamalarda olsun eshâb-ı Kirâmın kavline müracaat etmi tir. Toplamda yedi sahabeden rivâyette bulunan müellif, bazen bir sahabenin bir konudaki farklı rivâyetlerini de aktarmı tur.³⁶⁷ Yapılan bu akatırımlar hem lü at açısından, hemde tefsir açısından önemli bilgiler içermektedir.

Örnek: *ع في البرق على اربعة اقوال احدها : انه سوط يضرب به السحاب رو سعيد*

: *ابن جبیر عن ابن عباس (رضي الله عنهما) ان اليهود سئلوا النبي صلى الله عليه وسلم :*
يق يسوق بها الملك السحاب , وروي عن علي رضي الله عنه انه قال هو ضربة مخراق من حديد ,
عن ابن عباس رضي الله عنه قال انه ضربة بسوط من نور,,,,,

³⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/391; ez-Zamah erî, *el-Fâik fi arîbi'l-Hadis*, I/226.

³⁶⁶ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 484.

³⁶⁷ Bu rivayetler, Ali b. Ebu Tâlib (ö. 40/661), Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/645), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687), Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb (ö. 71/690), Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 73/692), Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Ebû Said el-Hudrî (ö. 74/693), gibi önemli me hur sahâbilerden yapılmı tur.

Kitabü'l-Bâ, bölümünde geçen *el-Berk*, lafzının mahiyetini açıklamaya çalı an müellif, âlimlerin bu kelime hakkında dört görü ile ihtilaf etti ini belirtmi tir.³⁶⁸ İlk görü u ekildedir: im ek bulutların dövüldü ü kırbaçtır. Yahudilerin im e in ne oldu unu sormaları üzerine Hz. Peygamber meleklerin bulutları yönlendirmek için kullandıkları kamçıya benzer bir alet³⁶⁹ oldu unu ifade etmi tir, bunu Sa'id b.Cübeyr (ö. 95/713) bn Abbâs'tan rivâyetle aktarmı tir.³⁷⁰ Hz. Ali'den yapılan rivâyete göre Hz. Ali, im e in demirden bir kamçının vuru u oldu unu belirtmi tir. Ba ka bir tarik ile bn Abbâs'tan yapılan rivâyete göre im ek, nurdan bir kamçının vuru uyla meydana gelmektedir.³⁷¹

Burada yapılan rivâyetelere bakıldı nda kelimelerin lü avi tahlillerini yapma amacının ön planda oldu u görülmektedir. Bunun yanında müellifin bazı âyetleri açıklamak için sahâbe kavli ile isti had etti i olmu tur.

Örnek: الحق ومنه قوله تعالى فى طه : (الم يعدكم ربكم وعد) ومثله فى البقرة :
: الخطاب لليهود ومعناه من سنلكم عن شنن محمد صلى الله عليه
(,,
وسلم فاصدقوه ولا تكتم بعثه....

Kitabü'l-Hâ, bölümünde geçen 89. bâb olan *el-Hüsün* lafzının vecihlerinden ikincisinde Tâhâ sûresinin 86. âyeti ve Bakara sûresinin 83. âyeti aktarılmı son âyet bn Abbâs'ın u rivâyetiyle: “Yahudilere hitapla ey Yahudiler size Hz. Muhammed (s.a.s) soruldu unda do ruyu söyleyin, Peygamberli ini inkâr etmeyin”³⁷² müellif tarafından tefsir edilmi tir.³⁷³

³⁶⁸ Muhammed b. Kâsım el-Enbârî, *ez-Zâhir fî Meâni'l-Kelimâti'n-Nâs*, thk. Hâtım Salih ed-Dâmin, Dârü' - uuni's-Sekâfiyeti'l-Âmeti, Ba dat (1409/1989, kinci Bsk.), II/327.

³⁶⁹ (مخاريق), kelimesi çocukların birbirleriyle oynamak maksadıyla kamçıya benzer ekilde katladıkları bez parçaları için kullanılan bir kelimedir. Burada kamçı veya ona benzer bir alet için kullanılmı tir. Bknz. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihaye fî aribi'l-Hadis ve'l-Eser*, II/26.

³⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/274; Muhammed el-Cezerî, *en-Nihaye fî aribi'l-Hadis ve'l-Eser*, II/26.

³⁷¹ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 186.

³⁷² Abdullah b. Abbas (Der. Muhammed b. Yakup el-Fîrûzâbâdî), *Tenvîri'l-Mikbâs min Tefsîri bn Abbas*, Dârü'l-Kütüb'il- lmiye, Beyrut (1412/1992, Birinci Bsk.), s. 15.

³⁷³ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 236.

Kur'ân alanına ait oldu u anla ılmaktadır.³⁷⁸ Bunun yanında müellif yeri geldi ince Kur'ân'ın daha kolay ve do ru anla ılmasını sa layacak, nüzûl sebepleri, mü kilatü'l-Kur'ân, muhkem müte abih, kıraat vb. alanlardan yararlanmı tır.

2.8.1. Sebeb-i Nüzûllere Yer Vermesi

Hangi söz olursa olsun o sözün üçüncü ahıs lar tarafından daha iyi anla ılabilmesi için sözün geçti i zaman ve zemini bilmek önemlidir. Bu durum Kur'ân'ın anla ılma sürecinde de öne çıkmı , tefsir çalı malarında 'Esbâbü'n-Nüzûl' adıyla anılmı tır.³⁷⁹ Müellif, vecihleri aktarıırken sebeb-i nüzûle de inmi , bazı vecihlerin olu munu buna dayandırmı ve bazı âyetleri bu yollu kullanarak açıklamı tır. Bu durumu belirtmek için (نزل في هذا ,), gibi ifadelerden yararlanmı tır.

Örnek: احدھا الاستذلال في الحكم ومنه قوله تعالى في سورة النساء (لهمت طائفة منهم ان يضلوك) نرات في امر طعمة بن ابريق وكان قد سرق درعا عند يهودي فلما رؤيت عند اليهودي احال بها على طعمة وانطلق قوم طعمة الى رسول الله صلى عليه وسلم وسئلوه ان يجادل عن صاحبهم لءلا يبرء اليهودي يفتضح هو فهم رسول الله صلى عليه وسلم ان يفعل فنزلت هذه الاية

Kitâbü'd-Dâd, bölümünün 192. bâbı olan *ed-Delâl* lafzının ilk vechinde geçen açıklama âyetin sebeb-i nüzûlüne i aret etmektedir. Olayı u ekilde özetlemek mümkündür: T'imet b. Übeyrik adındaki ahıs bir sava zırhı çalıp, Medinede ikamet eden bir yahudinin yanına bırakmı tır. Zırhı yanına alan yahudinin hırsızlıkla itham edilmesi üzerine Yahudi hırsızlıktan haberi olmadı nı ve zırhın T'imet b. Übeyrik tarafından kendisine verildi ini belirtmi tir. Bunu ö renen T'imet b. Übeyrik'in akarabaları yahudinin aleyhinde bir karar alınması için Resullaha mürcaat edince "onların bir grup seni kandırmak istiyor"³⁸⁰ mealindeki âyet nazil olmu tur.³⁸¹

2.8.2. Kur'ân'ın Mü killerini lemesi

Lü at anlamı reklerin karı ması, gözü n beyazlı na kırmızılı n karı ması, hayvanın aya nı kösteklemek olan mü kil kavramı Kur'ân ilimleri açısından de erlendirildi inde ise Kur'ân'da geçen herhangi bir lafzın yapısı veya âyet içindeki

³⁷⁸ bnü'l-Cevzî, *a. e.*, s. 81.

³⁷⁹ Hz. Peygamber'e bir suâl veya bir hâdise dolayısıyla birkaç Âyetin veyahut bir sûrenin tamamının nâzil olmasına âmil olan eye "sebeb-i nüzûl" denir. smail Cerraho lu, *Tefsir Usûlü*, s. 115.

³⁸⁰ en-Nisâ / 113.

³⁸¹ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 407.

konumundan dolayı, ciddi bir çalı ma ve dü ünme neticesinde anla lılabilen kelime veya âyetlerdir.³⁸² Müellifimiz de bazı mü kil âyetlerin daha iyi kavranması için açıklamalar yapıp bu alanın öne çıkmı âlimlerin görü lerine müracaat etmi tir.

Örnek: الضلال الذى هو ضد الهدى... : (ووجدك ضالاً فهدى) وقد جعل قوم هذه الآية من الضلال الذى هو ضد الهدى منهم ابن قتيبة. وحكي عن ثعلب سئل عن هذه الآية فذكر عن الفراء والكسائي ان معناها: ووجدك فى قوم ضلال فهدى . فقال السائل ليس هذا بمقتع عند فقال ثعلب عندي غير هذا وهو الص :قال ما هو. نت ادرس منذ مدة فقرات فى اية الدين (ان تضل احدهما فتذكر احدهما فوقفت ههنا فعلمت ان معنى (ووجدك ضالاً فهدى) انه كان نساء فهداه الى الذكر... (

Kitabü'd-Dâd, bölümünde geçen 192. bâbda yer alan () lafzının onuncu vechinde bu sözcü ün, hidâyetin zıddı olan delâlet anlamında kullanıldı nı belirten müellif, bu kullanıma örnek olarak, Duhâ sûresinin 7. âyetini³⁸³ gösterdikten sonra bu âyette yer alan *ed-Dalâl* lafzının Hz. Peygamber için kullanılmasının olu turdu u i kkâli u ekilde halletmeye çalı mı tır. bnu Kuteybe'ninde aralarında yer aldı ı âlimlere göre, bu âyette geçen *ed-Dalâl* sözcü ü hidâyetin zıddı, yani a kın ve yol bilmez anlamını ta ımaktadır. es-Su'leb'den aktarıldı ı kadarıyla bu âyetin sorulması üzerine es-Su'leb, el-Ferrâ ve el-Kesâî'den u alıntıyı yapmı tır: bu âyette geçen *ed-Dalâl* lafzı ile Hz. Peygamberin içinde ya ıdı ı sapkın toplum kast edilmi tir. Bu cevabın soru soranı tatmin etmemesi üzerine es-Su'leb kendisine ait olan görü ü Bakara sûresinin 282. âyeti³⁸⁴ ile delilendirip aktarmı tır.³⁸⁵

2.8.3. Muhkem ve Müte âbihe De inmesi

Kur'ân'ın bizzat zikretmesiyle ortaya çıkan bu iki alan geçmi ten günümüze ço u tartı manın odak noktası olmu tur.³⁸⁶ Alu mrân sûresinin “Sana kitâbı indiren odur. Ondan bir kısım âyetler muhkemdir ki bunlar kitâbın anası (temelidir). Di er bir kısmıda müte abihtir. te kalplerinde e rilik bulunanlar sırf fitne aramak ve te'viline

³⁸² Abdülcelil Candan, *Kur'ân Okurken Zihne Takılan Ayetler*, Elest yay. stanbul (1427/2007, kinci Bsk.), s. 23-24.

³⁸³ Âyetin anlamı: Seni yol bilmez iken (do ru) yola iletmedik mi?

³⁸⁴ es-Suleb Bakara sûresinde geçen müdâyene Âyetinden (Kadınlardan biri unutunca di eri hatırlatsın), hareketle Duhâ sûresin de geçen () lafzının, unutulmu anlamını ta ıdı nı belirtmi tir.

³⁸⁵ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücâhi ve'n-Nezâir*, s. 409.

³⁸⁶ Müellif, *Zâdü'l-Mesîr* adlı eserinde, bu tartı mlara de inip muhkem ve müte abih ile ilgili farklı görü leri aktarmı tır. Bknz. bnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 177-178 .

yeltenmek için onun müte abihat alanına tabi olurlar. Hâlbuki onun te'vilini Allahtan ba kası bilemez. limde yüksek payeye erenler ise: Biz ona inandık hepsi Rabimiz katındandır derler. Bunları sâlim akıllılardan ba kası dü ünmez."³⁸⁷ âyetinde muhkem ve müte abihe vurgu yapılması slam ulemâsının özellikle tefsircilerin bu konulara yönelmesini sa lamı tefsir ve tefsir ilimlerinin vazgeçilmezi olmu tur. Bu âyetten de anlaşıldığı gibi ortaya iki sorun çıkmıştır. Biri muhkem ve müte âbihin kapsamı ve çerçevesi, diğeri de bu çerçevede olan âyetlerin yoruma açık olup olmamasıdır. Hanbelî geleneğine mensup müellif, bu kitabında müte abihâtların zahiriyle yetinmi , te'vilden uzak durmu tur.

Örnek: ... (ثم استوى الى السماء وهي دخان) ...
والسادس العلو ومنه قوله تعالى في طه: ...)

Kitâbü'l-Elîf bölümünde geçen 46. Bâb olan (), lafzının birinci vechinde Fussilet sûresinin 44. âyetinde³⁸⁸ bu kelimenin kast etmek anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Altıncı vechinde ise bu lafzın yükselmek anlamını kazandığını ifade edip Tâhâ sûresinin 5. âyetiyle³⁸⁹ isti hâd etmiştir.³⁹⁰ Bu iki ayette kullanılan *stevâ* fiilinin Allah için kullanılması âlimlerin ihtilafına yol açmıştır. Selefe göre bu müte âbihattandır, yorum yapılmaksızın zahiri anlamıyla olduğu gibi kabul edilir. Halef ise çeşitli manaları caiz görüp, Kur'ân ve sünnet çizgisini a mamak kaydıyla yorum yapılabileceğini belirtir.³⁹¹ Müellif ise selefi takip ederek *stevânın* nasıl olduğu, Allah için caiz olup olmadığı gibi tartışmalara girmeyip, yorum yapmadan, bu kelimenin zahiri anlamıyla iktifâ etmiştir.

2.8.4. Kıraatlerden Yararlanması

Müellif, eserinde bazı kıraat farklılıklarına değinmiş , bu kıraat farklılıklarının âyetin anlamına nasıl bir etki yaptığını ortaya koymuştur. Sınırlı sayıda örnekleri olan

³⁸⁷ Alu mrân / 7.

³⁸⁸ Âyetin anlamı: E er biz onu ba ka bir dilde Kur'ân yapsaydık onlar mutlaka, onun ayetleri geni çe açıklanmalı değil miydi? Ba ka dilde bir kitap ve Arap bir Peygamber öyle mi? Derlerdi, de ki o insanlar için bir hidayet ve ifadır. nanmayanların kulaklarında a ırlık vardır ve Kur'ân onlara kapalı ve anlaşılmaz gelir. (Sanki) onlara uzak yerlerden sesleniliyor. (da anlamıyorlar.)

³⁸⁹ Âyetin anlamı: Rahmân ar a kurulmu tur.

³⁹⁰ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 153-154.

³⁹¹ smail Cerraho lu, *Tefsir Usûlü*, s. 132.

bu yöntemin yedi harf meselesi³⁹² ile kar tırılmaması gerekir çünkü müellif yedi harf konusuna de inmemi tir. Arapçada harf ve hareke düzeni çok önemlidir, konu Kur'ân-ı Kerim olunca bu önem daha da artmaktadır, çünkü bazen bir harke yüzünden bir konuda verilecek hüküm ve ya âyetin anlamı de i mektedir. Bu yüzden olacak ki Arapça harflerin noktalama ve harekeleme i lemlerine önem verilmi , müfessirler tefsir çalı malarında bu farklılıklara de inmeye çalı mı lardır.

Örnek: ای فاذا اسلمن وهذا () : المسلمات ومنه قوله تعالى في
ءة من فتح الالف من احسن . وقال ابو سليمان الدمشقي : من قراء بفتح الالف فمعناه اسلمن ومن قراء
برفعها فمعناه تزوجن...

Kitabü'l-Mîm, bölümünde geçen 276. bâb olan *el-Muhsenât* sözcü ünün vecihlerini aktaran müellif, bu kelimenin üçüncü vechinin kadın Müslümanlar için kullanıldı nı belirtip Nisâ sûresinin 25. âyetini³⁹³ buna delil gösterip bu âyette geçen *Ahsene* sözcü ünün hemzesinin fethâ ile okundu unda, kadınlar Müslüman oldu unda anlamını kazandı nı ifade etmi tir. Bunun ardından bu konun uzmanlarından olan Ebû Süleyman ed-Dime kî'nin *Ahsene* kelimesinin ba ındaki hemzenin fetha ile okunması halinde âyetin kadınlar müslüman oldu unda, anlamını, aynı harfin ref'â ile okunması durumunda ise âyetin kadınlar evlendi inde, anlamını kazandı nı ifade etmi tir.³⁹⁴

³⁹² Hz. Ömer u rivâyette bulunmu tur: Birgün ben namaz kılariken Hi âm b. Hakîm'in Furkân sûresinin birkaç harfini (lafzını) farklı bir ekilde okudu unu fark ettim, namazda oldu um için müdahale edemiyordum. Namaz bittikten sonra, Hi âm b. Hakîm'e bu ekilde okumayı sana kim ö retti? Diye sorunca, o da Hz. Resûlüllah diye cevap verdi. Bunun üzerine sen yalan söylüyorsun deyip, Hi âm b. Hakîm'in elinden tutu um gibi Hz. Peygamber'in huzuruna çıktım ve ey Allah'ın Resûlü bu, Furkân sûresinin bazı sözcüklerini bana ö retti inden farklı bir ekilde okuyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber oku bakayım ey Hi am diye hitap etti. Hi âm sûreyi bildi i gibi okyunca Hz. Resûlüllah do ru bu sûre bu ekilde indirildi diye kar ılık verip benden de okumamı istedi bende bildi im gibi okuduktan sonra bu da do ru bu sûre bu ekilde de indirilmi tir dedi. Çünkü Kur'ân yedi Harf üzereine indirilmi tir sözünü söyleyerek konu masını bitirdi. Bu ve buna benzer rivayetlerin mevcudiyeti yedi harf meselesi denen problemi ortaya çıkarmı tir. Yedi harf ile tam olarak neyin kast ediltil inin bilinmemesi bu konu ile ilgi farklı görü ve tanımların ortaya çıkmasına sebebiyet vermi tir. Bknz. bnü'l-Cvezî, *Fünûnü'l-Efnân fi Uyûni Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 197-200.

³⁹³ Âyetin anlamı: Sizden kimin bir mü'min kadınla evlenmeye gücü yetmezse sahip oldu unuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hapiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli ya amaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları halinde sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin, evlendikten sonra bir fuhu yaparlarsa onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu (cariye ile evlenme izni) içinizde günaha dü mekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah, çok ba ı layandır, çok merhamet edendir.

³⁹⁴ bnü'l-Cvezî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 553.

2.9. FIKHÎ VE KELAMÎ KONULARA DE NİMES

Müellif, genel kâidesi gereği muhatabı bilgilendirmek ve anlam zenginliğini sağlamak için ele aldığı kelime hangi alana aitse, sözcüğün o alanda kazandığı terimsel anlamı ifade etmiştir. Kur'ân'da bulunan, fıkıh³⁹⁵ alanına ait bazı terimleri aktaran müellif, bunların fikhî boyutunu konunun giriş bölümünde genel ve detaylı bir şekilde örneklerle birlikte, nadir de olsa kendi görüşünü ekleyerek açıklamıştır. Çoğu zaman kelimenin lüât anlamını aktardıktan sonra aynı sözcüğün fıkıhtaki karlılığını belirtmek için (وهو في الشريعة), ifadesini kullanan müellif, kimi zaman bazı kelimelerin farklı alanlardaki ıstılâhını belirtmek için aynı ifadeyi kullanmaktadır. Bazı ibadetlerin terimsel anlamı ile lüât anlamı arasındakileri bağ kurmaya çalışmış müellif bu alanda meydana gelmiş olan tartışmaları aktarmıştır. Bunun yanında bazı hükümlerle ilgili tartışmalara değinen müellif, azda olsa âyetlerden fikhî hükümler çıkarmaya çalışmıştır. İkinci bölümde sözcüklerin farklı vecihlerini aktarmayı hedefleyen müellif, bu bölümde fikhî açıklamalardan ve tartışmalardan uzak durmuştur.

Örnek: وقد ذهب قوم الى ان الصلاة الشرعية انما سميت صلاة لما فيها من الدعاء ,
انما سميت صلاة لما فيها من الركوع والسجود الذي يكون برفع الصلاة...

Kitabü's-Sâd bölümünde geçen, 185. bâb olan (), lafzının sözlük anlamını aktardığı giriş bölümünde, bu ifadenin namaz ibadeti için kullanılma gayesini araştıran müellif, sözcüğün lüât anlamı ile namazın ekli ve içerdiği arasında bir bağ kurarak bu açıklamada bulunmuştur: Bazı âlimler namazda okunan dualardan hareketle bu ibadet için dua anlamına gelen *es-Salât* kavramının kullanıldığını belirtmişlerdir. Bunun yanında rükû ve secdeyi içermesi açısından eylem ve dolayısıyla anlamından hareketle namazın bu kavram ile ifade edildiğini aktaran âlimler de bulunmaktadır.³⁹⁶

Örnek: : وقد فرق بعض العلماء بين الباطل والفاسد ,
الباطل هو الذي لاوجود له .
موجود الا انه بعض شروطه . والفاسد وسط بين الصحيح والباطل لان وجد ما وجدة منه يشبه فيه الصحيح وعدم ما عدم منه يشبه الباطل فكانت تسميته فاسدا قسما ثالثا ولهذا قال اصحاب ابى حنيفة ان البيع الفاسد اذا اتصل به القبض ملكت العين وفرقوا بين ذلك وبين الباطل فقالوا: الباطل لا يملك به مثل بيع الصبي والمجنون لان بيعهما غير منعقد والبيع الفاسد منعقد ولهذا لو وطئ المشتري الجارية في البيع الفاسد لم يحد

³⁹⁵ Lüât anlamı, anlayış, kavrayış, bilgi ve marifet olan fıkıh kavramı, ıstılahta mükelleflerin davranışlarına taalluk eden hükümlerin bilgisine verilen özel isimdir. Ebu Hâmid Gazzâlî, *el-Müstasfâ min İmî'l-Usûl*, thk. Hamza b. Zühayr el-Hâfız, Câmîatü'l-İrîâ, Medine, tsz. 1/8.

³⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İmî'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 394.

باتفاق ويكون الولد حرا فمن الذى لا يحرم ان يحدث الرجل فى الطهارة فانه يفسدها بذلك ولا يقال هذا حرام ومن الذى يحرم ان يقصد افساد الصلاة والصوم والحج ونحو ذلك...

el-Bâtl kavramı, *Kitabü'l-Bâ*, bölümünde geçen 66. bâbdır. Bu sözcü ü farklı açılardan açıklayan müellif, bu kavramın fıkıhçılar arasındaki kullanımına da inmi , ayrıca bu kavramı yakın olan *Fâsid* kavramını da ele alıp aradaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır. Konunun daha iyi kavranması için geniş ve detaylı anlatımlara başvurmuş müellifin açıklamaları u ekildedir: Bazı âlimler *Bâtl* ile *Fâsid* kavramlarının arasında anlam farklılığının bulunduğunu belirtep, birinci kavram ile mevcudiyeti olmayanın (geçerliliği olmayan) kast edildiğini, ikinci kavramın ise bir şeyin mevcut olmasının yanında bazı şartları ta imaması durumunda kullanıldığını aktarmışlardır. *Fâsid* kavramı *Sahîh* ve *Bâtl* kavramlarının arasında bulunan üçüncü bir kavramdır, çünkü doluluk payı içermesinden dolayı *Sahîh* kavramına benzeyen *Fâsid* kavramı, noksan ve kusurlu olması açısından da *Bâtl* kavramına benzemektedir. Bu yüzden Ebû Hanîfe'nin arkadaşları, *Fâsid* (artları olgunlaşmamış) alıveri ile *Bâtl* (geçersiz) alıveri arasında ayrıma gidip, ilk durumda yapılan alıveri geçerlidir mal, satın alan ki iden geri alınmaz, ikinci durumda ise bir çocuğun veya zihinsel engelinin sattığı mal örneğinde olduğu gibi alıveri geçersiz olup mal, satın alan ki iden geri alınır.³⁹⁷ Bundan dolayı *Fâsid* bir alıveri ile alınan cariye ile cinsel ilişki bulunması, recm cezası gerektirmediği gibi ondan doğan çocuğunda hür olacak ittifak ile kabul edilmiştir. Ayrıca *Fâsid* kavramı kullanıldığı yere göre de iki anlamlar kazanmaktadır, örneğin *fâsid* kavramının abdest alırken konunun için kullanılması ile namaz veya oruç gibi diğer ibadetlerde kullanılması farklı sonuçlar doğurur.³⁹⁸

Örnek: **واما الفرض فى الشريعة : فاختلف الفقهاء هل يزيد على الواجب ام لا فروى عن الامام**
د الله احمد بن حنبل رضى الله عنه : فهما اسمان بمعنى واحد كما يقال: نذب ومستحب وروى عنه اسمان

³⁹⁷ *Fâsid* olan alıveri caiz olmakla beraber artları olgunlaşmamış için ba kasının hakkına taalluk etmektedir. Yani mal geri alınmaz ama satın alan ki iden o malı kullanması, kul hakkına girmesi anlamına gelmektedir. *Bâtl* alıveri te ise akid iptal edilir ve mal geri alınır, diğer mal kullanımı ise bedeli tazmin edilir. Hanefi mezhebinin önde gelen isimlerinden Ebu Yusuf (ö. 182/793) ve Muhammed b. Hasan e - eybânî (ö. 189/805) bu görüşü üzerine ittifak etmişlerdir. Bknz. Muhammed b. Süleyman Dâmat Efendi, *Mecmeü'l-Enhür fi erhi'l-Mültekâ'l-Ebhür*, Matbâ-i Âmire, Der Saâdet, (1317/1899), 2/53

³⁹⁸ *bnü'l-Cevzî, Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 195

لمعنيين فالفرض اكثر من الواجب واختلف اصحابنا في هذا تاكيد ما معناه فقال بعضهم معناه انه لا يسامح تركه عمدا ولا سهوا كاركان الصلاة وقال بعضهم : معناه انه ثبت بطريق به كالقران واخبار التواتروالاجماع...

Müellif, *Kitâbü'l-Fâ* bölümünde ele aldı ı 228. bâb olan (), sözcü ünün sözlük anlamını aktardıktan sonra bu kelimenin fikhî anlamını akatarmak için Farz ve vacib'i kar ıla tırma yöntemine ba vurmu tur. Ahmed b. Hanbel'den rivâyet edilen farklı iki görü e³⁹⁹ dayanarak fâkihlerin ve hanbelî mezhebine mensup olanların bu konudaki tartı malarına de inmi tir.⁴⁰⁰

Müellif, Kelam ilminin⁴⁰¹ en girift konularını kendine has uslubuyla sade ve anla ılır bir ekilde açıklı a kavu turmu tur. Sadece kendi görü leriyle yetinmeyip, di er âlim ve mezheplerin görü lerine de de inmi tir, böylelikle ele aldı ı konuyu farklı açılardan de erlendirmi tir. Giri ve ana bölümlerinde iman, vahiy, nur, nefis, sihir, ölüm, takva, hayat, yaratılı , ruh, güç yetirme gibi konularda açıklamalar yapan müellif, benimsemedi i bazı görü leri âyet ve hadislerin yardımıyla tenkid etmi tir.

Örnek: الايمان فى اللغة: التصديق ويطلق فى الشرع على ثلاثة اشياء :
بالقلب وهو طمأنينة النفس الى صدق ما حصل الاقرار به والعمل بالاعضاء بمقتضى ما صدق به باقراره واعتقده
بقلمه وذكر بعض المفسرين ان الايمان فى القران على خمسة اوجوه : احدها: التصديق ومنه قوله تعالى فى يوسف : () : (وان يشرك به تؤمنوا) :
(... : الاقرار باللسان من غير تصديق القلب ومنه قوله تعالى فى البقرة : (ان الذين امنوا
نين هادوا والنصارى والصابئين من امن بالله) ... : الايمان الشرعي وهو جامع
المذكورة ومنه قوله تعالى فى البقرة : (وبشرالذين امنوا وعملوا الصالحات) وفى الكهف : (ان الذين امنوا
...)

³⁹⁹ Bu tartı malar u ekildedir: e - afî tanımlarının aynı olmasından dolayı fârz ve vâcibin aynı eyler oldu unu belirtmi tir. Ebu Hânife ise fârzın, daha kesin naslarla belirlendi i için vâcibten ayrıldı mını ifade etmi tir. Ahmed b. Hanbel ise bir rivâyetinde fârz ve vâcibi aynı kefeye koymu , di er bir rivâyetinde ise fârzın, vâcibten daha geni oldu unu belirtmi tir. Bknz. Muhammed b. Ebü'l-Fettâh el-Be'alî, *Telhîsu Revdetü'n-Nâzir ve Cünetü'l-Menâzir*, thk. Ahmed b. Muhammed es-Südrî, *Dârü't-Tedmuriye*, Riyad (1426/2005, birinci baskı), 1/49

⁴⁰⁰ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 467, 468.

⁴⁰¹ Kelâm: slam dinin inanç alanını delilleri ile inceleyen ilim dalının özel adıdır. Bknz. Abdülkadir Sünendeci el-Kürdistânî, *Takribü'l-Merâm fî erhi Tehzîbi'l-Kelâm*, thsz. Mektebetü'l-Ezheriyeti li't-Türâs, Mısır, tsz. 1/9-10.

slamın ilk dönemlerinden itibaren Kelâm ilminin en yo un tartı malarının ya andı ı alanlarının ba ında iman, ikrâr, amel, imanın artması ve eksilmesi konuları gelmektedir. E ’ârilerin ço u, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, e - âfî ve Mâturidilerin bir kısmına göre salih amellerin artması ile iman artar, amellerin azalması ile iman azalır. Ebû Hanife ise amellerin imanın artıp eksilmesine bir etkide bulunmayaca ını belirtmi tir,⁴⁰² bu iki anlayı a mensup olanlar Kur’ân ve sünnetten deliller sunmu lardır. Müellifimiz, *Kitabü'l-Elîf* bölümünde geçen 42. bâb olan *el- mân* lafzının giri bölümünde imanın lü at anlamını aktardıktan sonra bu kavramın Kelâm ıstilahında dil ile ikrâr kalb ile tasdik ve salih amel olmak üzere üçe ayrıldı ını belirterek amelin imanın bir cüz’ü oldu unu belirtip, imanın artıp eksilece i fikrini kabul etmektedir, böylelikle birinci grubun fikrini benimsedi i ortaya çıkmaktadır. kinci (Ana) bölümün birinci vechinde, Yûsuf sûresinin 17. âyeti,⁴⁰³ Mü’min sûresi 12. âyeti⁴⁰⁴ ve Ha r sûresi 23. âyetinden⁴⁰⁵ hareketle, iman sözcü ünün sadece tasdik etmek anlamında kullanıldı ını belirtmi tir. kinci vecihte ise bu sözcü ün, dil ile talafuz edilmesine ra men kalb ile kabul edilmeyen durumlar için kullanıldı ını belirtip, Bakara sûresinin 62. âyeti⁴⁰⁶ ile isti had etmi tir. Dördüncü vecihte, eri’î iman kavramını kullanarak, iman sözcü ünün konun giri bölümünde de aktarıldı ı gibi Kelâm ıstilahındaki anlamıyla Bakara sûresinin 25. âyetinde⁴⁰⁷ ve Kehf sûresinin 107. âyetinde⁴⁰⁸ geçti ini ifade etmi tir.⁴⁰⁹

⁴⁰² Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *erhü's-Sâvî Âlâ Cevheretü't-Tevhîd*, thk. Abdü'l-Fettâh el-Bezm, Dâru bn Kesîr, Beyrut (1432/2011, sekizinci baskı), s. 137-139.

⁴⁰³ Âyetin anlamı: Ey babamız biz yarı a girmi tik. Yûsufu da e yalarımızın yanında bırakmı tik. (birde ne görelim) onu kurt yemi , her ne kadar do ru söylesek de sen bize inanmazsın.

⁴⁰⁴ Âyetin anlamı: Bu, sizin tevhid çerçevesinde Allah’a ça rıldı ında inkâr etmeniz. Ona ortak ko uldu unda ise inanmanız sebebiyledir. Artık hüküm yüce ve büyük Allah’a aittir.

⁴⁰⁵ Âyetin anlamı: O kendisinden ba ka ilâh bulunmayan Allah’tır. O mülkün gerçek sahibi kutsal (her türlü eksiklikten uzak) barı ve esenli in kayna ı güvenlik veren, gözetip koruyan mutlak güç sahibi düzeltip ıslah eden, dileği ini yapturan ve büyüklükte e siz olan Allah’tır. Allah onların ortak ko tuklarından münezehtir.

⁴⁰⁶ Âyetin anlamı: üphesiz inanlar ile Yahudiler, Hiristiyenler ile Sâbiilerden Allah’a ve âhiret gününe inanlar ve salih ameller i leyenler için rableri katında mükâfat vardır. Onlar korkuya u ramayacaklardır. Mahzun olmayacaklardır.

⁴⁰⁷ Âyetin anlamı: man edip salih ameller i leyenlere, kendileri içinden ırmaklar akan cennetler oldu unu müjdele.

⁴⁰⁸ Âyetin anlamı: üphesiz inanıp salih ameller yapanlara gelince onlar için içlerinde ebedi kalacakları Firdevs cennetleri bir konaktır.

⁴⁰⁹ bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A’yuni'n-Nevâzir fî lmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 145-146.

Örnek: ليس السحر الا الشعبة والدهشة والنقل :
الصحيح يكذبهم . عليه والسلم سحر حتى كان يخيل اليه بانه ياتي اهله فيغتسل...

Sihirin türlerini akatardı ı *Kitabü's-Sîn* bölümünde bulunan 161. bâb olan (), sözcü ünün giri bölümünde sihrin ekline ve türlerine de inmekle kalmayıp sihrin insan üzerindeki etkisi ile ilgili yürütülen tartı malara de inen müellif, Mütezile ekolünün sihrin sadece elçabuklu u ve göz yanıltmacasından ibaret oldu u ile ilgili görü ünü aktardıktan sonra⁴¹⁰ bu görü ün hadisle⁴¹¹ çeli ti ini ifade edip Hz. Muhammede sihir yapıldı ını ve onun bu sihirden etkilendi ini belirtip kendi görü ünü öne çıkarmı tır.⁴¹²

⁴¹⁰ Ebü'l-Fetih Muhammed b. Abdülkerim e - ehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Dâru'l-Kutûbi'l- İmiye, Beyrut (1413/1992, kinci Bsk.), I/39.

⁴¹¹ Ahme b. Hanbel, *el-Müsned*, VI/50.

⁴¹² bnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, s. 354.

SONUÇ

Bütün insanlıkta gönderilmiş evrensel ilahi kitap olan, Kur'ân-ı Kerim'in bütüncül bir şekilde ele alınması, yanlış ve eksik anlamaların önüne geçecektir. Vücûh ve Nezâir ilmi bu doğrultuda ortaya çıkmış olup, Kur'ân'ın kendine özgü bir yöntemle tefsir edilmesi gerektiğini ortaya çıkaran ilim alanıdır. Bir yönüyle âyetlerin âyetler ile tefsir edilmesi yöntemine benzeyen bu alan, diğer yönüyle lügat, sarf, nahiv, fıkıh vb. ilimlerden hareketle Kur'ân'ı doğrudan içerisinde tefsir etme çabasıdır.

bnü'l-Cevzî bu alanda yaptığı çalışmaları ile bunları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ayrıca bu iki kavramın Kur'ân'a özgü kavramlar olduğunu lügat terminolojisindeki müterâkib ve müterâdife benzer yönlerinin bulunmasının yanında, vücûh ve nezâirin Kur'ân'ın doğrudan içerisinde geliştiğini vurgulamıştır. Kendi döneminden önce yazılan eserlerin bu kavramları tanımlamamasını bir eksiklik olarak gören müellif, bu kavramları tanımlayarak, bunların kavramlaşma sürecine katkıda bulunmuştur. Muhtevasına bakıldığında ise, sadece bir ilim alanını değil, diğer ilim alanları ve bu alanların önemli âlimlerinin görüşlerini aktararak farklı bakış açılarını bir arada bulma imkânı sunmuştur. Ele aldığı kelimeleri sistematik olarak inceleyen müellif, her kelime için ayrı başlık açıp o kelimeyi çeşitli açılardan derlendirmeye çalışmıştır. Anlatımının ilmi bir seviyede bulunmasının yanı sıra benzerlerinden ayırt edilebilecek kadar özgün olduğunu görmekteyiz.

Müellif, 324 kelimeyi ele aldığı eserinde bu kelimeleri alfabetik sırayı esas alarak sıralamış, her harf için kitab başlığını kullanmıştır. Bunun yanında bu başlık altındaki kelimeleri vecih sayılarına göre bölümlere ayırmış vecih sayısı az olandan çok olana doğru bâb başlığı altında sıralamayı tercih etmiştir. Hem rivâyet hem de dirâyet yöntemini kullanan müellif, bir kelimenin lügat tahlilini yaptıktan sonra, o kelimenin başlaması anlamını ve kelimenin bu anlamı kazanmasında etkin olan faktörü ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayrıca eserimiz Kur'ân ilimleri alanına çeşitli veriler sunmakta, vücûh ve nezâir alanının sistemleşmesine büyük katkılar sunmaktadır. Müellif eserinde, ilmi ile istihsân yöntemini usatıcı kullanmış, Arap dili ve belgatine hâkim

oldu unu ortaya koymu tur. Ayrıca fıkıh ve kelam alının verilerini kullanarak bu alanlardaki etkinli ini de ortaya koymu tur.

Kısaca ifade etmek gerekirse bnü'l-Cevzî'nin bu eseri hem Kur'ân'ın anlamını öğrenmek isteyen kiler, hemde tefsir alanında çalışma yapan ilim adamlarına önemli bilgiler sunan, özellikle Kur'ân'ın bala mının sunuldu u yegâne kaynaklardandır.

KAYNAKÇA

AFUÛV, Mü'mine Be ir, **Ebül-Ferec bnü'l-Cevzî ve't-Tasvufu's-Sünnî**, Dârü'l-

Ma rık, Lübnan, 1428/2007.

AM RÎ, Lebîd b. Rabîa, **Divânü'l-Lebîd**, thk. Muhammed Said el-Hamîd, Dârü's-

Sadır, Beyrut, tsz.

AKSAN, Do an, **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve

Tarih-Co rafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1398/1978.

AK, Halid Abdurrahman, **Usûlü't-Tefsîr ve Kevâiduhu**, thsz. Dârü'n-Nefâis, Beyrut,

1428/2002.

ALÛC , Abdulhamid, "**el-Müstedreku ala Müellfâti bnü'l-Cevzî**", **Mecleetü'l-**

Mevridi'l rakiye, Vizâret'ül-A'lâm, Ba dat, 1390/1971.

ASKERÎ, Ebû Hilâl, **Tashihi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir**, thk. Muhammed Osman,

Mektebetü's-Sikâfeti'd-Diniye, Kahire 2008.

AYDIN, smail, **Ku'rân'ın Filolojik Yorumu Tarihsel Geli im ve Sorunları**, Tibyan

Yay, zmir, 2012.

BEYDÂVÎ, Muhammed e - irâzî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, thk.

MuhammedAbdülkadir el-Arnâvut, Dârü's-Sadr, Beyrut, 1421/2001.

BE' ÂLÎ, Muhammed b. Ebü'l-Fettâh, **Telhîsu Revdetü'n-Nâzır ve Cünetü'l-**

Menâzır, thk. Ahmed b. Muhammed es-Südrî, Dârü't-Tedmuriye, Riyad,

1426/2005.

BULUT, Ahmet, **Kur'ân'a Dair Eserler**, Uluda Üniv. 1992.

CADÎ. Nabi e, **Divânü'n-Nâbi e**, thk. Vâdih es-Sâmed, Dârü's-Sadır, Beyrut,
1418/1998.

CEZERÎ, Muhammed, **en-Nihâye fî arîbî'l-Hadis ve'l-Eser**, thk. Mahmud
Muhammed et-Tabâhî ve Tâhir Ahmed ez-Zâvî, el-Mektebetü'l- slâmiye,
1383/1963.

CÂHİZ, **el-Beyân ve't-Tebyin**, thk. Hasan es-Sendubî, Dârü'l- hyâi'l-Ulûm, Beyrut,
1413/1993.

CERRAHO LU, smail, **Tefsir Usûlü**, D A, Ankara, 1423/2003.

CANDAN, Abdülcelil, **Kur'ân okurken Zihne Takılan Ayetler**, Elest yay. stanbul,
1427/2007.

DÂME ÂNÎ, Hüseyin b. Muhmmmed, **el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbillahi'l-
Aziz**, thk. Abdulhamid Ali, Dârül Kütûbi'l- lmiye, Lübnan (1431/2010),

-----**Kâmusü'l-Kur'ân ev slâhü'l-Vücûhi ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân-i Kerim**, thk.
Abdülaziz Seyîd el-Ehl, Dârü'l- 'lmi lilmelâyîn, Beyrut, 1400/1980.

DÂREMÎ, Ebû Muhammed Abdullah, **Müsnedü'd-Dâremî**, thk. Hüseyin Selim
Esed, Dârü'l-Mü nî, Riyad, 1421/2000.

DEM RC , Muhsin, **Tefsir Usûlü**, FAV, stanbul, 1430/2009.

DAMAT EFEND , Muhammed b. Süleyman, **Mecmeü'l-Enhür fî erhi'l-Mültekâ'l-
Ebhür**, Matbâ-i Âmire, Der Saâdet, 1317/1899.

EZDÎ, Ebû Ali el-Hasan b. erîk, **el-Umdetu fi Mehâsini' - iiri ve Âdâbihi ve**

Nakdihi, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Ceyl, Suriye, 1401/1981.

ENBÂRÎ, Muhammed b. Kasım, **ez-Zâhır fî Meâni'l-Kelimâti'n-Nâs**, thk. Hâtim

Salih ed- Dâmin, Dârü' - uuni's-Sekâfîyeti'l-Âmeti, Ba dat, 1409/1989.

FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, **Meâ'ni'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Ali

Neccâr ve Ahmet Yûsuf Necâtî, Dârü's-Sürûr, Mısır, tsz.

F RUZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakup, **el-Kâmûsü'l-Mühît**, thk. Hey'eti'l-

Mısriyeti'l-A'meti, Silsileti't-Türrâs, Kahire, 1400/1980.

-----**Tenvîri'l-Mikbâs min Tefsîri bn Abbâs**, thsz. Dârü'l-Kütûb'il- İmiye, Beyrut,

1412/1992.

FAUR, Ali Hüseyin, **Dîvânü'z-Züheyr b. Ebî Selmâ**, thsz. Dârü'l-Kütûbi'l- İmiye,

Beyrut-Lübnan, 1408/1988.

AZZALÎ, Ebû Hâmid, **el-Müstasfâ min İmi'l-Usûl**, thk. Hamza b. Züheyr el-Hâfız,

Câmiatü' - eriâ, Medine, tsz

YLÂNÎ, Mustafa, **ed-Dürûsü'l-Arabîye lilmedârisi'l-‘ dâdiye, el-Mütevasite**,

thsz. Dârü'l-Kütûbi'l- İmiye, Lübnan. 1426/2006.

BN AHMED, Halîl, **Kitâbü'l-Ayn**, thk. Mehdi Mâhzumî ve brahim Samerâî,

Beyrut,1408/1988.

BNÜ'L- MAD, ehâbeddin Ebü'l-Fellâh, **ezârâtu'z-Zeheb fi Ehbâri mine'z-**

Zeheb, thk. Abdulkadir el-Arnâvut ve Mahmut el- Arnâvut, Dâru bn Kesir, Beyrut, tsz.

- BN KESÎR, Ebü'l-Fidâ smail, **el-Bidâye ven-Nihâye**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin, Dâru'l-Hicre, 1418/1998.
- Tefsirü'l-Kur'âni'l-'Azîm**, thsz, Müesestü'r-Reyân, Beyrut, 1425/2005.
- BN HALL KÂN, Ebü'l-Abbâs emseddin b. Ahmed (ö.681/ 1282), **Vefiyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z- Zamân**, thk. hsan Abbâs, Dâru's-Sadır, Beyrut, tsz.
- BN HANBEL, Ahmed, **el-Müsned**, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütûbi'l- miye,1429/2008.
- BNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Abdurrahman, **Talbisu blis**, thk. Ahmed Osman el-Mezid, Dâru'l-Vatani'n-Ne irye, Riyad, 1423/2002.
- el-Muntazam fi Târihi'l-Müluki ve'l-Ümem**, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ ve Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutûbi'l- lmiye, Beyrut, 1412/1992.
- Seydü'l-Hâtur**, thk. U'same Muhammed Seyid, Müesestü'l-Kutûbu'l-Sikâfiyeti, Beyrut, 1417/1997.
- et-Tâbsire**, thk. Abdülmünim, Dâru'l-kutûbi'l- lmiye, Beyrut, 1406/1986.
- Büstânü'l-Vâi'zin ve Riyâzü's-Sâmiin**, thk. Muhammed Adülkadir el-Fâdilî, Mektebetü'l-A'sriye, Beyrut, 1425/2005.
- Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi ilmi'l-Vûcuhi ve'n-Nezâir**, thk. Kâzım er-Râdî, Müesestü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985
- Fünûnü'l-Efnân fi Uyuni Ulûmi'l-Kur'ân**, thk. Hüseyin Dayâeddin Itur, Dâru'l-Be âiri'l- slamiye, Beyrut, 1408/1987.
- Zâdü'l-Mesîr fi 'lmi't-Tefsir**, thk. Züheyr âvi , el-Mektebetü'l- slamî ve

Dâru bnHazım, Beyrut-Lübnan, 1423/2002.

BN DÜREYD, **Cemheretü'l-Lu a**, thk. Remzi Münir Balebekkî, Dârü'l- lim li'l-

Melâyin, Beyrut, 1407/1987.

BN FÂR S, **Mekâyîsî'l-Lü a**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Dârü'l-Fıkr,

1299/1979.

-----**Mücmelü'l-Lü a**, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân, Müsesetü'r-Risâle,

Beyrut, 1406/1986.

BN RECEB. Abdurrahman, **Zeyl a'lâ Tebakâti'l-Henâbeliyeti**, thk. Süleyman b.

Muhammed el- Üseymin, Mektebetü'l-A'ybikân, Riyad 1425/2004.

BN MANZUR, **Lisânü'l-Arab**, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed

Hasbullah ve Hâ im Muhammed e - âzelî, Dârü'l-Meârif, Kahire tsz.

SFEHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Râ ıb, **el-Müfredât fi aribi'l- Kur'ân**, thk.

Muhammed Halîl Aytanî, Dârü'l-Meâ'rif, Beyrut, 1426/2005,

-----**Mükkadimetu Câmiu't-Tefâsîr**, thk. Ahmed Hüseyin Ferhat, Dârü'd- Dâve,

Kuveyt, 1405/1974.

BNÜ'N-NED M, Muhammed b. şhak, **el-Fihirist**, Marvı Ofset, Tahran, tsz.

BNÜ'L-ESÎR, Ebü's-Sa'âdât el-Mübârek, **en-Nihâye fi arbî'l-hadis**, thk. Mahmud

Muhammed et-Tenâhî ve Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Dârü't-Türâsi'l-Arabî, tsz.

BN KUTEYBE, Ebû Muhammed Müslim, **Te'vil-i Mü kili'l Kur'ân**, thk. Said b.

Necdet, Müsesetü'r-Risâletü'n-Nâ irûn, Beyrut-Lübnan, 1428/2008.

-----**Tefsiru arîbi'l-Kur'ân**, thk. Seyyîd Ahmed Sakar, Dârü'l-Kütûbi'l- 'Imiye,

Beyrut-Lübnan, 1398/1978.

----- e - i'ru ve' - uârâ, thk. Ahmed Muhammed âkir, Dârü'l-Meârif, Kahire
tsz.

BNÜ'S-S KK T, Ebû Yusuf Yakub, **slâhü'l-Mantık**, thk. Ahmed Muhmmmed âkir
ve Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dârü'l-Meârif, Mısır, trsz.

BNÜ'L-ENBÂR , Ebû Bekir Muhammed, **dâhü'l-Vâkfî ve'l- btidâ fî Kitâbillahi**
Azze ve Celle, thk. Muhyîddîn Abdurrahman Ramazan, Mecmâü'l-Lu âti'l-
Arabiye, am, tsz.

BN SÜLEYMAN, Mükâtil, **el-Vûcûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-A'zim**, thk. Hâtim
Salih ed-DÂM N, Cum'ati'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't- Tûrâs, Dubai, 1426/2005.

KÂT B, Çelebi, **Ke fü'z-Zünûn a'n Üsâmi'l-Kütubi ve'l-Fünûn**, thk. Muhammed
erfeddinYalıtıkaya, Dâru hyâi Tûrâsi'l-'Arabî, Beyrut, tsz.

KARAGÖZ, Mustafa, **Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı**, Ankara
Okulu Yayınları, Ankara 2010.

KÜRD STÂNÎ, Abdülkadir Senendecî, **Takribü'l-Merâm fî erhi Tehzîbi'l-Kelâm**,
Mektebetü'l-Ezheriyeti li't-Tûrâs, Mısır, tsz

MÜSENNÂ, Ebû Ubeyde Mamer, **Mecâzi'l-Kur'ân**, thk. Ahmed Fâris el-Mezîdî,
Dârü'l- Kütûbi'l- İmiye, Lübnan, 1427/2006.

MEYLÂNÎ, Abdurrahim b. Muhammed, **erhü'l-Mü nî**, thsz. Mektebetü's-Seydâ,
Diyarbakır, 1432/2011.

N SÂBURÎ, Hasan b. Muhammed, **erhü'n-Nezzâm**, thk. Ali emlâvî, Mektebetü'l-

Azizî, am, 1412/1992.

OKUYAN, Mehmet, **Kur'ân-ı Kerim'de Çok Anlamlılık**, Dû ün Yay. stanbul, 2013.

PAÇACI, Mehmet, **Kur'ân'a Giri** , sam, stanbul, 2010.

RÂZÎ, Fahreddîn, **Tefsîri Kebîr**, thk. Halil el-Meys, Dâru'l-Fikir, Lübnan,

1401/1971.

SÂL H, Subhî, **Kur'ân ilimleri**, (çev. M.Sait im ek), kitap dünyası, Konya,

1428/2008.

SIBT BNÜ'L-CEVZ , Ebü'l-Muzaffer Kızıo lî, **Mirâtü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yan**,

thk. Cenân Celil, Muhammed Hemundî, Dâru'l-Vatâniye, Ba dat, 1411/1990.

SUYÛTÎ, Celâleddin, **el- tkân fi ulûmi'l-Kur'ân**, thk. Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadis,

Kahire, 1430/2009.

-----**Lübâbü'n-Nükûl fi esbâbi'n-Nüzûl**, thsz. Müesetü'l-Kütûbi's-Sikâfiye,

Beyrut, 1431/2010,

-----**Bu yetü'l-Vu'ati fi Tabakâti'l-La vîyîn ve'n-Nuhât**, thk. Muhammed Ebû

Fadıl brahim, Dâru'l-Fikir, 1399/1979.

S NYÂNÎ, Abdiaziz b. Abdirrahman, **Amr b. Maad Yekrub ez-Zebîdî es-Sahâbi el-**

Fâris e - air, Mektebetu Abiykân, Riyad, 1415/1999,

SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed, **erhü's-Sâvî Âlâ Cevheretü't-Tevhîd**, thk. Abdü'l-

Fettâh el-Bezm, Dâru bn Kesîr, Beyrut, 1432/2011.

EHR STÂNÎ, Ebü'l-Fetih Muhammed b. Abdülkerim, **el-Mîlel ve'n-Nihal**,

Dâru'l-Kutûbi'l- lmiye, Beyrut, 1413/1992.

T R M ZÎ, Hakîm, **Tahsilu Nezâiri'l-Kur'ân**, thk. Hüsnü Nâsır Zeydân, Camia'tü'l-Ezher, Mısır, 1389/1969.

T R M ZÎ, Muhammed b. sa, **Câmiû'l-Kebîr**, Bi âr Avâd Mâ'ruf, Dârü'l- arbi'l-slâmi, Beyrut, 1416/1996.

TABERÎ, Muhamed b. Cerîr, **Câmü'l-Beyân 'an T'evîli Âyi'l-Kur'ân**, thk. Mahmud Muhammed âkir ve Ahmed Muhammed âkir, Mektbetu bn Teymîye, Kahire, tsz.

TURGAY, Nurettin, **Arap dili, Belâ atı ve Kur'ân**, Bilge ajans, Ankara, 1430/2009.

TEM ZKAN, Abdullah, **Râ ıb el- sfahânî'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yötemi**,(Doktora tezi), Ankara, 1429/2008.

VÂH DÎ, Ebü'l-Hasan, **Esbâbu'n-Nüzûl**, thk. 'Usâm b. Abdülmuhsin el-Hamidân, Dârü'l- slâh, Dimam, 1416/1996.

VADÎ, Ebû Abdurrahman Mukbîl, **es-Sahîhü'l-Müsned min Esbâbi'n-Nüzûl**, Mektebetu Sunâi'l-Eseriyeti, Yemen, 1425/2004.

YAVUZ, Yusuf evki ve Casim Avcı, “ bnü'l-Cevzi Ebü'l-Ferec”, **D A**, Ankara, 1416/1996.

YILDIRIM, Suat, **Ana hatlarıyla Kur'ân'ı Kerim ve Kur'ân ilimlerine giri** , Ensâr ne riyât, stanbul, 1432/2011.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazim, **Menâhilül- rfân fi ulûmi'l-Kur'ân**, thk. Ahmed Zemelî, Dârü'l-Kutûbi'l-Arabî, Beyrut, 1415/1995.

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsir ve'l-Müfessrun**, Dârü'l-Hadîs, thsz, Kâhire

1425/2005.

ZEHEBÎ, emseddin b. Muhmmmed, **Siyeru A'lâmin-Nübellâ**, thk. Bi ar Avâd Mâruf

ve Muhyî Hilal er-Ruhâni, Müsesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986/1406.

-----**Mizânü'l- 'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-

Mârife, Beyrut, tsz.

ZEB DÎ, Muhammed Murtazâ, **Tâcu'l-A'rus min Cevâhiri'l-Kâmus**, thk. brahim et-

Tûrzî, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt, 1421/2000.

ZEB DÎ, Ebûbekir Muhammed b. Hüseyin, **et-Tebâkâtü'n-Nahvîyîn ve'l-Lü avîyîn**,

thk. Muhammed Ebû Fâdıl brahim, Dâru'l-Me'ârîf, Kahire, 1392/1973.

ZERKE Î, Bedreddin, **el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Ebü'l-Fâdıl

brahim, Dâru't-Türâs, Kahire, 1404/1984

ZECCÂC, Ebû shâk brahim, **Meâ'ni'l-Kur'ân ve 'râbuhu**, thk. Abdülcelil Abduh

ilbî, Alimi'l-Kutûb, Beyrut, 1408/1988.

ZAMAH ERÎ, Cârullah Mahmud b. Ömer, **el-Fâik fi arîbi'l-Hadîs**, thk. Ali

Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebü'l-Fadıl brahim, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1414/1993.

----- **el-Ke âf an Hekâiki't-Tenzîl**, thsz. Dâru'l-Fikir, Beyrut-Lübnan,

1428/2008.

ZEVZENÎ, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed, **erhu Mualâkati's-Seb'a**, thsz.

Dâru'l- İmiye, Beyrut, 1413/1992.

